

ปรมัตถโชติกะ

ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖

จิต เจตสิก รูป นิพพาน

หลักสูตรชั้นจุฬารามิทธิกะตรี

รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

ปรมาตมโชติกะ

ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖

จิต เจตสิก รูป นิพพาน

หลักสูตรชั้นจุฬารักษามิกระตรี

รจนาดโดย

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

มูลนิธิสืบทอดมรดกโชติกะ จัดพิมพ์

จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

ชื่อหนังสือ : ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖
จิต เจตสิก รูป นิพพาน
หลักสูตรชั้นจุฬารักษิณิกะตรี

เจ้าของ : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

รจนาโดย : พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ

พิมพ์ : วันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ หจก.ทิพย์วิสุทธิ์

๒๕๐/๑๒๗-๑๒๙ ถนนเจริญสุขนิทวงศ์ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทร. ๐๒-๕๑๒๗๗๐๗, ๐๒-๕๑๒๗๗๐๘, ๐๒-๕๑๒๕๐๗๐ โทรสาร. ๐๒-๕๑๒๗๗๑๐
นายวิสุทธิ์ อัมไพรวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๘

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำนำ

พิมพ์ครั้งที่ ๑๒

หนังสือ ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นหลักเบื้องต้น ที่ผู้ศึกษาพระอภิธรรมจะได้ศึกษาเล่าเรียน หลักสูตรในชั้นนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญมาก ผู้ที่จะเข้าใจในพระอภิธรรมปิฎก มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำความเข้าใจพร้อมทั้งจดจำ เท่าที่ปัญญาของผู้ศึกษาจะกระทำได้ เนื่องจากว่าหลักธรรมที่จะศึกษาในชั้นสูงต่อไปนั้น ก็จะต้องพูดถึงเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน นี่เองเป็นส่วนมาก

ส่วนที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือเมื่อผู้ศึกษาได้ศึกษาเล่าเรียนดีแล้ว ก็ควรได้นำหลักธรรมนำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อฝึกหัดควบคุมจิตไม่ให้ตกไปในทางฝ่ายต่ำ เพราะหากผู้ศึกษาไม่สามารถควบคุมจิตใจของตนให้ตกไปในทางฝ่ายต่ำคือ โลก โกรธ หลง ผู้นั้นคงไม่ต่างกับทัฬพีที่มั่วรู้สของแกง หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะชี้ทางให้ผู้ศึกษาได้พบความสุขความเจริญในธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดไป

ขออนุโมทนากับท่านที่มีส่วนร่วมในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ขอให้ท่านจงมีความสุขความเจริญ คิดสิ่งหนึ่งประการใด ที่ชอบประกอบด้วยธรรม ขอให้สิ่งนั้นจงสำเร็จทุกประการ และสุดท้ายขอให้ท่านได้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาลอันใกล้นี้ เทอญ

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำปรารภเบื้องต้น

ชานิตพพ์ ปชานาติ

เทสิตพพ์ ปี อาสย

เทสโก เยน ญาณน

เทเสตุ ตสส เตชสา

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงแสดงพระสัทธรรม ย่อมทรงรู้ทั่วถึง
 บุญยธรรม อันพระพุทธรองค์พึงทรงแสดงได้หลายนัย ตลอดทั้งรู้อัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์
 ด้วยสัพพัญญุตญาณอันใด ขออำนาจทั้ง ๓ แห่งพระสัพพัญญุตญาณอันนั้น จงช่วยบันดาล
 ให้ข้าพระพุทธเจ้าเกิดปัญญาอันลึกซึ้งที่สามารถจะแต่งปกรณ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อย

พระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีอำนาจ ๓ อย่าง คือ

๑. เทเสตพฺพธมฺม ทรงแสดงธรรมที่ควรแสดงทั่วไป ซึ่งได้แก่ บุญยธรรม ๕ ประการ
๒. เทเสตพฺพธมฺมปการ ทรงแสดงธรรมได้หลายนัย คือทรงสามารถแสดงได้
 โดยวิจิตรพิสดาร แม้ในเรื่องเดียวกัน
๓. เวเนยฺยชฺฌาสย ทรงแสดงอัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์ทั่วไปว่า ธรรมอันใดที่จะ
 เหมาะสม และเป็นประโยชน์แก่บุคคลจำพวกใด ก็ทรงยกข้อ
 ธรรมเหล่านั้นขึ้นแสดงให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยของบุคคลนั้นๆ

ด้วยเหตุที่พระสัพพัญญุตญาณมีอำนาจทั้ง ๓ ดังที่ได้กล่าวมานี้ เพราะเหตุนี้แหละ
 เมื่อเวลาที่พระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอยู่นั้น พุทธบริษัททั้งหลายที่กำลังสดับตรับฟัง
 พระสัทธรรมเทศนาของพระองค์อยู่ในขณะนั้น ต่างก็ได้บรรลุถึงซึ่ง มรรค ผล นับเป็นจำนวน
 โกฏิ นับว่าพระสัพพัญญุตญาณนี้มีประโยชน์อย่างยิ่งแก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้

ผู้ที่แต่งปกรณ์ก็ดี ผู้ที่แนะนำสั่งสอนปริยัติธรรม คือ พระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม
 และปฏิบัติธรรม คือ สมถะ วิปัสสนากัมม ผู้ที่เป็นธรรมกถึกมีหน้าที่แสดงธรรมแก่ประชุมชน
 ทั้งหลาย เพื่อยังศรัทธาให้เกิดและระงับดับนิวรณ์ชั่วขณะก็ดี ล้วนแต่ทำกิจการงานที่เกี่ยวกับการ
 การสร้างบารมี ทั้งเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะรักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้ดำรงคงที่และเจริญยิ่ง
 ขึ้นทั้งนั้น ฉะนั้นบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ จำเป็นจะต้องมีปัญญาที่ประกอบด้วย อำนาจ ๓
 ประการ ของพระสัพพัญญุตญาณตามสมควรที่จะมีได้

๑. บุคคลทั้ง ๓ จำพวกที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ จะมีปัญญาประกอบด้วยอำนาจ ๓ ประการของพระสัพพัญญุตญาณได้นั้น ผู้นั้นจะต้องได้รับการศึกษาเล่าเรียนจนจบหลักสูตรมาแล้ว จึงจะมีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจตามข้อที่หนึ่งได้ตามสมควร

๒. หลักสูตรที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาจนจบแล้วนั้น จะต้องเป็นการศึกษาเล่าเรียนที่ได้ฟังคำอธิบายเปรียบเทียบ อุปมาอุปไมย และวินิจฉัยข้อความต่างๆ มาจากอาจารย์ที่มีหลักฐานและทรงคุณความรู้ดี จึงจะมีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจตามข้อที่สองได้บ้างตามสมควร

๓. เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียนจนจบหลักสูตร พร้อมทั้งได้ฟังคำอธิบายที่ดีมาแล้ว จะต้องเข้าใจถึงการทำการพูดของบุคคลทั้งหลายที่เป็นไปตามสภาวะ เพราะว่าการทำการพูดที่เกิดจากอกุศลเจตสิก และการทำการพูดที่เกิดจากโสภณเจตสิกนั้น เมื่อว่าโดย **อารมณ์ วิธี ลักษณะ รส ปัจจุปฏฐาน ปทัฏฐาน** แล้ว มีความต่างกัน ถึงแม้ว่าจะต่างกันก็จริง แต่การทำการพูดที่เกิดจากอกุศลเจตสิกที่เป็นอย่างสุขุมนั้นคล้ายๆ กันกับการทำการพูดที่เกิดจากโสภณเจตสิกที่เป็นฝ่ายดี ฉะนั้น บุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ จะต้องเข้าใจถึงความต่างกันระหว่างการทำการพูดที่เกิดจากโลภะและการทำการพูดที่เกิดจากศรัทธา สติ อโทสะ มุทิตา ตามความเป็นจริงประการหนึ่ง ระหว่างการทำการพูดที่เกิดจากโทสะ และการทำการพูดที่เกิดจาก หิริ โอตตปปะ กรุณา ตามความเป็นจริงประการหนึ่ง การทำการพูดที่เกิดจากทิฐิ วิจิกิจฉา อีสสา และการทำการพูดที่เกิดจากสัมมวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ปัญญาตามความเป็นจริง ประการหนึ่ง การทำการพูดที่เกิดจากโมหะ มานะ ถีนมิทธะ และการทำการพูดที่เกิดจากอโลภะ อโทสะ ตัตตรมมฆัตตตากรุณา ปัญญาตามความเป็นจริงประการหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น จึงจะมีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจตามข้อที่สามได้ตามสมควร ถ้าไม่เป็นไปตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ผู้นั้นก็ไม่มีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจทั้ง ๓ ประการ คงมีแต่ปัญญาที่เป็นธรรมดา ด้วยเหตุนี้การคิด การแสดง การแต่งปกรณ์ต่างๆ ก็จะโน้มไปในทางอัตตโนมติ ที่นอกจากพระพุทธานุสสติ และอรรถกถาฎีกาเป็นส่วนมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ได้รับการอบรมหรือผู้ที่ได้อ่านได้ฟังปกรณ์ต่างๆ จากท่านเหล่านี้ ถ้าเกิดความเชื่อถือในคำกล่าวนั้นๆ แล้ว อุปมาเหมือนกับคนไข้ที่รับประทานยาผิดไป เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง เพราะว่าผู้ที่ได้รับการอบรมหรือการได้อ่านได้ฟังจากปกรณ์ต่างๆนี้ มิได้ทราบถึงพุทธานุสสติ อรรถกถา โดยถ่องแท้

แต่ถ้าบุคคลทั้ง ๓ จำพวก (คณฺถการะ คณฺถวากะ ธรรมกถิกะ) เหล่านี้มีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจ ๓ ประการ ของพระสัพพัญญุตญาณตามสมควรที่จะมีได้ดังนี้แล้ว ปรกณฺท์ที่ผู้นั้นแต่งขึ้นก็ดี ปริยัติธรรมหรือปฏิบัติธรรมที่ผู้นั้นแนะนำสั่งสอนก็ดี ธรรมที่ผู้นั้นกำลังแสดงอยู่ก็ดี ย่อมเป็นประโยชน์แก่บุคคลที่ได้อ่าน ได้เรียน ได้ฟังอย่างแน่นนอน เหมือนกับผู้ที่ได้บริโภคยาที่คิละนั้น

ด้วยอำนาจกุศลจิต ที่อาตมภาพได้มาระลึกนึกถึง คุณของพระสัพพัญญุตญาณ ฉะนั้น ขออำนาจทั้ง ๓ ประการที่มีอยู่แล้วภายในจิตตสันดานของอาตมภาพตามสมควรนั้น จงปรากฏเกิดขึ้นในขณะที่กำลังแต่งปรกณฺท์อยู่ เพื่อให้ปรกณฺท์นี้ได้สำเร็จลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อย จะได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนปรกณฺท์

อนึ่ง ในปริยัติศาสนานั้น ประกอบด้วยปิฎกทั้ง ๓ คือ **สูตรตันตปิฎก วินัยปิฎก อภิธรรมปิฎก** ในบรรดาปิฎกทั้ง ๓ นี้ ถ้าหากว่ามีการแปลบาลี และคำอธิบาย เฉพาะสูตรตันตปิฎกๆ เดียวแล้ว ในประเทศนั้นก็จะมีการสอนการเรียนเฉพาะแต่สูตรตันตปิฎกเท่านั้น การสอนการเรียนในวินัยปิฎกและอภิธรรมปิฎกก็มีขึ้นไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะบังเกิดโทษแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเหล่านั้น มีความสนใจแต่ในการทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างเดียว ขาดระเบียบวินัยทางกาย วาจา และขาดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีแต่ตัณหา มานะ ทิฏฐิ คูหมั่นเหยียดหยามวินัยปิฎก อภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นพุทธภาษิต นี่เป็นโทษที่เกิดจากการที่ไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนในวินัยปิฎกและอภิธรรมปิฎกนั่นเอง

ถ้าคำแปลและคำอธิบายมีแต่พระสูตรตันตปิฎกและวินัยปิฎก ๒ อย่างนี้เท่านั้น ไม่มีคำแปลและคำอธิบายในอภิธรรมปิฎกดังนี้แล้ว ประเทศนั้นๆ ก็มีการสอนการศึกษาเล่าเรียนเฉพาะแต่สูตรตันตปิฎกและวินัยปิฎกเท่านั้น การศึกษาเล่าเรียนในอภิธรรมปิฎกก็มีขึ้นไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะบังเกิดโทษแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยพุทธศาสนิกชนเหล่านั้นพากันสนใจแต่ในการทำมาหาเลี้ยงชีพและการมีระเบียบเรียบร้อย ทางกาย วาจา เพื่อประดับความสวยงามเฉพาะหน้าอันเป็นภายนอก แต่สำหรับด้านจิตใจอันเป็นส่วนภายในแล้ว ก็ขาดความเชื่อความเลื่อมใสไม่มั่นคงในศาสนาของตน มีแต่ทิฏฐิการเห็นผิด มานะการถือตัว คูณคูหมั่นในอภิธรรมปิฎกนี้ เป็นโทษที่เกิดขึ้นจากการที่ไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนในอภิธรรมปิฎกนั่นเอง

ฉะนั้น ประเทศใด ถ้ามีคำแปลและคำอธิบายในปิฎกทั้ง ๓ โดยครบถ้วนแล้ว พุทธศาสนิกชนทั้งหลายในประเทศนั้น ก็จะได้รับการศึกษาเล่าเรียนในปิฎกทั้ง ๓ โดยครบถ้วน เมื่อเป็นเช่นนี้จิตใจของพุทธศาสนิกชนเหล่านั้น ก็ประกอบด้วยความเชื่อความเลื่อมใสในศาสนาของตนโดยมั่นคง ไม่มีจิตใจเอนเอียงไปในลัทธิอื่นๆ ทั้งลัทธิอื่นๆ ก็มีอาจที่จะแทรกแซง หรือทำลายความเชื่อความเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนเหล่านั้นได้ นิยมิจฉาทิฎฐิ สัสสตปิฎฐิ อุจเจตปิฎฐิ ทั้ง ๓ นี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ คงมีแต่สักกายทิฎฐิ อันเป็นทิฎฐิธรรมดา

อयाถาวมานะ การถือตัวไม่สมควร และ **ยาถาวมานะ** การถือตัวที่สมควรที่เป็นอย่างหยาบก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีแต่ยาถาวมานะ คือการถือตัวโดยสมควรที่เป็นอย่างสุขุม ทั้งบุพพเจตนาบุญเจตนา อปรเจตนา ที่เกี่ยวกับการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ของพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเหล่านั้น ก็เป็นเจตนาที่ดีที่บริสุทธิ์ถูกต้อง ห่างไกลจากอกุศลธรรมที่จะเข้ามาแทรกในเจตนาทั้ง ๓ นั้นได้ตามสมควร นี่เป็นคุณสมบัติที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนในอภิธรรมปิฎกนั่นเอง

เมื่อสรุปความแล้ว การศึกษาเล่าเรียนในปิฎกทั้ง ๓ นี้ การศึกษาในอภิธรรมปิฎก จัดได้ว่าเป็นการศึกษาที่อำนวยการประโยชน์มาก ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าการศึกษาในอภิธรรมปิฎกนั้นเข้าช่วยสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาในปิฎกทั้ง ๒ ขจัดความเข้าใจผิดให้เกิดความเข้าใจถูกต้อง ความรู้ที่ตนได้รับมาจากการศึกษาเล่าเรียนสุดตันตปิฎกนั้น มิได้ทำให้เกิดประโยชน์เฉพาะแต่ในการตั้งตัวเป็นหลักฐาน ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น หากแต่เป็นการให้เข้าใจในความประพฤติปฏิบัติทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายชั่วเพื่อจะได้ปลีกตัวจากความชั่วแล้วมาดำเนินชีวิตตามแนวทางที่คตินับตั้งแต่ขั้นต่ำตลอดจนถึงขั้นสูงให้สำเร็จทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านทั้งในภพนี้และภพหน้า

และความรู้ที่เกิดจากการศึกษาวินัย ก็มีใช้เป็นแต่เพียงเพื่อให้มีระเบียบเรียบร้อยทางกาย และวาจาในการสมาคมที่สำคัญๆ เฉพาะหน้าเท่านั้นก็หาไม่ได้ หากแต่มุ่งหมายให้กายและวาจานั้นบริสุทธิ์ เพื่อมิให้ตนต้องได้รับความเดือดร้อน หรือผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนโดยอาศัยกาย วาจา ของตน

ข้อนี้เมื่อจะยกขึ้นเปรียบเทียบแล้ว **พระอภิธรรมปิฎกเหมือนรากแก้ว พระวินัยปิฎกเหมือนลำต้น พระสูตรตันตปิฎกเหมือนกิ่งก้านสาขา** หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้าจะเปรียบกับร่างกาย **อภิธรรมปิฎกเหมือนกับหัวใจ วินัยปิฎกเหมือนกับชีวิต สูตรตันตปิฎกเหมือนกับอวัยวะ**

หลายท่าน ผลงานที่ปรากฏสำเร็จลงไปได้ด้วยดี จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้น คือปกรณัมที่เกี่ยวกับพระอิทธิธรรม ๒๐ เล่ม หนังสือที่เกี่ยวกับการแสดงปาฐกถา และธรรมเทศนา ๕ เล่มเหล่านี้ ก็โดยอาศัยนักศึกษาผู้มีศรัทธาเป็นผู้นำความสำเร็จมาสู่อาตมภาพเป็นส่วนมาก เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าในระหว่างที่อาตมภาพดำเนินงานอยู่นั้น ได้รับความลำบากมากทั้งทางกายและทางใจ

แต่อย่างไรก็ตามอาตมภาพลำบากผู้เดียวแต่ทำให้ผู้อื่นเป็นจำนวนมากได้รับประโยชน์และความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้าแล้วอาตมภาพก็ยินดียอมรับความลำบากนั้นๆทุกประการ โดยมีได้นึกเป็นอย่างอื่น นอกจากจะพยายามชักชวนนักศึกษาอิทธิธรรมทั้งหลาย กับท่านที่มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระอิทธิธรรมให้ช่วยกันสร้างปกรณัมต่างๆที่ได้เรียบเรียงเสร็จไปแล้วให้เป็นหนังสือหลักธรรมขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์แก่บรรดานักศึกษาพระอิทธิธรรมต่อไปประการหนึ่ง และเพื่อเป็นการสร้างสมบารมีทั้ง ๑๐ ตามสมควรที่จะเป็นได้ประการหนึ่ง

ปกรณัมเล่มนี้เป็นหลักสูตรสำหรับนักศึกษาชั้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยเฉพาะ และการที่ได้จัดตั้งปัญหาขึ้นไว้ในปกรณัมนี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่บรรดาครูผู้ทำการสอน และนักศึกษาที่กำลังเล่าเรียน จะได้เล่าเรียนศึกษาปัญหาเหล่านี้พร้อมกันไปด้วย เพราะว่าเมื่อถึงคราวสอบนั้นจะได้จัดการคัดปัญหาที่ได้จัดตั้งไว้แล้วในปกรณัมนี้ มาออกเป็นข้อเขียนทั้ง ๑๐ ข้อ พร้อมทั้งคำเฉลยบางข้อก็ได้เขียนเอาไว้แล้วโดยชัดเจน ส่วนข้อสัมภาษณ์ ๕ ข้อนั้น จะได้จัดการคัดเอามาจากคำอธิบายต่างๆ ที่ได้อธิบายไว้แล้ว ณ ข้างต้นมาออกเป็นข้อสัมภาษณ์ ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่บรรดานักศึกษาทั้งหลายนั่นเอง

สำหรับการสอนและการสอบในอิทธิธรรมมหาวิทยาลัย วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี มีชั้นนักศึกษา ๕ ชั้น ชั้นอาจารย์ ๖ ชั้น

ชั้นนักศึกษา มี ๔ ชั้น คือ

๑.	จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	ตรี	กำหนดปกรณัม คือ	อิทธิมมัตถสังคหะปริจเฉท ๑-๒-๖
๒.	" "	โท	" "	อิทธิมมัตถสังคหะปริจเฉท ๓-๗
๓.	" "	เอก	" "	ธัมมสังคณีสถูปัตถนิสสยะ
๔.	มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์	ตรี	กำหนดปกรณัม คือ	อิทธิมมัตถสังคหะปริจเฉท ๔-๕

๕.	มัชฌิมอภิธรรมิกะ	โท	กำหนดปกรณ	คือ	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๘-๕
๖.	"	"	เอก	"	"
๗.	มหาอภิธรรมิกะ	ตรี	"	"	ชาตุกถาสรูปตถนิสสยะ
๘.	"	"	โท	"	"
๙.	"	"	เอก	"	"
๑๐.	"	"	เอก	"	"
๑๑.	"	"	เอก	"	"
๑๒.	"	"	เอก	"	"
๑๓.	"	"	เอก	"	"
๑๔.	"	"	เอก	"	"
๑๕.	"	"	เอก	"	"
๑๖.	"	"	เอก	"	"
๑๗.	"	"	เอก	"	"
๑๘.	"	"	เอก	"	"
๑๙.	"	"	เอก	"	"
๒๐.	"	"	เอก	"	"
๒๑.	"	"	เอก	"	"
๒๒.	"	"	เอก	"	"
๒๓.	"	"	เอก	"	"
๒๔.	"	"	เอก	"	"
๒๕.	"	"	เอก	"	"
๒๖.	"	"	เอก	"	"
๒๗.	"	"	เอก	"	"
๒๘.	"	"	เอก	"	"
๒๙.	"	"	เอก	"	"
๓๐.	"	"	เอก	"	"
๓๑.	"	"	เอก	"	"
๓๒.	"	"	เอก	"	"
๓๓.	"	"	เอก	"	"
๓๔.	"	"	เอก	"	"
๓๕.	"	"	เอก	"	"
๓๖.	"	"	เอก	"	"
๓๗.	"	"	เอก	"	"
๓๘.	"	"	เอก	"	"
๓๙.	"	"	เอก	"	"
๔๐.	"	"	เอก	"	"
๔๑.	"	"	เอก	"	"
๔๒.	"	"	เอก	"	"
๔๓.	"	"	เอก	"	"
๔๔.	"	"	เอก	"	"
๔๕.	"	"	เอก	"	"
๔๖.	"	"	เอก	"	"
๔๗.	"	"	เอก	"	"
๔๘.	"	"	เอก	"	"
๔๙.	"	"	เอก	"	"
๕๐.	"	"	เอก	"	"
๕๑.	"	"	เอก	"	"
๕๒.	"	"	เอก	"	"
๕๓.	"	"	เอก	"	"
๕๔.	"	"	เอก	"	"
๕๕.	"	"	เอก	"	"
๕๖.	"	"	เอก	"	"
๕๗.	"	"	เอก	"	"
๕๘.	"	"	เอก	"	"
๕๙.	"	"	เอก	"	"
๖๐.	"	"	เอก	"	"
๖๑.	"	"	เอก	"	"
๖๒.	"	"	เอก	"	"
๖๓.	"	"	เอก	"	"
๖๔.	"	"	เอก	"	"
๖๕.	"	"	เอก	"	"
๖๖.	"	"	เอก	"	"
๖๗.	"	"	เอก	"	"
๖๘.	"	"	เอก	"	"
๖๙.	"	"	เอก	"	"
๗๐.	"	"	เอก	"	"
๗๑.	"	"	เอก	"	"
๗๒.	"	"	เอก	"	"
๗๓.	"	"	เอก	"	"
๗๔.	"	"	เอก	"	"
๗๕.	"	"	เอก	"	"
๗๖.	"	"	เอก	"	"
๗๗.	"	"	เอก	"	"
๗๘.	"	"	เอก	"	"
๗๙.	"	"	เอก	"	"
๘๐.	"	"	เอก	"	"
๘๑.	"	"	เอก	"	"
๘๒.	"	"	เอก	"	"
๘๓.	"	"	เอก	"	"
๘๔.	"	"	เอก	"	"
๘๕.	"	"	เอก	"	"
๘๖.	"	"	เอก	"	"
๘๗.	"	"	เอก	"	"
๘๘.	"	"	เอก	"	"
๘๙.	"	"	เอก	"	"
๙๐.	"	"	เอก	"	"
๙๑.	"	"	เอก	"	"
๙๒.	"	"	เอก	"	"
๙๓.	"	"	เอก	"	"
๙๔.	"	"	เอก	"	"
๙๕.	"	"	เอก	"	"
๙๖.	"	"	เอก	"	"
๙๗.	"	"	เอก	"	"
๙๘.	"	"	เอก	"	"
๙๙.	"	"	เอก	"	"
๑๐๐.	"	"	เอก	"	"

ชั้นอาจารย์ มี ๖ ชั้น คือ

๑.	อภิธรรมกถิกะ	ตรี	กำหนดปกรณ	คือ	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๑-๒-๓ พร้อมทั้งคำอธิบายมาจากอรรถกถา ฎีกา
๒.	"	"	โท	"	"
๓.	"	"	เอก	"	"
๔.	อภิธรรมมาจริยะ	ตรี	"	"	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๕-๖-๗ พร้อมทั้งคำอธิบายมาจากอรรถกถา ฎีกา
๕.	"	"	โท	"	"
๖.	"	"	เอก	"	"
๗.	"	"	เอก	"	"
๘.	"	"	เอก	"	"
๙.	"	"	เอก	"	"
๑๐.	"	"	เอก	"	"
๑๑.	"	"	เอก	"	"
๑๒.	"	"	เอก	"	"
๑๓.	"	"	เอก	"	"
๑๔.	"	"	เอก	"	"
๑๕.	"	"	เอก	"	"
๑๖.	"	"	เอก	"	"
๑๗.	"	"	เอก	"	"
๑๘.	"	"	เอก	"	"
๑๙.	"	"	เอก	"	"
๒๐.	"	"	เอก	"	"
๒๑.	"	"	เอก	"	"
๒๒.	"	"	เอก	"	"
๒๓.	"	"	เอก	"	"
๒๔.	"	"	เอก	"	"
๒๕.	"	"	เอก	"	"
๒๖.	"	"	เอก	"	"
๒๗.	"	"	เอก	"	"
๒๘.	"	"	เอก	"	"
๒๙.	"	"	เอก	"	"
๓๐.	"	"	เอก	"	"
๓๑.	"	"	เอก	"	"
๓๒.	"	"	เอก	"	"
๓๓.	"	"	เอก	"	"
๓๔.	"	"	เอก	"	"
๓๕.	"	"	เอก	"	"
๓๖.	"	"	เอก	"	"
๓๗.	"	"	เอก	"	"
๓๘.	"	"	เอก	"	"
๓๙.	"	"	เอก	"	"
๔๐.	"	"	เอก	"	"
๔๑.	"	"	เอก	"	"
๔๒.	"	"	เอก	"	"
๔๓.	"	"	เอก	"	"
๔๔.	"	"	เอก	"	"
๔๕.	"	"	เอก	"	"
๔๖.	"	"	เอก	"	"
๔๗.	"	"	เอก	"	"
๔๘.	"	"	เอก	"	"
๔๙.	"	"	เอก	"	"
๕๐.	"	"	เอก	"	"
๕๑.	"	"	เอก	"	"
๕๒.	"	"	เอก	"	"
๕๓.	"	"	เอก	"	"
๕๔.	"	"	เอก	"	"
๕๕.	"	"	เอก	"	"
๕๖.	"	"	เอก	"	"
๕๗.	"	"	เอก	"	"
๕๘.	"	"	เอก	"	"
๕๙.	"	"	เอก	"	"
๖๐.	"	"	เอก	"	"
๖๑.	"	"	เอก	"	"
๖๒.	"	"	เอก	"	"
๖๓.	"	"	เอก	"	"
๖๔.	"	"	เอก	"	"
๖๕.	"	"	เอก	"	"
๖๖.	"	"	เอก	"	"
๖๗.	"	"	เอก	"	"
๖๘.	"	"	เอก	"	"
๖๙.	"	"	เอก	"	"
๗๐.	"	"	เอก	"	"
๗๑.	"	"	เอก	"	"
๗๒.	"	"	เอก	"	"
๗๓.	"	"	เอก	"	"
๗๔.	"	"	เอก	"	"
๗๕.	"	"	เอก	"	"
๗๖.	"	"	เอก	"	"
๗๗.	"	"	เอก	"	"
๗๘.	"	"	เอก	"	"
๗๙.	"	"	เอก	"	"
๘๐.	"	"	เอก	"	"
๘๑.	"	"	เอก	"	"
๘๒.	"	"	เอก	"	"
๘๓.	"	"	เอก	"	"
๘๔.	"	"	เอก	"	"
๘๕.	"	"	เอก	"	"
๘๖.	"	"	เอก	"	"
๘๗.	"	"	เอก	"	"
๘๘.	"	"	เอก	"	"
๘๙.	"	"	เอก	"	"
๙๐.	"	"	เอก	"	"
๙๑.	"	"	เอก	"	"
๙๒.	"	"	เอก	"	"
๙๓.	"	"	เอก	"	"
๙๔.	"	"	เอก	"	"
๙๕.	"	"	เอก	"	"
๙๖.	"	"	เอก	"	"
๙๗.	"	"	เอก	"	"
๙๘.	"	"	เอก	"	"
๙๙.	"	"	เอก	"	"
๑๐๐.	"	"	เอก	"	"

การศึกษาพระอภิธรรมนี้ มิใช่มีแต่อภิธัมมัตถสังคหปกรณอย่างเดียว ยังมีปกรณอื่นๆ ที่มีเนื้อความสุขุมยิ่งขึ้นไปตามลำดับ นับตั้งแต่ธัมมสังคณีปกรณ เป็นต้น จนถึงยมกปกรณ และมหาปิฎกานปกรณ สำหรับอภิธัมมัตถสังคหปกรณนั้น เพียงแต่เป็นปกรณที่เป็นพื้นของอภิธรรม ๗ คัมภีร์เท่านั้น ฉะนั้น การศึกษาพระอภิธรรมนี้ ถ้าศึกษาเฉพาะแต่อภิธัมมัตถสังคหะอย่างเดียวแล้ว การรู้เนื้อความของอภิธรรมและการเข้าใจในสภาวะธรรมให้กว้างขวางลึกซึ้งนั้น ย่อมเป็นไปได้ยาก อีกประการหนึ่ง เมื่อกำลังศึกษาอภิธัมมัตถสังคหะอยู่นั้น นักศึกษาควรศึกษาในอรรถกถาฎีกาพร้อมกับเฉลยปัญหาไปด้วย และถ้านักศึกษามีความเข้าใจในอภิธัมมัตถสังคหะทั้ง ๕ ปริจเฉทได้ดีแล้ว ผู้นั้นย่อมสามารถเล่าเรียนในอภิธรรมปกรณชั้นสูง มีธัมมสังคณีมาติกา เป็นต้น จนถึงมหาปิฎกานปกรณได้โดยสะดวก

เมื่อมีความเข้าใจในปณิธานสูงดีแล้วย่อมจะรู้ถึงอรรถรสและธรรมรสในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งมีอินทรีย์แก่กล้า มั่นคง ในพระพุทธศาสนา ไม่หวั่นไหวทั้งในภพนี้และภพหน้า ตลอดจนได้ประสบวิมุตติรส สำเร็จเป็นสัมมาสัมโพธิญาณ ปังเจกโพธิญาณ สวากโพธิญาณ ตามความปรารถนาของตนๆ

หนังสือหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งที่ ๔ นั้น ก็เพราะได้กำลังทรัพย์จากนักศึกษาทั้งหลาย ทั้งที่เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิต ที่ได้ช่วยกันสร้างหนังสือต่างๆ ไปเป็นจำนวนมาก

ฉะนั้น อาตมภาพขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของนักศึกษาทั้งหลาย และพร้อมด้วยท่านที่ได้บริจาคทรัพย์สร้างหนังสือขึ้นทุกๆ ท่าน ขออำนาจกุศลเจตนาของท่านนี้ จงบันดาลให้ท่านทั้งหลายสำเร็จในธรรมอันประเสริฐของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยทุกๆ ท่านเทอญ.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

ข้อปฏิบัติในการสอนและการศึกษา

อาจารย์สอนพระอภิธรรม และนักศึกษาทั้งหลายพึงทราบข้อปฏิบัติของการสอน การศึกษา ดังนี้ คือ

ผู้ที่เป็นอาจารย์สอน ต้องปฏิบัติตามหลัก ๑๐ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. จะต้องให้นักศึกษาทั้งหลาย ทำการอ่านบทเรียนนั้นๆ ให้จำได้เสียก่อน
๒. บทเรียนใดที่มีบาลีและคำแปล ก็ควรจะอธิบายคำแปลนั้น ๆ ว่า มาจากบาลี คำนี้ ให้นักศึกษาทราบโดยสังเขป และต้องให้นักศึกษาอ่านบาลีคำแปลนั้นๆ ให้ถูกต้องจนคล่องปากด้วย
๓. เมื่อนักศึกษาทำการอ่านบทเรียนนั้นๆ ได้โดยถูกต้องดีแล้ว ก็ควรจะอธิบาย เนื้อความของบทเรียนนั้นๆ ให้นักศึกษาทราบ
๔. เมื่อนักศึกษาได้ฟังคำอธิบายแล้ว ก็ควรจะให้นักศึกษานั้นๆ กล่าวตามคำอธิบายที่ได้อธิบายไปแล้วนั้นด้วย
๕. ควรเปิดโอกาสให้แก่นักศึกษา ได้มีโอกาสซักถามข้อความที่ยังไม่เข้าใจ
๖. ต้องยกข้ออุปมาอุปไมย ในข้อความที่นักศึกษาได้ซักถามนั้นๆ ด้วย
๗. ต่อจากนี้ ก็ควรจะตั้งปัญหาถามข้อความที่กำลังสอนอยู่ ณ บัดนี้ เพื่อ นักศึกษาทั้งหลายจะได้แก้ปัญหานั้นๆ เมื่อนักศึกษายังแก้ปัญหามิถูก ก็ต้องแนะนำ ชี้แจง แก้ปัญหาให้แก่นักศึกษา
๘. การแนะนำชี้แจง ก็ต้องชี้แจงเฉพาะแต่ในหลักเกณฑ์นั้นๆ ไม่ควรจะอธิบาย จนนอกเขตของหลักธรรมนั้นๆ ไป
๙. ต้องรักษาระเบียบในการซักถามข้อความของนักศึกษาด้วย เพื่อป้องกันมิให้ นักศึกษาเอาข้อความที่นอกเรื่องนั้นๆ มาซักถาม
๑๐. เมื่อสอนครบสัปดาห์หนึ่งแล้ว ก็ควรจะตั้งปัญหาในบทเรียนที่ได้สอน ผ่านมาแล้วตลอดสัปดาห์หนึ่งนั้น แก่ นักศึกษาทั้งหลายสัก ๑๐ ข้อ และในวันที่ตั้งปัญหานี้ ก็ควรหยุดทำการสอนสัก ๑ วัน

นักศึกษาทั้งหลาย ต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ ทั้ง ๑๐ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. นักศึกษา ควรท่องจำบาลีคำแปลและหลักธรรมที่สำคัญๆ ไว้
  ๒. บทเรียนทั้งหมด ต้องอ่านให้ถูกต้องจนคล่องปากต่อหน้าอาจารย์
  ๓. คำอธิบายต่างๆ ที่อาจารย์ได้อธิบายให้ฟังแล้วนั้น ควรจำและพูดตามคำอธิบายนั้นๆ ได้โดยถูกต้องด้วย
  ๔. ข้อความใดที่ยังไม่เข้าใจโดยชัดเจน ต้องไต่ถามจนได้รับความเข้าใจในข้อความที่ยังไม่เข้าใจนั้น
  ๕. ต้องพยายามบันทึกคำอธิบายที่เป็นหลักสำคัญๆ เอาไว้ เพื่อสำหรับจะได้นำเอาไปพิจารณาใคร่ครวญในหลักธรรมนั้นๆ
  ๖. ไม่ควรนำเอาข้อความที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับวิชาที่เรา กำลังเล่าเรียนอยู่มาไต่ถาม
  ๗. นักศึกษาทั้งหลายอย่าเพียงแต่นั่งฟังกับนั่งจดอย่างเดียว แต่ควรจะต้องใช้ปากพูดในขณะที่กำลังเล่าเรียนอยู่นั้นด้วย
  ๘. เมื่อถึงคราวตั้งปัญหา ในขณะที่นักศึกษา กำลังเล่าเรียนอยู่นั้น นักศึกษาควรพยายามใคร่ครวญให้เข้าใจในปัญหาที่ตั้งขึ้นนั้นเสียก่อน แล้วจึงค่อยตอบ
  ๙. เมื่อใคร่ครวญจนเข้าใจในปัญหาที่ตั้งขึ้นแล้วนั้น นักศึกษาทั้งหลายควรตอบปัญหา ไม่ว่าจะตอบผิดหรือถูก
  ๑๐. เมื่อลงมือศึกษาแล้วควรมาศึกษาให้ติดต่อโดยลำดับทั้งนี้เพื่ออบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้แก่กล้าขึ้น
- สุดท้ายนี้ได้นำคาถาที่บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวไว้มาแสดงณ ที่นี้เพื่อเป็นประโยชน์แก่อาจารย์และนักศึกษาจะได้ปฏิบัติตามข้อความในคาถาบทนี้

วินา หตฺเถน เลขณํ

มุเชน ปจฺณํ วินา

วินา จิตฺเตน ชานณํ

น อตฺถํ ฌายเต กทา

เว้นการเขียน เว้นการอ่าน และเว้นความเข้าใจ คือ จำได้ทั้ง ๓ นี้เสียแล้ว ผู้นั้นจะมีความรู้ถึงเนื้อความได้เมื่อไร? จะไม่รู้ถึงเนื้อความแน่นอน

โปตฺถเกสุ จ ยํ สิปฺปํ

ปรหตฺถเกสุ ยํ ธนํ

ยถา กิจฺเจ สมฺบุพฺพะเน

น ตํ สิปฺปํ น ตํ ธนํ

วิชาต่างๆ ที่อยู่แต่ในคัมภีร์ ทรัพย์ที่อยู่ในกำมือของคนอื่น เมื่อมีกิจจำเป็นเกิดขึ้นวิชา นั้นๆ ก็ไม่ใช่ความรู้ของเรา ทรัพย์นั้นๆ ก็ไม่ใช่ทรัพย์ของเรา

รูปโยพพนสมุปนนา

วิสาलगุสสมุภา

วิชาหีนาน โสภนเต

นิคคนธา อิว กัสสกา

บุคคลใด แม้ว่ามีรูปร่างผิวพรรณงดงาม และเกิดอยู่ในตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติ แต่ขาดวิชาที่ควรรู้เสียแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้ที่ไม่งดงามในหมู่คณะ อุปมาเหมือนดอกทองกวาวที่สวยงามแต่ไม่มีกลิ่นหอม ฉะนั้น

ปณฺธิโต สุตสมุปนโน

ยตุถ อตถิติ เจ สฺโต

มกุสสาเหณ ตํ จานํ

คนฺตพพํ ว สฺเตสินา

ที่ใด มีบัณฑิตผู้บริบูรณ์ด้วยความรู้ในปฏิกทั้ง ๓ ผู้ที่สนใจแสวงหาความรู้นั้น เมื่อได้ยินข่าวแล้ว ควรพยายามอย่างยิ่งที่จะไปสู่ ณ สำนักนั้น

คนฺเถ วิสารทํ เจกํ

โสตา เสวีย ทุลลํ

คนฺถวาจกมาเจรํ

จกฺเก วฑฺฒิสฺส เต กมํ

นักศึกษาที่มีบุญนั้น ย่อมจะได้อาศัยอาจารย์ที่มีความสามารถเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกที่หาได้โดยยาก แล้วจะเจริญรุ่งเรืองในปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนาโดยลำดับอย่างแน่นอน

นิปุณฺเณ สุตเมเสยฺย

วิจินิตฺวา สุตตฺถิกโ

ภตฺตํ หุขฺขลียํ ปกฺกํ

ภาชเนปิ ตถา ภเว

ผู้ประสงค์จะให้ตนมีความรู้เป็นบัณฑิต ควรพิจารณาโดยรอบคอบ ถี่ถ้วน และพึงแสวงหาสิ่งสมวิชาความรู้ในสำนักอาจารย์ที่มีปัญญาหลักแหลม สุขุมรอบคอบที่สามารถจะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้เป็นอย่างดี มีครูนาประดุจข้าวที่อยู่ในหม้อสุกดีแล้ว แม้ตักใส่จานก็จะเป็นข้าวที่สุกดีเช่นเดียวกัน (ถ้าอยู่ในหม้อสุกไม่ดี คดใส่จานก็สุกไม่ดี คงเป็นข้าวคิบอยู่นั่นเอง)

โย สิสฺโส สิปปโลเภน

พหุํ คณฺหาติ ตํ สิปปํ

มุโคว สฺปิ นํ ปสฺสํ

กเถตุมฺปิ นอฺสุสฺสเห

นักศึกษาผู้ใด ได้ทำการศึกษาวิชาหลายอย่าง เพราะอยากได้ความรู้มาก นักศึกษาผู้นั้นจึงไม่สามารถกล่าววิชาเหล่านั้นได้ เสมือนหนึ่งคนไข้ที่ได้นอนฝัน แต่ไม่สามารถจะเล่าให้ผู้อื่นฟังได้

มาตุชีรํ สุปายํโส

ถนมูลํ นฉินุเทยฺย

สตถุสิบํปํ อุดคณฺหนฺโต

สตถุโทสํ ติตฺติกุเขยฺย

ทารกที่กำลังดูดนมของมารดา ไม่ทำลายให้ห้วนมขาดลงฉันใด นักศึกษาที่ได้รับ การศึกษาอบรมของครูอาจารย์ ควรอดทนต่อคำว่ากล่าวของครูอาจารย์ไม่ควรอาฆาต พยาบาทกันนั้น

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

สารบาญ

หน้า

คำปรารภเบื้องต้น.....	ก
ข้อปฏิบัติในการสอนและการศึกษา.....	ข
ประณามและปฏิกูญาของผู้แต่ง.....	๑
ปริจเจทที่ ๑ จิตตสังคหะ.....	๓
ประณามและปฏิกูญาของพระอนรุทธาจารย์.....	๓
ปรมัตถธรรม ๔.....	๕
สมมุติสัจจะ ๒ และปรมัตถสัจจะ ๒.....	๕
จิตปรมัตถ.....	๓
เจตสิกปรมัตถ.....	๑๐
แสดงความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์.....	๑๐
รูปปรมัตถ.....	๑๐
นิพพานปรมัตถ.....	๑๑
ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑ จำแนกจิตโดยภูมิ.....	๑๒
ลูกกุญแจ ดอกที่ ๒.....	๑๕
คำแปลโดยย่อในลูกกุญแจดอกที่ ๒.....	๑๓
ยกตัวอย่างคำแปลรวม.....	๑๘
อธิบายความหมายชื่อจิตตามลำดับ.....	๒๑
อกุศลจิต ๑๒.....	๒๑
อเหตุกจิต ๑๘.....	๒๑
อโสภณจิต ๓๐ และโสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑.....	๒๒
กามาวจรโสภณจิต ๒๔.....	๒๒
กามาวจรจิต ๕๔.....	๒๒
รูปาวจรจิต ๑๕.....	๒๓

อรุปาวจรจิต ๑๒.....	๒๓
มหัคคตจิต ๒๗.....	๒๔
โลกียจิต ๘๑.....	๒๔
นับจำนวนจิต ๘๘ โดยสัญญาชาติทั้ง ๔.....	๒๔
นับจำนวนจิต ๘๘ โดยภูมิ.....	๒๕
ภูมิมี่ ๒ อย่าง.....	๒๕
อวัตถาภูมิมี่ ๔ อย่าง.....	๒๕
โลกุตตรจิตโดยย่อ และโดยพิสดาร.....	๒๕
ฉานจิต ๖๗.....	๒๖
จำแนกจิต ๑๒๑ เป็นน้อยๆ มีอยู่ ๘ นัย.....	๒๗
ปัญหาในจิตปรมัตถ์.....	๒๘
ปริจเจทที่ ๒ เจตสิกสังคหะ.....	๓๒
ลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก.....	๓๒
จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยราสี.....	๓๓
จำแนกราสี ๓ โดยประเภท.....	๓๔
ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑.....	๓๔
ลูกกุญแจ ดอกที่ ๒.....	๓๕
ความหมายในเจตสิก ๕๒ ตามลำดับ.....	๓๖
อัญญุสमानเจตสิก ๑๓.....	๓๖
อกุศลเจตสิก ๑๔.....	๓๗
โสภณเจตสิก ๒๕.....	๓๘
สัมปโยคนัย.....	๔๐
แสดงอารัมภบทแห่งสัมปโยคนัย.....	๔๐
แสดงหลักสัมปโยคนัยโดยย่อ.....	๔๑
สัมปโยคนัยอัญญุสमानเจตสิก ๑๓.....	๔๑
สัมปโยคนัยอกุศลเจตสิก ๑๔.....	๔๓

สัมปโยคนัยโสภณเจตสิก ๒๕.....	๔๔
อธิบายพิเศษในการประกอบของอัปปมัญญาเจตสิก ๒.....	๔๗
อนิยตโยคี และนิยตโยคีเจตสิก.....	๔๗
สังคหณัย.....	๕๐
แสดงหลักสังคหณัยโดยย่อ.....	๕๐
จำแนกเจตสิก ๒๗ โดยอภิสลจิต ๑๒.....	๕๐
คาถาแสดงสังคหณัย ๗ นัยในอภิสลจิต ๑๒.....	๕๑
คาถาแสดงสัพพากุศลโยคีเจตสิก ๑๔.....	๕๒
จำแนกเจตสิก ๑๒ โดยอเหตุกจิต ๑๘.....	๕๒
คาถาแสดงสังคหณัย ๔ นัยในอเหตุกจิต ๑๘.....	๕๒
จำแนกเจตสิก ๓๘ โดยกามาวจรโสภณจิต ๒๔.....	๕๓
คาถาแสดงสังคหณัย ๑๒ นัยในกามาวจรโสภณจิต ๒๔.....	๕๔
จำแนกเจตสิก ๓๕ โดยมหัคคตจิต ๒๗.....	๕๕
คาถาแสดงสังคหณัย ๕ นัยในมหัคคตจิต ๒๗.....	๕๕
จำแนกเจตสิก ๓๖ โดยโลกุตตรจิต ๔๐.....	๕๘
คาถาแสดงสังคหณัย ๕ นัยในโลกุตตรจิต ๔๐.....	๕๘
แสดงความแตกต่างของเวทนาเจตสิกที่ประกอบกับมานจิตทั้ง ๕.....	๕๘
คาถาแสดงโสภณเจตสิกที่ไม่ประกอบกับโสภณจิตบางส่วน.....	๕๘
แสดงเหตุผลที่วิรติเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต และมหากริยาจิต.....	๕๙
แสดงเหตุผลที่วิรติเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหัคคตจิต.....	๕๙
แสดงเหตุผลที่อัปปมัญญาเจตสิกไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต และโลกุตตรจิต.....	๕๙
คาถาแสดงเจตสิกที่กระทำให้อจิตต่างกัน.....	๕๙
แสดงตพฺภยมิสสกนัย คือ สัมปโยคนัยและสังคหณัยรวมกัน.....	๖๐
ในอัญญสมานราสี.....	๖๐
ในอภิสลราสี.....	๖๑
ในโสภณราสี.....	๖๓
คาถาแสดงจำนวนเจตสิกโดยพิสดาร ๓,๔๒๖ ดวง.....	๖๔
ปัญหาในเจตสิกปรมัตถ์.....	๖๕

ปริจเฉทที่ ๖ รูปปรมัตถ์.....	๗๐
การแสดงสงเคราะห์รูปโดยนัย ๕ นัย.....	๗๐
หมวดที่ ๑ รูปสมุทเทสนัย.....	๗๑
ลูกกุญแจ.....	๗๑
องค์ธรรมของรูป ๒๘.....	๗๔
ที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายสัตว์.....	๗๕
อธิบายในสภาวะลักษณะของรูป ๒๘.....	๗๖
มหาภูตรูป ๔.....	๗๖
ปสาทรูป ๕.....	๘๐
วิษรูป หรือ โจรรูป ๗.....	๘๓
ถาวรรูป ๒.....	๘๕
หทยรูป ๑.....	๘๖
จีวรรูป ๑.....	๘๗
อาหารรูป ๑.....	๘๗
ปริจเฉทรูป ๑.....	๘๗
วิญญูติรูป ๒.....	๘๘
vikararup ๓.....	๘๙
ลักษณะรูป ๔.....	๙๐
หมวดที่ ๒ รูปวิภาคนัย.....	๙๓
ชื่อตามสภาวะ ๘ ชื่อของรูป ๒๘.....	๙๓
จำแนกรูป ๒๘ โดยการแบ่งออกเป็น ๑๑ คู่.....	๙๓
อธิบายในรูป ๑๑ คู่ตามลำดับ.....	๙๕
คู่ที่ ๑ อัชฌัตติกรูป กับ พาหिरูป.....	๙๕
คู่ที่ ๒ วัตถุรูป กับ อวัตถุรูป.....	๙๕
คู่ที่ ๓ ทวารรูป กับ อทวารรูป.....	๙๕
คู่ที่ ๔ อินทริยรูป กับ อนินทริยรูป.....	๙๖
คู่ที่ ๕ โอปาริกรูป กับ สุขุมรูป.....	๙๗

คู่ที่ ๖ สันติเกรูป กับ ทูเรรูป.....	๕๗
คู่ที่ ๗ สัปปฏิหารูป กับ อัปปฏิหารูป.....	๕๗
คู่ที่ ๘ อุปาทินนรูป กับ อนุปาทินนรูป.....	๕๗
คู่ที่ ๙ สนิทสสนรูป กับ อนิทสสนรูป.....	๕๘
คู่ที่ ๑๐ โคจรคคาหกรูป กับ อโคจรคคาหกรูป.....	๕๘
คู่ที่ ๑๑ อวินิพโกกรูป กับ วินิพโกกรูป.....	๕๙
หมวดที่ ๓ รูปสมุฏฐานนัย.....	๑๐๐
ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้น ๔ อย่าง.....	๑๐๐
อธิบายในสมุฏฐานทั้ง ๔ ที่ทำให้รูปเกิด.....	๑๐๐
แสดงจำนวนรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔.....	๑๐๓
จำแนกกัมมรูป ๑๘ โดยแน่นอน และโดยไม่แน่นอน.....	๑๐๓
จำแนกจิตตรูป ๑๕ โดยแน่นอน และโดยไม่แน่นอน.....	๑๐๔
อตุขรูป ๑๓.....	๑๐๔
อาหารรูป ๑๒.....	๑๐๔
จำแนกรูป ๒๘ โดยจำนวนสมุฏฐาน.....	๑๐๕
ความเป็นไปของรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในร่างกาย.....	๑๐๗
อตุขรูปมี ๔ อย่าง.....	๑๐๗
จิตตรูปมี ๗ อย่าง.....	๑๐๘
จำแนกจิต ๑๕ โดยจิตตรูป ๗ อย่าง.....	๑๐๘
จำแนกจิตตรูป ๗ อย่าง ตามประเภทของจิต.....	๑๐๙
จำแนกโสมนัสกามขวนะ ๑๓ ที่ทำให้การหวัระเกิดโดยบุคคล ๓ จำพวก.....	๑๑๔
หมวดที่ ๔ รูปกลาปนัย.....	๑๑๕
สหุตติ ๓ อย่างของรูปกลาป และ จำนวนรูปกลาปมี ๒๓ กลาป.....	๑๑๕
กัมมชกลาป ๕.....	๑๑๖
จำแนกกัมมชกลาป ๕ โดยกาย ๓ ส่วน.....	๑๑๗
จิตตชลาป ๘.....	๑๑๘
จำแนกจิตตชกลาป ๘ โดยกาย ๓ ส่วน.....	๑๑๙

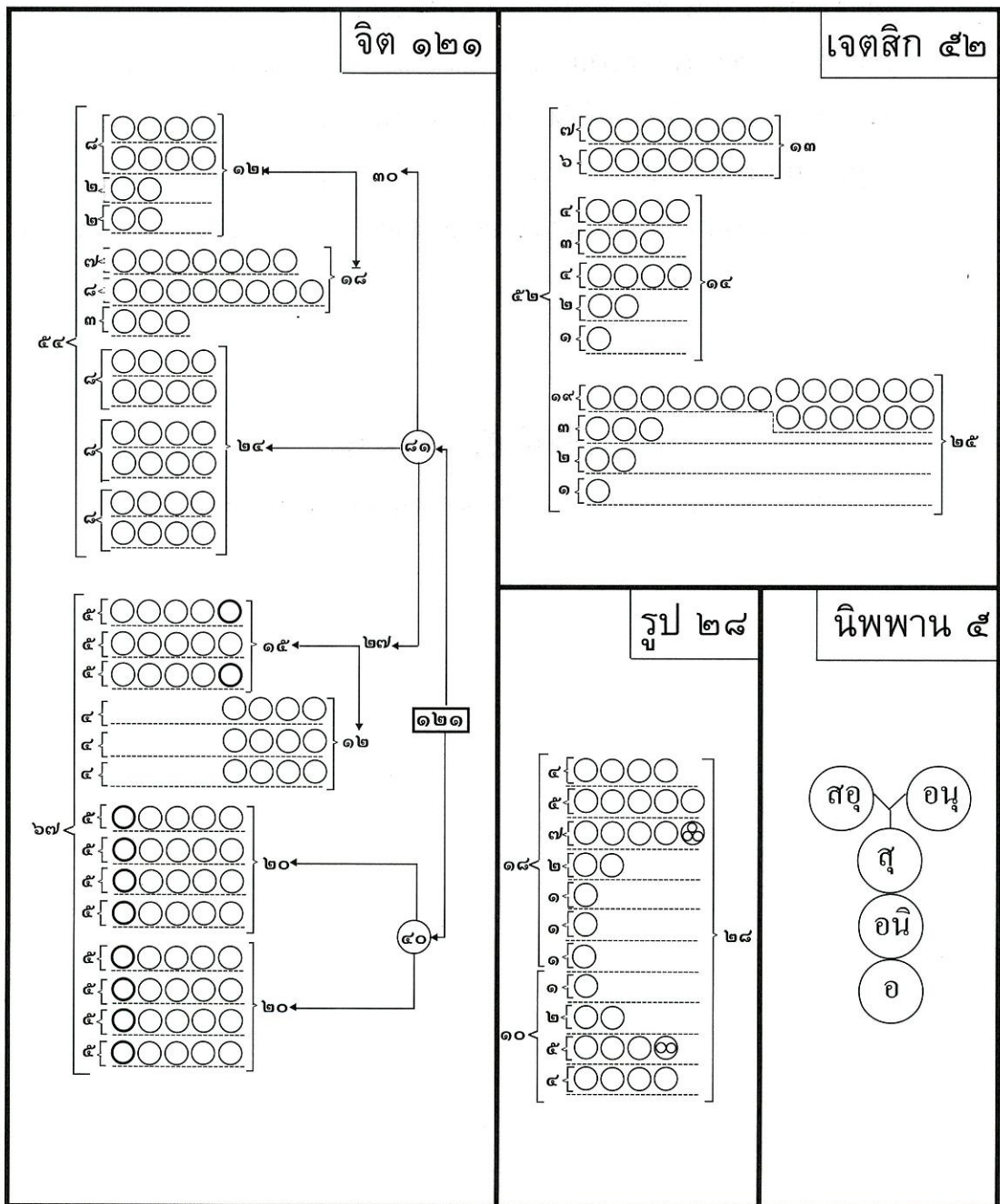
อุตุชกกลากป ๔.....	๑๑๕
อุตุชกกลากป ๔ ที่เกิดภายในสัตว์.....	๑๑๕
อุตุชกกลากป ๒ ที่เกิดภายนอกสัตว์.....	๑๒๐
จำแนกอุตุชกกลากป ๔ โดยกาย ๓ ส่วน.....	๑๒๐
อาหารชกกลากป ๒.....	๑๒๐
จำแนกอาหารชกกลากป ๒ โดยกาย ๓ ส่วน.....	๑๒๑
หมวดที่ ๕ รูปวัตติกกมณัย.....	๑๒๒
คาถาแสดงรูปที่เกิดได้และไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ.....	๑๒๒
จำแนกรูป ๒๘ ที่เกิดในกามภูมิ ๑๑ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔.....	๑๒๔
จำแนกรูป ๒๓ ที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) โดยสมุฏฐานทั้ง ๔.....	๑๒๕
จำแนกรูป ๑๗ ที่เกิดในอสัญญสัตตภูมิ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔.....	๑๒๕
คาถาแสดงรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลแต่เกิดได้ในปัตติกาล.....	๑๒๖
กำเนิด หรือ โยนิ.....	๑๒๗
อธิบายในกำเนิดทั้ง ๔.....	๑๒๗
จำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔.....	๑๒๙
จำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกกลากป ๘.....	๑๓๐
แสดงกัมมชกกลากปที่เกิดในปัตติกาลโดยเฉพาะตามกำเนิด.....	๑๓๑
แสดงการเกิดขึ้นของกัมมชกกลากปทั้ง ๕ มี จักขุทสกกลากป เป็นต้น ของพวก กัปปเสยยกะกำเนิด.....	๑๓๑
แสดงคาถาที่กล่าวถึงความเจริญแห่งรูป ตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งถึงมีอวัยวะ ครบถ้วน.....	๑๓๒
แสดงการเกิดขึ้นของจิตตชรูป อุตุชรูป และ อาหารชรูป.....	๑๓๓
แสดงความเป็นอยู่แห่งรูปทั้ง ๔ ในกามภูมิที่เหมือนกับแสงไฟหรือกระแสน้ำ.....	๑๓๕
แสดงความดับของรูปทั้ง ๔.....	๑๓๕
คาถาที่แสดงถึงความวนเวียนอยู่ในวัฏฏสังสารของรูป.....	๑๓๗
ปัญหาในรูปปรมัตถ์.....	๑๓๘

ปริเฉทที่ ๖ นิพพานปรมัตถ์.....	๑๔๔
อธิบายในคาถาที่พรรณนาคุณของพระนิพพาน.....	๑๔๔
แสดงวจนัตถะ และ อธิบายในคำว่า นิพพาน.....	๑๔๕
แสดงประเภทของพระนิพพาน.....	๑๔๖
ความปรารถนาพระนิพพานที่จัดว่าเป็นวิภวตัณหา.....	๑๔๘
ปัญหาในนิพพานปรมัตถ์.....	๑๕๐
ทัศนคติธรรมจากท่านอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะฯ.....	๑๕๒

อักษรย่อที่ใช้ในเชิงอรรถ

ฉ. = พระไตรปิฎก อรรถกถา ภิกขา ภาษาบาลีอักษรพม่าฉบับรัฐบาลสังคายนา

ภาพแสดงปรมาัต্মทั้ง ๔ โดยพิสดาร

ปรมัตถโชติกะ

หลักสูตรจุฬารักษิณมิกะตรี

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส
ประณาม และ ปฏิญญา

๑. อนนฺตวิสัย ฌมฺมํ	วณฺทามิหํ วทํ ชินํ
ตสฺสเสว ฌมฺมสงฺฆญฺจ	มหาเถรํ มมาเจรํ
๒. โสตุณํ ปาทภาวาย	อภิฌมฺมตฺตสงฺคหํ
มณฺเฑสฺสํ สาธิปฺปาเยน	สฺสรูปเณ สทา สุภํ

๑. ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมถวายอภิวันทนาการแด่พระพุทธองค์ผู้ทรงชนะมารประกอบด้วยเป็นผู้ทรงแสดงพระอิทธิธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีใช้เป็นวิสัยของปัจเจกพุทธะและสาวกทั้งหลาย พร้อมด้วยพระธรรมและพระสงฆ์ของพระองค์นั้น กับขอนอบน้อมนมัสการแด่พระเดชพระคุณทั้ง ๘ รูป คือ

ท่านอาจารย์ภัททันตะ กุมารเถระ ผู้เป็นคณาจริยชั้นมกเถระ เจ้าอาวาสวัดวาโสได้ จังหวัดเมียนฉาน

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ญาณิกเถระ ผู้เป็นวินัยธรชั้นฎีกา ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิตและอธิบดีสงฆ์วัดเตี้ยะโตได้ จังหวัดแรงกุน ก็ดี

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ปัญญาเถระ ท่านอาจารย์ภัททันตะ สุนทรเถระ และท่านอาจารย์ภัททันตะ นันทวังสเถระ ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิตปัญญนิกายปารุ ผู้เป็นคณะปาโมกข์วัดมหาวิสูตราราม จังหวัดปะคกุก ก็ดี

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ชนกาภิวงสะ ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิต ผู้เป็นธัมมาจริยะคณการกะ เจ้าอาวาสวัดมหาคันทาราม

ท่านอาจารย์ภักทันทะ นันทิยเถระ ที่เป็นนิกัษรรมคณาจริยะ เจ้าอาวาสวัดตุมองไต้

ท่านอาจารย์ภักทันทะ วิมลเถระ ที่เป็นนิกัษรรมคณาจริยะ เจ้าอาวาสวัดมังกลาราม
จังหวัดอมรปุระ ก็ดี ซึ่งเป็ณผู้สอนปิฎกทั้งสาม พร้อมด้วยอรรธกถา ฎีกาแก้อาตมภาพ

๒. บัดนี้ อาตมภาพจะปรับปรุงแต่งอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ ด้วยการสรุปใจความ
พร้อมด้วยคำอธิบายให้เรียบร้อยทุกปริจเฉทเพื่อเป็นบาทแห่งความมั่นคง และจะได้เป็น
ประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียนของนักศึกษาทั้งหลาย

ปริเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ

ประณามและปฎิญาณของพระอนรุทธาจารย์

สมุทสาสมพุทฺธมตฺส

สสทฺธมฺมคณฺตุตฺตม

อภิวาทิย ภาสิสฺส

อภิธมฺมตฺถสฺงคห

ข้าพระพุทธเจ้า (พระอนรุทธาจารย์) ขอนอบน้อมถวายอภิวันทนาการแด่พระพุทธองค์ผู้ตรัสรู้เผยยธรรมทั้งหลายเอง ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมด้วยพระสัทธรรม และคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้อุคมแล้ว จักแต่งคัมภีร์ที่มีนามอภิธัมมัตถสังคหะ ต่อไป

อธิบาย

คาถาบทนี้แสดงถึงประณาม คือ การกล่าวคำนอบน้อมแด่พระรัตนตรัยและปฎิญาณ คือ ความตั้งใจกล่าวคำรับรองว่าจะแต่งคัมภีร์นี้ ให้สำเร็จตามที่ขอร้อง

ตามธรรมเนียมที่จะเริ่มแต่งปกรณ์นั้น จำเป็นจะต้องกล่าวคำนอบน้อมแด่พระรัตนตรัยเสียก่อน เพื่อขอความคุ้มครองป้องกันอุปสรรคอันตรายต่างๆ ไม่ให้เข้ามาขัดขวางในการแต่งปกรณ์นี้ สมดังคำที่กล่าวไว้ว่า **ปุชา จ ปุชนียานํ, เอตมฺมจฺจคณฺตุตฺตม** พร้อมด้วยคำกล่าวรับรองว่าจะแต่งอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ ด้วยเหตุนี้จึงได้ยกคาถาบทว่า **สมุทสาสมพุทฺธมตฺส** เป็นต้น ขึ้นแสดงไว้เป็นบทแรก

ที่พระอนรุทธาจารย์แสดงการนอบน้อมพระรัตนตรัย (ประณาม) ด้วยบทว่า **สมุทสาสมพุทฺธมตฺส สสทฺธมฺมคณฺตุตฺตม อภิวาทิย** และแสดงคำปฎิญาณด้วยบทว่า **ภาสิสฺส อภิธมฺมตฺถสฺงคห** นั้น เมื่อจำแนกบทโดยสามัญแล้ว มี ๖ บทด้วยกันคือ **สมุทสาสมพุทฺธ, อตฺส, สสทฺธมฺมคณฺตุตฺตม, อภิวาทิย, ภาสิสฺส, อภิธมฺมตฺถสฺงคห**

สมุทสาสมพุทฺธ หมายความว่า ผู้ตรัสรู้เผยยธรรมทั้งปวงตามลำพังพระองค์เองอย่างถูกถ้วน ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธะจำพวกเดียว เป็นการปฏิเสธปัจเจกพุทธะ สวากพุทธะทั้งสอง

อตฺส หมายความว่า หาผู้เปรียบปานมิได้ การที่พระอนรุทธาจารย์มาระลิกนิกถึงพระคุณของพระพุทธองค์ด้วยคำว่า **อตฺส** นี้ เป็นการสมควรยิ่ง เพราะตามหลักธรรมดานั้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย คือในสมัยหนึ่งๆ พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกทั้งหลายย่อมอุบัติขึ้นได้หลายๆ องค์ โดยไม่มีจำกัด แต่สำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นคงอุบัติขึ้นได้เฉพาะแต่พระองค์เดียว โดยเหตุนี้ พระอนรุทธาจารย์มาระลิกนิกถึง

พระองค์ด้วยบทว่า **อตฺถํ** หาผู้เปรียบปานมิได้ นี่ เป็นการเหมาะสมยิ่ง ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นได้ในสมัยหนึ่งๆ มากกว่าหนึ่งพระองค์ได้แล้ว การระลึกนึกถึงพระองค์ด้วยบทว่า **อตฺถํ** นั้นก็ไม่เหมาะสม การที่พระอนุรุทธาจารย์มาระลึกนึกถึงพระองค์ด้วยบทว่า **อตฺถํ** นี้ ก็ เพราะมีความประสงค์ที่จะให้นักศึกษาทั้งหลายได้ทราบถึงการอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อจะอุบัติขึ้นในสมัยใด ก็คงอุบัติขึ้นได้เฉพาะพระองค์เดียว จะอุบัติขึ้นถึง ๒ พระองค์ ไม่ได้นั่นเอง

สสทุมฺมคณฺตุตมํ หมายความว่า พร้อมด้วยพระสัทธรรมและคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลายซึ่งเป็นผู้อุดม การกล่าวคำบอมน้อมด้วยบทว่า **สสทุมฺมคณฺตุตมํ** นี้ คำว่า **สสทุมฺม** คือ พระธรรม **คณฺตุตมํ** คือ พระสงฆ์ สัทธรรมมี ๓ อย่าง คือ **ปริยัติสัทธรรม** ได้แก่พระบาลี และอรรถกถา **ปฏิบัติสัทธรรม** ได้แก่การรักษาศีล, การถือธุดงค์, การเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน **ปฎิเวรสัทธรรม** ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ฉาน อภิญญา

อภิวาทิย หมายความว่า เป็นคำบอมน้อมแด่พระรัตนตรัย ด้วยบทว่า **สมฺมา-สมฺพุทฺธมฺหํ** **สสทุมฺมคณฺตุตมํ** นั้นเอง

ภาสิสฺสํ หมายความว่า เป็นคำรับรองว่าจะแต่ง

อภิมฺมตฺตสฺสคฺคหํ หมายความว่า ตามที่ได้กล่าวคำรับรองไว้ว่าจะแต่งนั้นก็ให้แก่ คัมภีร์อภิมมัตตสังคหปกรณฺ์ นี้เอง

ที่เรียกว่า **อภิมมัตตสังคหปกรณฺ์** นั้น เพราะเป็นปกรณฺ์ที่รวบรวมเนื้อความใน อภิธรรม ๗ คัมภีร์ย่อลงในปกรณฺ์นี้

คำว่า **อภิมฺมตฺตสฺสคฺคห** นั้น เมื่อแยกบทแล้วคงได้ ๔ บท คือ

อภิมฺม + อตฺถ + ส + คห

อภิมฺม = ธรรมที่พิเศษยิ่งกว่าพระสูตร ได้แก่พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

อตฺถ = เนื้อความแห่งพระอภิธรรม ได้แก่ จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, บัญญัติ

ส = โดยย่อ

คห = การรวบรวม

ฉะนั้น เมื่อรวมบททั้ง ๔ บทนี้แล้วเป็น **อภิมฺมตฺตสฺสคฺคห** แปลว่า การรวบรวม จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, บัญญัติ ที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ย่อลงในปกรณฺ์นี้ ฉะนั้น อาจารย์ทั้งหลายจึงเรียก อภิมมัตตสังคหปกรณฺ์นี้ว่า “**อรรถกถาniv-ก้อย**”

ปรมัตถธรรม ๔

ตตถ วุตตาทิธมุตถา

จตุธา ปรมุตถโต

จิตต์ เจตสิก ฐป

นิพพานมติ สพุพลา

ในคำว่า อภิธัมมัตถสังคหะนั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้ว ไม่ว่าประการใดๆ ย่อมมีเนื้อความของพระอภิธรรมอยู่เพียง ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก ฐป นิพพาน*

อธิบาย

คานานี้เป็นการรวบรวมการแสดงปรมัตถธรรม ๔ ประการ โดยลำดับที่พระอนุรุธ-
ธาทาย ได้ยกขึ้นแสดงเป็นอรัมภทในอภิธัมมัตถสังคหปรกณนี้

ปรมุตถ แยกออกเป็น ๒ บท คือ **ปรม + อตถ**

ปรม = เป็นธรรมอันประเสริฐ คือไม่มีการผิปกแผกผันแปรอย่างใด หรือเป็น
ธรรมที่เป็นประธานในอรรถบัญญัติ และนามบัญญัติทั้งปวง

อตถ = เป็นเนื้อความ คือสภาพของรูปนามที่เป็นองค์ธรรมนั่นเอง

ฉะนั้น เมื่อรวมความทั้งสองบทนี้แล้ว คือ สภาพของนาม รูปที่เป็นองค์ธรรมอัน
ประเสริฐไม่มีการผิปกแผกผันแปรอย่างใด และเป็นธรรมที่เป็นประธานในอรรถบัญญัติ และ
นามบัญญัติ ชื่อว่า **ปรมัตถ**

การแสดงธรรมที่เป็นความจริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีอยู่ ๒ ประการ
คือ

๑. ทรงแสดงธรรมตามความเป็นจริงของสมมุติโวหาร ชื่อว่า **สมมุติสัจจะ** ได้แก่
พระสูตร พระวินัย ปุคคลบัญญัติ

๒. ทรงแสดงธรรมตามความเป็นจริงของสภาวะ ชื่อว่า **ปรมัตถสัจจะ** ได้แก่
พระอภิธรรม ๖ คัมภีร์ เว้นปุคคลบัญญัติ ดังมีสาธกแสดงไว้ใน มโนรอุปฐนอรรถกถา^๒ ว่า

ทุเว สจฺจานิ อุกฺขาลิ

สมพุทฺโธ วทํ วโร

สมมุติ ปรมุตถญจ

ตติยํ นุปฺลพฺภติ

* สำหรับปรกณนี้ ก็คงแสดงปรมัตถธรรม ๔ ประการ โดยลำดับ ตามที่พระอนุรุธธาทายได้ยกขึ้น
เป็นอรัมภทไว้นั้น โดยตั้งชื่อว่า จูพาทิธมิกะตริ เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายได้เข้าใจในปรมัตถธรรมทั้ง ๔
เสียก่อน จะได้เป็นการเหมาะสมด้วยกาลเวลาและอริยาสัยของบรรดานักศึกษาทั้งหลายด้วย

^๒ จ. มโนรอุปฐน ปฐมภาค หน้า ๗๔

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐยิ่งกว่าบรรดานักปราชญ์ทั้งหลาย ไม่ได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นความจริงถึง ๓ ประการ ทรงแสดงเพียง ๒ เท่านั้น คือ **สมมุติสังจธรรม** ประการหนึ่ง และ **ปรมัตตสังจธรรม** ประการหนึ่ง

การที่พระองค์ทรงแสดงสังจจะ ๒ ประการนี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เพราะว่า เวไนยสัตว์บางเหล่านั้น ไม่เคยศึกษาเล่าเรียน และสดับตรับฟังพระอภิธรรมในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ที่ได้ล่วงไปแล้ว ฉะนั้นเวไนยสัตว์เหล่านั้นจึงมีอาภะที่จะรับฟังปรมัตตธรรมได้ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงยกสมมุติสังจจะ คือเรื่องต่างๆ ที่เวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะพึงรู้ได้โดยง่ายขึ้นแสดงเป็นประธาน แล้วทรงยกปรมัตตสังจจะแสดงประกอบเป็นปริโยสาน

ส่วนเวไนยสัตว์เหล่าใด ที่ได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาแล้ว ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ที่ได้ล่วงไปแล้วนั้น เวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็มีปัญญาเพียงพอที่จะรับฟังปรมัตตธรรมได้ พระองค์จึงทรงยกปรมัตตสังจจะล้วนๆ ขึ้นเทศนาแก่บรรดาเวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น

จะเป็นอย่างไรก็ตาม การแสดงธรรมที่เป็นความจริงทั้ง ๒ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ย่อมเป็นประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งสิ้น

ในสังจจะทั้ง ๒ นี้ สมมุติสังจจะมี ๒ ประการ คือ **สมมุติสังจจะ ที่พระองค์ทรงเทศนาไว้ในพระสูตร พระวินัย** ประการหนึ่ง **สมมุติสังจจะ ที่ชาวโลกใช้พูดกัน** ประการหนึ่ง

สมมุติสังจจะทั้ง ๒ ประการนี้ แม้ว่าจะเป็นความจริงก็ตาม แต่ก็ความจริงโดยสมมุติไฉนเท่านั้น เมื่อว่าโดยสภาวะองค์ธรรมแล้วไม่มีความเป็นจริง หากแต่เป็นความจริงส่วนหนึ่งที่ป้องกันการกล่าวล่วงมุสาวาท

ส่วนปรมัตตสังจจะนั้นเป็นธรรมที่มีจริง อันได้แก่ รูป นามทั้งสอง ฉะนั้นการที่พระองค์ทรงแสดงสมมุติสังจจะไว้ในพระสูตรและพระวินัยก็ดี ชาวโลกทั้งหลายที่นิยมใช้พูดกันอยู่โดยถูกต้องก็ดี ย่อมไม่เป็นมุสาวาทแต่อย่างใด ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอังคุตตรอรรถกถา เอกนิบาต ปุคคลวรรคณา^๓ ว่า

ตสฺมา โวหารกุสฺลสฺส

โลกนาถสฺส สตฺถุโน

สมมุติ โวหรนฺตสฺส

มุสาวาทो น ขายติ

^๓ จ. มโนรธูปนี ปฐมภาค หน้า ๑๔

เหตุดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ฉลาดในสมมุติโวหารและเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อทรงแสดงธรรมที่เป็นสมมุติสัจจะแล้วก็ไม่เป็นคำมสาบาทแต่อย่างใด

ปรมัตตสัจจะมี ๒ ประการ คือ

๑. **สภาวะสัจจะ** ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวะลักษณะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ที่แสดงไว้ในอภิธรรมปิฎก

๒. **อริยสัจจะ** ธรรมที่เป็นจริงโดยเฉพาะอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่ อริยสัจ ๔ มีทุกขสัจจะ เป็นต้น ดังที่พระอนุรุทธาจารย์ได้แสดงเป็นคาถาว่า **ตตถ วุตตภาณมมตถา** เป็นต้น นี่เป็นการแสดงนับตามจำนวนของปรมัตตสัจจะ

จิตปรมัตถ์

จิต = เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ (อารมณ์วิชานนลกุณณ์) คือได้รับอารมณ์อยู่เสมออันเนื่อง จึงเรียกว่ารู้อารมณ์ ดังแสดงวณนัตถะว่า **อารมณ์ จินฺเตตฺตติ = จิตฺตํ** ธรรมชาติใด ย่อมรู้อารมณ์ คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า **จิต**, หรืออีกนัยหนึ่ง **จินฺเตนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอเตนาติ = จิตฺตํ** สมฺปยุตฺตธรรม คือ เจตสิกทั้งหลาย ย่อมรู้อารมณ์ โดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการรู้อารมณ์ของเจตสิกเหล่านั้น ชื่อว่า **จิต**, หรืออีกนัยหนึ่ง **จินฺตณมตฺตํ = จิตฺตํ** ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ได้รับอารมณ์ นั้นแหละชื่อว่า **จิต**, หรืออีกนัยหนึ่ง **จิตฺตํ กโรตฺติ = จิตฺตํ** ธรรมชาติใดทำความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตร ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **จิต**

สิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหมดที่วิจิตรพิสดารนั้น ก็เพราะอำนาจแห่งจิต คือจิตเป็นผู้ทำให้วิจิตรพิสดารขึ้น สัตว์ทั้งหลายที่วิจิตรนั้นก็เพราะกำเนิดวิจิตร, กำเนิดวิจิตรเพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ วิจิตร, การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่วิจิตรนั้นเพราะตัณหา คือ ความพอใจวิจิตร, ตัณหาวิจิตรก็เพราะสัญญา คือ ความจำเรื่องราวต่างๆ วิจิตร, สัญญาวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร ดังมีบาลีแสดงไว้ในปรมัตตทปิณี^๔ ว่า **จิตฺตวิจิตฺตตาย สญฺญา วิจิตฺตา, สญฺญา วิจิตฺตตาย ตณฺหาวิจิตฺตา, ตณฺหาวิจิตฺตตาย กมฺมานิ วิจิตฺตานิ, กมฺมวิจิตฺตตาย โยนฺนิโย วิจิตฺตา, โยนฺนิวิจิตฺตตาย เตสํ ตีรจฺฉานคตํ วิจิตฺตตา เวทิตพฺพา**

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบความวิจิตรของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น เพราะกำเนิดวิจิตร, กำเนิดวิจิตรเพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ วิจิตร, การกระทำทางกาย วาจา ใจ

^๔ ปรมัตตทปิณี ฎีกาใหม่ ของท่านอาจารย์แลติ มหาเถระ หน้า ๑๗

ที่วิจิตรนั้น เพราะค้นหาคือความพอใจวิจิตร, ค้นหาวิจิตร ก็เพราะสัญญา คือความจำเรื่องราวต่างๆ วิจิตร, สัญญาวิจิตร ก็เพราะจิตวิจิตร

สรุปความว่า ธรรมชาติของจิตนั้น มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มีการรับอารมณ์อยู่เสมอ
๒. เป็นเหตุให้เจตสิกทั้งหลายรู้อารมณ์ได้คล้ายๆ กับผู้นำ
๓. ทำให้สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตวิจิตรพิสดาร

ฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยท่านอรรถกถาจารย์ และท่านฎีกาจารย์ทั้งหลาย จึงได้แสดงความมหัศจรรย์ และความสำคัญของจิตไว้มากมายแต่เฉพาะในปกรณัมนี้จะยกขึ้นมาแสดงแต่พอสังเขปดังต่อไปนี้

ทัญญุ โว ภิกขเว จรณํ นาม จิตฺตุนฺติ? เอวํ ภนฺเต ตมฺปิ โข ภิกขเว จรณํ นาม จิตฺตํ จิตฺเตเนว จิตฺติตํ เตนปิ โข ภิกขเว จรเณน จิตฺเตน จิตฺตญฺเวยว จิตฺตตรนฺติ.

นาหํ ภิกขเว อญฺญํ เอกนิกายมฺปิ สมนุสฺสํ เอวํ จิตฺตํ, ยถยิทํ ภิกขเว ตีรจฺฉานคตา ปาณา, เตปิ โข ภิกขเว ตีรจฺฉานคตา ปาณา จิตฺเตเนว จิตฺติตา, เตหิปิ โข ภิกขเว ตีรจฺฉานคเตหิ ปาณฺเหหิ จิตฺตญฺเวยว จิตฺตตรํ

(สังยุตตพระบาลี)^๕

แปลความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถามว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปภาพอันวิจิตรชื่อว่าจรณะที่มีเผยแพร่ออกไปนั้น พวกเธอเห็นแล้วหรือ ? เห็นแล้วพระเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลายแม้รูปภาพที่วิจิตรถึงอย่างนั้น ก็เพราะจิตนั่นเองคิดขึ้น ภิกษุทั้งหลาย จิตนั้นเป็นธรรมชาติที่วิจิตรยิ่งกว่ารูปภาพอันวิจิตรนี้ ภิกษุทั้งหลายบรรดาจำพวกสัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดมีอยู่ในโลก ตลาคดไม่เคยเห็นว่า สัตว์เหล่าอื่นเหล่าใดที่จะวิจิตรเหมือนกับพวกเหล่าสัตว์ดิรัจฉานนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย บรรดาจำพวกดิรัจฉานที่วิจิตรถึงเพียงนี้ ก็เพราะจิตนี้เองเป็นผู้กระทำให้วิจิตร ภิกษุทั้งหลายจิตนี้แหละวิจิตรยิ่งกว่าพวกดิรัจฉาน

จิตฺเตน นียติ โลโก

จิตฺเตน ปริกสฺสติ

จิตฺตสฺส เอกธฺมมสฺส

สพฺเพว วสมนฺวคฺค

(สังยุตตพระบาลี)^๖

^๕ น. สังยุตตนิกาย จันทรคคสังยุตต์ ปุฬวกค ทุคยภัททูลพัทธสูตร หน้า ๑๒๓

^๖ น. สังยุตตนิกาย สคาถาวคค จิตตสูตร หน้า ๓๖

กุศลจิตย่อมนำสัตว์โลกไปสู่สุคติภูมิ อกุศลจิตย่อมจูงคร่าสัตว์โลกให้ไปสู่อบาย-
ภูมิ, สัตว์ทั้งหลายย่อมมีปกติเป็นไปตามอำนาจแห่งจิต

จิตตนาถตตมาคมม

นาคตตํ โหติ วายุน

วายนาคตตโต นานา

โหติ กายสุส อัญชนา

(สูตรนินาตอรรคถา)^๑

จิตตชวโยที่สามารถทำให้การยืน, เดิน, นั่ง, นอน, เกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยความ
ประสงค์ของจิตที่เป็นไปต่างๆ เป็นเหตุ ร่างกายที่กำลังเคลื่อนไหวเป็นไปต่างๆ ปรากฏขึ้น
ได้เหมือนกับรูปหุ่นที่เขากำลังเชิดอยู่นั้น ก็เพราะอาศัยความเป็นไปต่างๆ แห่งจิตตชวโย
เป็นเหตุ

วิจิตตกรณา จิตตํ

อตตโน จิตตตาย วา

จิตํ กมฺมกิลเลเสหิ

จิตํ ตายติ วา ตถา

จิโนติ อตตสนฺตํ

วิจิตตารมฺมณฺหนฺติ จาติ

(วิภาวินีฎีกา)^๒

ชื่อว่า **จิต** เพราะทำให้กิริยาอาการวิจิตร (มุ่งหมายเฉพาะจิต ๓๒ ดวง) หรือชื่อว่า **จิต**
เพราะสภาพของตนเป็นวิจิตร (มุ่งหมายเอาจิตทั้งหมด ๘๕ ดวง) วิปากจิตชื่อว่า **จิต** เพราะ
กุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลสเหล่านี้เป็นผู้สังสม หรือวิปากจิตชื่อว่า **จิต** เพราะยอม
รักษาไว้ซึ่งร่างกาย ที่เกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลส วิญญูญาณโดยยอมทำให้ขันธ-
สันดาน เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่ขาดสาย ฉะนั้น วิญญูญาณนั้นชื่อว่า **จิต** (มุ่งหมายเอากุศล
และโลกียกุศลชวณะ) (แปลอีกนัยหนึ่ง) วิญญูญาณโดยยอมทำให้สันดานตนเกิดขึ้นสืบต่อกัน
โดยไม่ขาดสาย (มุ่งหมายเอาโลกียชวณะ ๔๗ ที่เป็นอาเสวนปัจจัยได้) วิญญูญาณใด มีอารมณ์
วิจิตรพิสดาร ฉะนั้นวิญญูญาณนั้นชื่อว่า **จิต** (มุ่งหมายเอาจิตทั้งหมด ๘๕ ดวง)

ความดับของจิตนี้ยอมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ยากที่จะหาอะไรมาเปรียบเทียบกับได้
ฉะนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงทรงเทศนาไว้ในอังกุตรพระบาลี^๓ ว่า

ยาวณฺจิทํ ภิกฺขเว อุปมาปิ น สุกรา ยาวลหุปรวิตตํ จิตฺตํ

^๑ น. ปรมัตถโชติกา อรรถถา พุททกนิกาย สูตรนินาถ วิชยสูตรวณฺณนา หน้า ๒๓๗

^๒ น. อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา หน้า ๗๔

^๓ น. อังกุตรนิกาย เอกนินาถ ปณฺหิตอจฺจวักค หน้า ๕

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เกิดดับอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้จึงหาข้ออุปมาที่จะยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับได้โดยยากยิ่ง

เจตสิกปรมาัตถ์

เจตสิก = เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสิตลักษณะ) เจตสิกที่อาศัยจิตเกิดขึ้นนี้ ต่างกันกับต้นไม้มที่ต้องอาศัยพื้นแผ่นดินเกิดขึ้น เพราะว่าพื้นแผ่นดินกับต้นไม้นั้น พื้นแผ่นดินเป็นฐานอาชาระ ส่วนต้นไม้เป็นฐานอาชยะ สำหรับจิตและเจตสิกนั้น จิตเป็นนิสสยะ เจตสิกเป็นนิสสิตะ เหมือนกันกับอาจารย์และลูกศิษย์ ทั้งนี้ก็เพราะว่า เจตสิกทั้งหลายจะรู้ อารมณ์ได้ก็เพราะอาศัยจิตเป็นหัวหน้า ยกเว้นจิตเสียแล้ว เจตสิกก็รู้อารมณ์ไม่ได้ จำเป็นที่จะต้องอาศัยจิตเกิดเสมอไป ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของเจตสิกนั้นย่อมเกิดในจิต หรือ ย่อมประกอบในจิตเป็นนิคัย ดังมีวจนัตถะว่า **เจตสิ ภวํ = เจตสิกํ (วา) เจตสิ นิยุตฺตํ = เจตสิกํ** ธรรมชาติที่เกิดในจิต ชื่อว่า เจตสิก หรือธรรมชาติที่ประกอบในจิตเป็นนิคัย ชื่อว่า เจตสิก

แสดงความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์

ความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์ ทั้ง ๓ อย่างนี้ อุปมาเหมือนหนึ่งกับช่างเขียนที่กำลังเขียนรูปภาพต่างๆ ลงบนผืนผ้า เมื่อยกจิต เจตสิก และอารมณ์ ทั้ง ๓ อย่างขึ้นมาเปรียบเทียบกับกันแล้ว จิตเหมือนกับน้ำที่ถูกผสมกับสีต่างๆ เจตสิกเหมือนกับสีต่างๆ อารมณ์ คือ สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายเหมือนกับผืนผ้า พุทฺธเหมือนกับทวารทั้ง ๖ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นต้น ช่างเขียนเหมือนกับสัตว์ทั้งหลาย

รูปปรมาัตถ์

รูป = เป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป (รูปปนลักษณะ) ในเมื่อได้กระทบกันกับเหตุที่ไม่ถูกกันขึ้น เหตุที่ไม่ถูกกันนั้นเรียกว่า วิโรธิปัจจัย ได้แก่ ความเย็น, ร้อน, หิวข้าว, กระจายน้ำ, ยุบ, รื่น, เหลือบ, ไร, ลม, แดด, งูกัด, ตะขาบต่อย, แมลงป่องต่อย เหล่านี้เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า **สิตฺตุนหาทวิโรธิปัจจัยเยหิ รูปูปตฺติ** = **รูป** ธรรมชาติโดยย่อมเปลี่ยนแปลงสลายไปเพราะวิโรธิปัจจัย มีความเย็น ร้อน เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า **รูป**

นิพพานปรมาตถ์

นิพพาน = เป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามขั้น ๕ (สนธิลักษณะ) การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า นิพพานนี้เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาอย่างเด็ดขาดนั่นเอง โดยเหตุนี้พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อได้เข้าถึงซึ่งขั้นปรินิพพานแล้ว วัฏฏทุกข์ต่างๆ ที่เป็นการ เกิด, แก่, เจ็บ, ตาย, เป็นต้น เหล่านี้ ก็ดับสูญสิ้นทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ ดังมีวจนัตถะว่า **วานโต นิคุชนฺตุนฺติ = นิพฺพานํ (วา) นิพฺพายนฺติ สพฺเพ วัฏฏทุคฺคฺสนฺตาปา เอตสฺมินฺติ = นิพฺพานํ (วา) นิพฺพายนฺติ อริยชนา เอตสฺมินฺติ = นิพฺพานํ** ธรรมชาติใด ย่อมพ้นจากตัณหาที่ชื่อว่า **วานะ** อันเป็นเครื่องร้อยภพน้อยภพใหญ่ให้ติดต่อกันอย่างเด็ดขาด ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน (หรือ) วัฏฏทุกข์ และความเดือดร้อนต่างๆ ย่อมไม่มีในนิพพานนี้ ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นที่ดับแห่งวัฏฏทุกข์ และความเดือดร้อนต่างๆ นี้ชื่อว่า นิพพาน (หรือ) พระอริยบุคคลทั้งหลายเมื่อถึงซึ่งขั้นปรินิพพานแล้วย่อมดับสูญสิ้น คือ ไม่เกิด ไม่ตาย ฉะนั้น ธรรมชาติที่ทำลายการเกิด การตาย ให้สูญสิ้นหมดไปชื่อว่า **นิพพาน**

คำว่า **นิพพาน** เมื่อตัดบทแล้วได้ ๒ บท คือ **นิ + วาน**

นิ แปลว่า พ้น หรือ ออก

วาน ” ตัณหา

เมื่อรวมบททั้งสองเข้ากันแล้วเป็น **นิวาน** แปลว่า พ้นจากตัณหา หรือออกจากตัณหา คำว่า **นิวานะ** เป็นนิพพานนั้น เป็นไปโดยนัยไวยากรณ์ คือ ว ตัวเดียวให้เป็น ว ว สองตัว (โดยภาวะ) ว ว สองตัว เปลี่ยนเป็น พ พ สองตัว ฉะนั้น จึงเป็น **นิพพาน**

ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑

จำแนกจิตโดยภูมิ

ตตถ จิตต์ ตาว จตุพพิธ โหติ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตตรญเจติ

ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น จิตปรมัตถธรรมที่แสดงไว้เป็นอันดับแรกในอารัมภบท นั้น มี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต

อธิบาย

ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น พระอนุรุทธาจารย์ ยกจิตปรมัตถธรรมขึ้นแสดงเป็นอันดับแรกในอารัมภบท ดังมีคำกล่าว

ตตถ วุตตาภิธมฺมตฺตา

จตุธา ปรมตฺถโต

จิตต์ เจตสิกํ รูปํ

นิพฺพานมิตี สพฺพธา

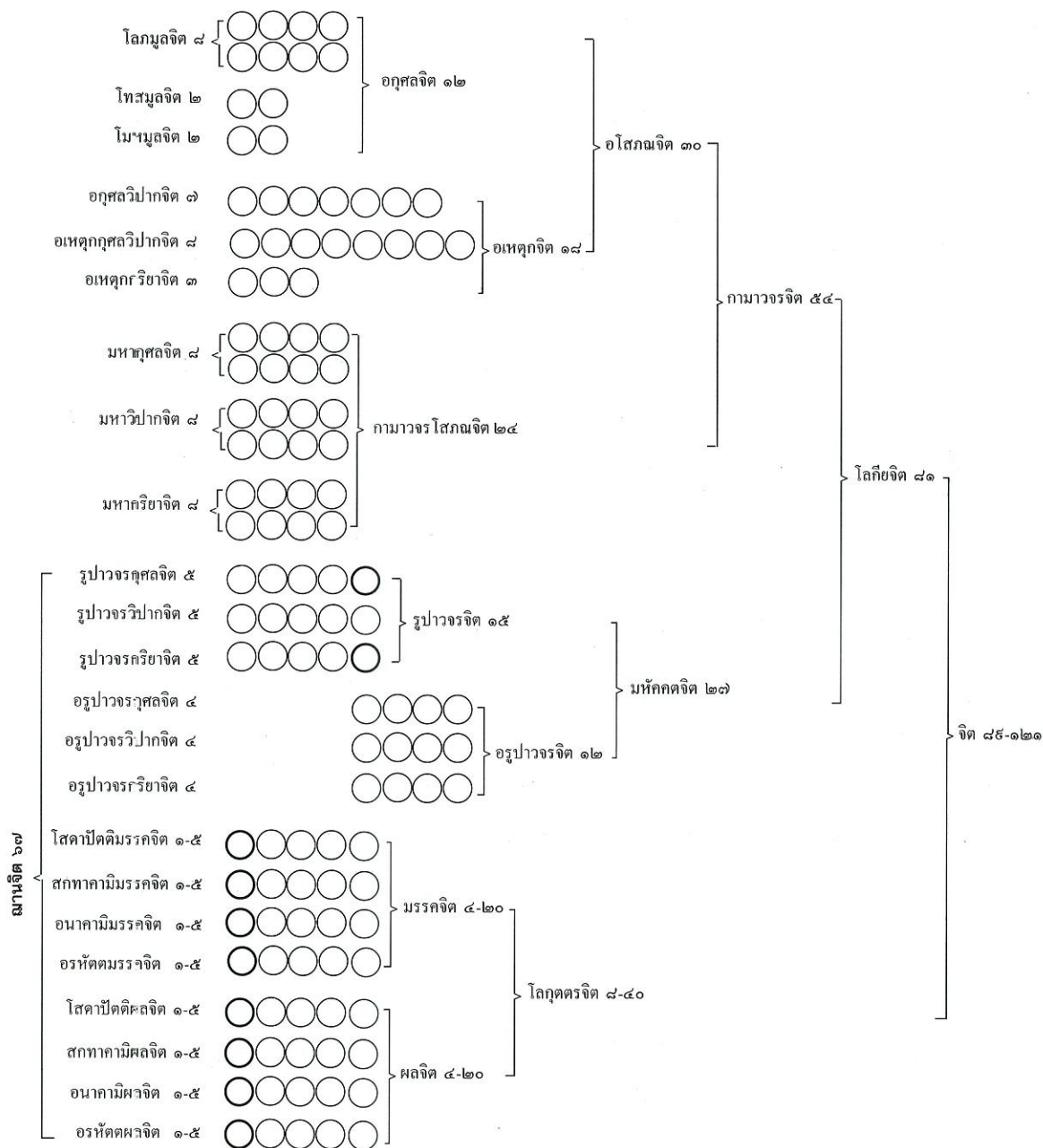
จิตมี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต มี ๕๔ รูปาวจรจิต มี ๑๕ อรูปาวจรจิต มี ๑๒ โลกุตตรจิตมี ๘ หรือ ๔๐ รวมเป็นจิต ๘๕ หรือ ๑๒๑

กามาวจรจิต ๕๔ คือ	อโสกณจิต	๓๐	} รวมเป็นกามาวจรจิต ๕๔
	โสภณจิต	๒๔	
อโสกณจิต ๓๐ คือ	อกุศลจิต	๑๒	} รวมเป็นอโสกณจิต ๓๐
	อเหตุกจิต	๑๘	
	โลภมูลจิต	๘	
	โทสมูลจิต	๒	
อกุศลจิต ๑๒ คือ	โมหมูลจิต	๒	} รวมเป็นอกุศลจิต ๑๒
	อกุศลวิปากจิต	๗	
	อเหตุกกุศลวิปากจิต	๘	
อเหตุกจิต ๑๘ คือ	อเหตุกกิริยาจิต	๓	} รวมเป็นอเหตุกจิต ๑๘
	มหากุศลจิต	๘	
	มหาวิปากจิต	๘	
กามาวจรโสภณจิต ๒๔ คือ	มหากิริยาจิต	๘	} รวมเป็นกามาวจรโสภณจิต ๒๔

รูปาวจรจิต ๑๕ คือ	กุศลจิต	๕	}	รวมเป็นรูปาวจรจิต ๑๕
	วิปากจิต	๕		
	กิริยาจิต	๕		
อรูปาวจรจิต ๑๒ คือ	กุศลจิต	๔	}	รวมเป็นอรูปาวจรจิต ๑๒
	วิปากจิต	๔		
	กิริยาจิต	๔		
มหัคคตจิต ๒๗ คือ	รูปาวจรจิต	๑๕	}	รวมเป็นมหัคคตจิต ๒๗
	อรูปาวจรจิต	๑๒		
โลกียจิต ๘๑ คือ	กามาวจรจิต	๕๔	}	รวมเป็นโลกียจิต ๘๑
	มหัคคตจิต	๒๗		
โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ คือ	มรรคจิต	๔	}	รวมเป็นโลกุตตรจิต ๘
	ผลจิต	๔		
หรือ	มรรคจิต	๒๐	}	รวมเป็นโลกุตตรจิต ๔๐
	ผลจิต	๒๐		
มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ นั้น คือ				
	โสดาปัตติมรรคจิต	๑	หรือ	๕
	สกทาคามิมรรคจิต	๑	หรือ	๕
	อนาคามิมรรคจิต	๑	หรือ	๕
	อรหัตตมรรคจิต	๑	หรือ	๕
ผลจิต ๔ หรือ ๒๐ นั้น คือ				
	โสดาปัตติผลจิต	๑	หรือ	๕
	สกทาคามิผลจิต	๑	หรือ	๕
	อนาคามิผลจิต	๑	หรือ	๕
	อรหัตตผลจิต	๑	หรือ	๕
ฌานจิต ๖๗ คือ	มหัคคตจิต	๒๗	}	รวมเป็นฌานจิต ๖๗
	โลกุตตรจิต	๔๐		
สเหตุกจิต ๗๑ หรือ ๑๐๓ คือ	อกุศลจิต	๑๒	}	รวมเป็นสเหตุกจิต ๗๑ หรือ ๑๐๓
	กามาวจรโสภณจิต	๒๔		
	มหัคคตจิต	๒๗		
	โลกุตตรจิต ๘ หรือ	๔๐		

แผนผังลูกกุญแจ ดอกที่ ๑

ลูกบุญแจก ดอกที่ ๒

อกุศลจิต ๑๒

โลภมูลจิต ๘ คือ

๑. โสมนัสสสหคัม	ทัญญิจิตตสมปยุตตัม	อสงฺขาริกัม
๒. โสมนัสสสหคัม	ทัญญิจิตตสมปยุตตัม	สสงฺขาริกัม
๓. โสมนัสสสหคัม	ทัญญิจิตตวิปยุตตัม	อสงฺขาริกัม
๔. โสมนัสสสหคัม	ทัญญิจิตตวิปยุตตัม	สสงฺขาริกัม
๕. อุเปกขาสหคัม	ทัญญิจิตตสมปยุตตัม	อสงฺขาริกัม
๖. อุเปกขาสหคัม	ทัญญิจิตตสมปยุตตัม	สสงฺขาริกัม
๗. อุเปกขาสหคัม	ทัญญิจิตตวิปยุตตัม	อสงฺขาริกัม
๘. อุเปกขาสหคัม	ทัญญิจิตตวิปยุตตัม	สสงฺขาริกัม

โทสมูลจิต ๒ คือ

๑. โทมนัสสสหคัม	ปฏิกฺขสมปยุตตัม	อสงฺขาริกัม
๒. โทมนัสสสหคัม	ปฏิกฺขสมปยุตตัม	สสงฺขาริกัม

โมหมูลจิต ๒ คือ

๑. อุเปกขาสหคัม	วิจิกิจฺจสมปยุตตัม
๒. อุเปกขาสหคัม	อุทฺทจฺจสมปยุตตัม

อเหตุกจิต ๑๘

อกุศลวิปากจิต ๗ คือ

๑. อุเปกขาสหคัม	จกฺขุวิญฺญาณัม
๒. อุเปกขาสหคัม	โสตฺตวิญฺญาณัม
๓. อุเปกขาสหคัม	ฆานวิญฺญาณัม
๔. อุเปกขาสหคัม	ชีวหาวิญฺญาณัม
๕. ทุกฺขสหคัม	กายวิญฺญาณัม
๖. อุเปกขาสหคัม	สมปฏิจฺจนจิตตัม
๗. อุเปกขาสหคัม	สนฺตึรณจิตตัม

อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ คือ

๑. อุpekขาสหคต	จกขุวิณญาณ
๒. อุpekขาสหคต	โสตวิณญาณ
๓. อุpekขาสหคต	ฆานวิณญาณ
๔. อุpekขาสหคต	ชีวหาวิณญาณ
๕. สุขสหคต	กายวิณญาณ
๖. อุpekขาสหคต	สมปฏิจจนจิตต
๗. อุpekขาสหคต	สนธิ์รณจิตต
๘. โสมนสฺสสหคต	สนธิ์รณจิตต

อเหตุกกริยาจิต ๓ คือ

๑. อุpekขาสหคต	ปญจทวาราวชฺชนจิตต
๒. อุpekขาสหคต	มโนทวาราวชฺชนจิตต
๓. โสมนสฺสสหคต	หสิตุปปาทจิตต

กามาวจรโสภณจิต ๒๔

มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ คือ

๑. โสมนสฺสสหคต	ฌานสมปยุตต	อสงฺขาริก
๒. โสมนสฺสสหคต	ฌานสมปยุตต	สสงฺขาริก
๓. โสมนสฺสสหคต	ฌานวิปยุตต	อสงฺขาริก
๔. โสมนสฺสสหคต	ฌานวิปยุตต	สสงฺขาริก
๕. อุpekขาสหคต	ฌานสมปยุตต	อสงฺขาริก
๖. อุpekขาสหคต	ฌานสมปยุตต	สสงฺขาริก
๗. อุpekขาสหคต	ฌานวิปยุตต	อสงฺขาริก
๘. อุpekขาสหคต	ฌานวิปยุตต	สสงฺขาริก

รูปาวจรจิต ๑๕

๑. วิตกฺกวิจารณ์ปิติสฺสอেকคฺคตาสหิต	ปจฺมชฺฌาน	กุสลจิตต	วิปากจิตต	กริยจิตต
๒. วิจารณ์ปิติสฺสอেকคฺคตาสหิต	ทุตฺตยชฺฌาน	กุสลจิตต	วิปากจิตต	กริยจิตต

๓. ปิติสฺวเอกกุตตาสหิตํ ตติยชฺฌมาน	กุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กุริยจิตฺตํ
๔. สุขเอกกุตตาสหิตํ จตุตถชฺฌมาน	กุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กุริยจิตฺตํ
๕. อุเปกฺขาเอกกุตตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌมาน	กุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กุริยจิตฺตํ

อรูปาวจรจิต ๑๒

๑. อุเปกฺขาเอกกุตตาสหิตํ อากาसानุบายตนกุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กุริยจิตฺตํ
๒. อุเปกฺขาเอกกุตตาสหิตํ วิญฺญาณานุบายตนกุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กุริยจิตฺตํ
๓. อุเปกฺขาเอกกุตตาสหิตํ อากิณฺณจฺณบายตนกุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กุริยจิตฺตํ
๔. อุเปกฺขาเอกกุตตาสหิตํ เนวสณฺณานาสณฺณบายตนกุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กุริยจิตฺตํ

โลกุตตรจิต ๔๐

โสตาปัตติมรรคจิต ๕ คือ

วิตกฺกวิจาร์ปิติสฺวเอกกุตตาสหิตํ ปจฺมชฺฌมานโสตาปัตติมคฺคจิตฺตํ

วิจาร์ปิติสฺวเอกกุตตาสหิตํ ทุตติยชฺฌมานโสตาปัตติมคฺคจิตฺตํ

ปิติสฺวเอกกุตตาสหิตํ ตติยชฺฌมานโสตาปัตติมคฺคจิตฺตํ

สุขเอกกุตตาสหิตํ จตุตถชฺฌมานโสตาปัตติมคฺคจิตฺตํ

อุเปกฺขาเอกกุตตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌมานโสตาปัตติมคฺคจิตฺตํ

สททาคามิมรรคจิต ๕ อนาคามิมรรคจิต ๕ อรหัตตมรรคจิต ๕ และ ผลจิต ๒๐ มี
โสตาปัตติผลจิต ๕ เป็นต้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับโสตาปัตติมรรคจิต ๕

คำแปลโดยย่อในลูกกุญแจ ดอกที่ ๒

คำแปลในคำว่า สหคตฺ ๕ อย่าง

๑. โสมนสฺสสหคตํ	= จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสสเวทนา	คือ	ความดีใจ
๒. อุเปกฺขาสหคตํ	= จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา	คือ	ความเฉยๆ
๓. โทมนสฺสสหคตํ	= จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสสเวทนา	คือ	ความเสียใจ
๔. ทุกฺขสหคตํ	= จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยทุกข์เวทนา	คือ	ความทุกข์กาย
๕. สุขสหคตํ	= จิตฺตํที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา	คือ	ความสุขกาย

คำแปลในคำว่า สมပ္ยุตต์ ๕ อย่าง

๑. ทิฏฐิจิตตสมပ္ยุตต์ = จิตที่ประกอบด้วยทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด
๒. ปฏิกขสมပ္ยุตต์ = จิตที่ประกอบด้วยโทสะ คือ ความโกรธ
๓. วิจิกิจฉาสมပ္ยุตต์ = จิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉา คือ ความสงสัย
๔. อุทฺตจฺจสมပ္ยุตต์ = จิตที่ประกอบด้วยอุทฺตจฺจะ คือ ความฟุ้งซ่าน
๕. ฌาณสมပ္ยุตต์ = จิตที่ประกอบด้วยปัญญา คือ ความรู้

คำแปลในคำว่า วิปฺยุตต์ ๒ อย่าง

๑. ทิฏฐิจิตตวิปฺยุตต์ = จิตที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ คือ ไม่มีความเห็นผิด
๒. ฌาณวิปฺยุตต์ = จิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา คือ ไม่มีความรู้

คำแปลในคำว่า อสฺสขาริกํ และ สสฺสขาริกํ

๑. อสฺสขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน
๒. สสฺสขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

คำแปลในคำว่า วิญฺญาณํ ๕ อย่าง

๑. จกฺขุวิญฺญาณํ = จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเห็นรูปารมณํ ที่ดีและไม่ดี
๒. โสทฺวิญฺญาณํ = จิตที่อาศัยโสทฺวัตถุได้ยินเสียง ที่ดีและไม่ดี
๓. ฆานวิญฺญาณํ = จิตที่อาศัยฆานวัตถุรู้กลิ่น ที่ดีและไม่ดี
๔. ชิวหาวิญฺญาณํ = จิตที่อาศัยชีวหาวัตถุรู้รส ที่ดีและไม่ดี
๕. กายวิญฺญาณํ = จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สีกโฬฏฐัพพารมณํ (ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ค้าง) ที่ดีและไม่ดี

คำแปลในคำทั้ง ๕ มี สมปฏิจฺจนจิตฺตํ เป็นต้น

๑. สมปฏิจฺจนจิตฺตํ = จิตที่รับปัญจารมณํ ที่ดีและไม่ดี
๒. สนฺตริณจิตฺตํ = จิตที่ได้สวณปัญจารมณํ ที่ดีและไม่ดี
๓. ปณฺจทวาราวชฺชนจิตฺตํ = จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวาร คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่ดีและไม่ดี

๔. มโนทวาราวชชนจิตต์ = จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวาร คือทางใจ
ที่ดีและไม่ดี

๕. หลิตุปปาทจิตต์ = จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์

คำแปลในรูปาวจรจิต

๑. วิตกภูวิจารปีติสุขเอกคคตาสหิต์ ปจฺมชฺฌมานกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ ปฐมฌมานกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตกภูวิจาร ปีติ สุข เอกคคตา

๒. วิจารปีติสุขเอกคคตาสหิต์ ทุตติยชฺฌมานกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ ทุตติยฌมานกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกคคตา

๓. ปีติสุขเอกคคตาสหิต์ ตตติยชฺฌมานกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ ตตติย ฌมานกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกคคตา

๔. สุขเอกคคตาสหิต์ จตฺตตฺถชฺฌมานกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ จตฺตตฺถฌมานกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกคคตา

๕. อุเปกฺขาเอกคคตาสหิต์ ปญฺจมชฺฌมานกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ ปญฺจมฌมานกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกคคตา

คำแปลในอรุปาวจรจิต

๑. อุเปกฺขาเอกคคตาสหิต์ อากาสาณญายตนกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ อากาสาณญายตนกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกคคตา

๒. อุเปกฺขาเอกคคตาสหิต์ วิญญาณญายตนกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ วิญญาณญายตนกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกคคตา

๓. อุเปกฺขาเอกคคตาสหิต์ อาภิกฺขญญายตนกุสลจิตต์, วิปากจิตต์, ฌริยจิตต์ อาภิกฺขญญายตนกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ ฌริยจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกคคตา

๔. อุปเพกขาเอกคัคคตาสหิตํ เนวสญญานาสญญายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กิริยจิตฺตํ เนวสญญานาสญญายตนกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กิริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์มาน ๒ คือ อุปเพกขา เอกคัคคตา

(คำแปลในโลกุตตรจิต ๔๐ เหมือนกันกับคำแปลในรูปาวจรจิต)

ยกตัวอย่างคำแปลรวม

๑. โสมนัสสสหคตํ ทิฏฐิจิตตสมุပ္ပตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด

๒. อุปเพกขาสหคตํ ทิฏฐิจิตตวิปปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๓. โทมนัสสสหคตํ ปฏฺฐิจิตตสมุပ္ပตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

๔. อุปเพกขาสหคตํ วิจิกิจฺจาสมุปฺပตฺตํ = จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย

๕. อุปเพกขาสหคตํ จกฺขุวิญญานํ = จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเห็นรูปารมณ์ที่ดีและไม่ดีเกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

๖. ทฺวักขสหคตํ กายวิญญานํ = จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกขเวทนา

๗. อุปเพกขาสหคตํ สมุပ္เพกขจิตฺตํ = จิตที่รับปัญญารมณ์ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

๘. โสมนัสสสหคตํ สนฺตํรณจิตฺตํ = จิตที่ได้สวนปัญญารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

๙. อุปเพกขาสหคตํ ปญฺจทวาราวชฺชนจิตฺตํ = จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวารที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

๑๐. โสมนัสสสหคตํ หลิตฺตํปฺปาทจิตฺตํ = จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์ เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

๑๑. โสมนัสสสหคตํ ฌานสมุပ္ပตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

๑๒. อุปเพชฺสาหคตํ ฌาณวิปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวนพร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

อธิบายความหมายชื่อจิตตามลำดับ

อกุศลจิต ๑๒

อภฺยจฺชา โลกมุทฺตานิ

โทสมุทฺตานิ จ ทฺวิธา

โมหมุทฺตานิ จ เทวติ

ทฺวาทสากุสลํ สียํ

โลกมุทจิต ๘ โทสมุทจิต ๒ โมหมุทจิต ๒ รวมจิต ๑๒ ดวงนี้ เป็นอกุศลจิต
โลกมุทจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลกเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน
โทสมุทจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน
โมหมุทจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน
อกุศลจิต หมายความว่า จิตที่มีโทษและให้ผลตรงกันข้ามกับกุศลจิต หรือเป็นจิตที่ประกอบกับอกุศลเจตสิก

อเหตุกจิต ๑๘

สตุตฺตาทุสสปากานิ

ปฺญญปปากานิ อภฺยจฺชา

กฺริยจิตฺตานิ ตีณิตี

อภฺยจฺจารส อเหตุกํ

อกุศลวิปากจิต ๙ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ อเหตุกกริยาจิต ๓ รวมจิต ๑๘ ดวงนี้เป็น อเหตุกจิต

อกุศลวิปากจิต หมายความว่า วิบากที่เกิดจากอกุศลกรรม ๑๒ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ที่ไม่ดี เป็นต้น

อเหตุกกุศลวิปากจิต หมายความว่า วิบากที่เกิดจากมหากุศลกรรม ๘ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ที่ดี เป็นต้น แต่เป็นอเหตุกะ

อเหตุกกริยาจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพัง ไม่ได้อาศัยกรรมแต่อย่างใด และไม่เป็นบุญเป็นบาป แต่เป็นอเหตุกะ

อเหตุกจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีเหตุ ๖ ประกอบ จิตที่เหลือจากอเหตุกจิต ๑๘ มีจำนวน ๙๑ หรือ ๑๐๑ เป็นสเหตุกจิตทั้งสิ้น

อโสมณจิต ๓๐ และโสมณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

ปาปาเหตุกมุตตานิ

โสมณานิติ วุจฺจเร

เอกุนสญฺจิ จิตฺตานิ

อเถกนวุตฺติฯ วา

จิต ๕๕ หรือ ๕๑ ที่นอกจากอกุศลจิต อเหตุกจิตนั้น เรียกว่า **โสมณจิต**

ในคาถาบทนี้แสดงให้เห็นทราบถึงชื่อของจิตได้เป็น ๒ ประการ คือ จิต ๕๕ หรือ ๕๑ ชื่อว่า โสมณจิต อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ ชื่อว่าอโสมณจิต การแสดงว่าโสมณจิตนั้น เป็นการแสดงโดยตรง ส่วนการแสดงว่าอโสมณจิตนั้น ไม่ได้แสดงโดยตรง

อโสมณจิต หมายความว่า จิตที่นอกจากโสมณจิตที่เป็นจิตสวยงาม หรือเป็นจิตที่ไม่ได้เกิดพร้อมกันกับโสมณเจตสิก

โสมณจิต หมายความว่า จิตที่เกิดพร้อมกันกับโสมณเจตสิก หรือเป็นจิตที่สวยงาม

กามาวจรโสมณจิต ๒๔

มหากุศลจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข ฉะนั้นชื่อว่า **กุศล** และสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตน ทั้งเป็นเบื้องต้นของฉาน อภิญญา มรรค ผล ฉะนั้นจึงชื่อว่า **มหา** เมื่อรวบรวมบททั้งสองนี้แล้วชื่อว่า **มหากุศลจิต**

มหาวิปากจิต หมายความว่า จิตที่เป็นผลของมหากุศล เพราะว่า เมื่อว่าโดยเวทนา สัมปโยคะ สังขาร แล้ว ก็เหมือนกันกับมหากุศลทุกประการ ฉะนั้นชื่อว่า **มหาวิปากจิต**

มหากิริยาจิต หมายความว่า จิตที่ชื่อว่ามหากุศลนั้นแหละ เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ ฉะนั้น ชื่อว่า **มหากิริยาจิต**

กามาวจรจิต ๕๔

กาเม เตวีส ปากานิ

ปุณฺณปุณฺณานิ วีสติ

เอกาทส กิริยา เจติ

จตุปฺปณฺณาส สพุพฺผา

จิตที่ท่องเที่ยวในกามภูมิ ๑๑ เป็นส่วนมากนี้ เมื่อรวบรวมทั้งหมดแล้ว มีจำนวน ๕๔ คือ วิปากจิต ๒๓ กุศลจิต อกุศลจิต รวม ๒๐ กิริยาจิต ๑๑

คาถานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นกามาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่ากามาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง ๕๔ ดวงนี้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุกามและกิลเลสคามเป็นส่วนมาก ดังแสดงวจนัตถะว่า

กาเมตติ = กาโม (วา) **กามียตติ** = กาโม ธรรมชาติใด ย่อมมีความต้องการกาม
อารมณ์ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า กามะ ได้แก่ กิเลสกาม คือ กามตัณหา หรือธรรมใด
เป็นที่ชอบใจของกามตัณหา ฉะนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า กามะ ได้แก่ วัตถุกาม คือ กามจิต, เจตสิก,
รูป

กามสส ภโวติ = กาโม ภูมิใด เป็นที่เกิดแห่งกิเลสกามและวัตถุกาม ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า กามะ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑

กาเม อวจรตติ = กามาวจร จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิด
แห่งกิเลสกามและวัตถุกาม ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า กามาวจร

รูปาวจรจิต ๑๕

ปญฺจธา ฌานเภเทน

รูปาวจรมานสํ

ปฺกฺกณปากกิริยาเภทา

ตํ ปญฺจทสธา ภเว

รูปาวจรจิต ว่าโดยประเภทแห่งฌานแล้ว มี ๕ ประการ เมื่อจำแนกโดย กุศล วิบาก
กิริยา แล้วมี ๑๕ ประการ

กาลานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นรูปาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของ
จิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่ารูปาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง ๑๕ ดวงนี้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็น
ที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูปเป็นส่วนมาก วัตถุรูปนั้น ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๑๕
กิเลสรูปนั้น ได้แก่ รูปตัณหา คือความพอใจในฌาน, อภิญญา, รูปภพ ดังแสดงวจนัดยะว่า

รูปสส ภโวติ = รูปํ ภูมิใดเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูป ฉะนั้นภูมินั้น ชื่อว่า
รูป ได้แก่ รูปภูมิ ๑๖

รูปे อวจรตติ = รูปาวจร จิตใดย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลส
รูปและวัตถุรูป ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า รูปาวจร

อรูปาวจรจิต ๑๒

อาลฺมพฺนปฺปเภเทน

จตุธรรูปฺมานสํ

ปฺกฺกณปากกิริยาเภทา

ปฺน ทฺวาทสธา จิตํ

อรูปาวจรจิตว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์ มี ๔ อย่าง เมื่อจำแนกโดยกุศล วิบาก กิริยา
แล้วมี ๑๒

กาลานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นอรุปาจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่าอรุปาจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง ๑๒ ดวงนี้ ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูปเป็นส่วนมาก วัตถุรูปนั้นได้แก่ อรูปาจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๐ กิเลสรูปนั้น ได้แก่ อรูปัตถหา คือความพอใจในอรุปฌานและอรุปภพ ดังแสดงวณัตตะว่า

อรุปสส ภโวติ = อรูป ภูมิใด เป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูป ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า อรูป ได้แก่ อรูปภูมิ ๔

อรุเป อวจรตติ = อรูปาจร จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลสรูปและวัตถุรูป ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า อรูปาจร

มหัคคตจิต ๒๗

รูปาจรจิต ๑๕ อรูปาจรจิต ๑๒ รวมเป็น ๒๗ ชื่อว่า **มหัคคตจิต** ที่ชื่อว่า มหัคคตจิต นั้น เพราะจิตเหล่านี้เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ ดังแสดงวณัตตะว่า

มหนตํ คโตติ = มหคฺคโต จิตใด ย่อมเข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า **มหัคคตะ**

โลกียจิต ๘๑

กามาวจรจิต ๕๔ มหัคคตจิต ๒๗ รวมเป็น ๘๑ ชื่อว่า **โลกียจิต** ที่ชื่อว่าโลกียจิตนั้น เพราะจิตเหล่านี้ย่อมเกิดอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ดังมีวณัตตะว่า

โลเก นิยตุตาติ = โลภียา ธรรมเหล่าใด ประกอบอยู่ในโลกทั้ง ๓ เป็นนิตย์ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **โลกียะ**

นับจำนวนจิต ๘๙ โดยสัญญาติทั้ง ๔

ทวาทสากุสลาเนว

กุสลาเนกวีสติ

ฉตฺติเสว วิปากานิ

กิริยจิตฺตานิ วีสติ

นับจำนวนจิต ๘๙ โดยประเภทแห่งสัญญาติ ดังนี้คือ อกุศลจิตมี ๑๒ กุศลจิตมี ๒๑ วิปากจิตมี ๓๖ กิริยาจิตมี ๒๐

นับจำนวนจิต ๘๘ โดยภูมิ

จตุปณฺณาสถา กามเม

รูปเป ปนฺนรสีรเย

จิตฺตานิ ทฺวาทสารูปะ

อฏฺฐชานุตฺตเร ตถา

นักศึกษาทั้งหลายพึงนับจำนวนจิต ๘๘ โดยประเภทแห่งภูมิทั้ง ๔ ดังนี้คือ จิตที่
สังเคราะห์เข้าในกามภูมิ ๕๔ จิตที่สังเคราะห์เข้าในรูปภูมิ ๑๕ จิตที่สังเคราะห์เข้าในอรูปภูมิ
๑๒ จิตที่สังเคราะห์เข้าในโลกุตตรภูมิ ๘

ภูมิมี ๒ อย่าง คือ

๑. ฐานภูมิ = เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ ภูมิ ๓๑ ภูมิ
๒. อวตถาภูมิ = ธรรมทั้งหลายที่ถูกกำหนดเขตโดยตัณหาทั้ง ๓

อวตถาภูมิ มี ๔ อย่าง คือ

๑. กามอวตถาภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยกามตัณหา ได้แก่ กามจิต ๕๔
เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
๒. รูปอวตถาภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยรูปตัณหา ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕
เจตสิก ๓๕
๓. อรูปอวตถาภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยอรูปตัณหา ได้แก่ อรูปาวจรจิต ๑๒
เจตสิก ๓๐
๔. โลกุตตรอวตถาภูมิ = ธรรมที่พ้นจากการถูกกำหนดเขตโดยตัณหาทั้ง ๓ ได้แก่
โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ฉะนั้น ที่เรียกว่ากามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ นั้น มีได้ทั้งสองภูมิ ส่วนโลกุตตรภูมินั้น
มีแต่อวตถาภูมิอย่างเดียว

โลกุตตรจิต โดยย่อ และโดยพิสดาร

๑. จตุมคฺคปฺปเกเทน	จตุธา กุสลํ ตถา
ปากํ ตสฺส ผลตฺตาติ	อฏฺฐชานุตฺตรํ มตํ
๒. ฌานงฺคโยคเกเทน	กเตวเกกนฺตุ ปญฺจธา
วฺจุจตานุตฺตรํ จิตฺตํ	จตฺตาฬีสวิธฺนฺติ จ

๑. นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบโลกุตตรจิตโดยย่อมี ๘ คือ กุศลจิต ว่าโดยประเภทแห่งมรรคมี ๔ วิปากจิตก็มี ๔ เพราะเป็นผลของมรรคทั้ง ๔

๒. โลกุตตรจิต ๘ เมื่อแสดงโดยพิสดารมีถึง ๔๐ นั้น เพราะว่า โดยประเภทแห่งการประกอบขององค์ฌานแล้ว โลกุตตรจิตดวงหนึ่งๆ มี ๕ ฉะนั้น โลกุตตรจิต ๘ จึงเป็น ๔๐

ฌานจิต ๖๗

๑. ยถา จ รูปาวจรํ	คยฺหตานุตฺตรํ ตถา
ปจฺมาทิสฺสุฌานภเว	อารูปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม
๒. เอกาทสวິํ ตสฺมา	ปจฺมาทิกมฺริตํ
ฌานเมกฺกมนฺเต ตุ	เตวีสติวິธํ ภเว

๑. รูปาวจรจิตนับสงเคราะห์ในฌานทั้ง ๕ มีปฐมฌาน เป็นต้น ได้ฉันใด โลกุตตรจิตก็นับสงเคราะห์ในฌานทั้ง ๕ มีปฐมฌาน เป็นต้นได้ฉันนั้น ส่วนอรูปาวจรจิต ๑๒ นั้น นับสงเคราะห์ในปัญจฌาน

๒. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ฌานจิตอันหนึ่งๆ มีปฐมฌาน เป็นต้น มี ๑๑ ดวง สำหรับปัญจฌานจิต มี ๒๓ ดวง

คานี้แสดงการรวบรวมฌานจิตที่เป็นโลกียะและโลกุตระทั้งหมด คือ ปฐมฌานจิตมี ๑๑ ได้แก่ โลกียปฐมฌานจิต ๓ โลกุตตรปฐมฌานจิต ๘ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ก็เหมือนกัน สำหรับปัญจฌานจิต ๒๓ นั้นคือ โลกียปัญจฌานจิต ๑๕ ได้แก่ รูปาวจรปัญจฌานจิต ๓ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรปัญจฌานจิต ๘

จิตเหล่านี้ที่เป็นฌานจิตได้นั้น เพราะประกอบด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ มีวิตก เป็นต้น เป็นประธานเข้าไปเพ่งในกรรมฐานอารมณ์บ้าง นิพพานอารมณ์บ้าง ส่วนโลกุตตรจิตโดยย่อนั้น ถึงแม้จะมีเจตสิกทั้ง ๕ ดวงนี้ประกอบอยู่ด้วยก็จริง แต่เจตสิกเหล่านี้ไม่ถึงองค์ฌาน เพราะไม่มีการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับการเพ่งสมถอารมณ์แต่อย่างใด ทั้งในภพนี้และในภพก่อน เพราะเหตุนี้ โลกุตตรจิตโดยย่อจึงไม่เรียกว่าฌานจิต ดังมีวจนัตถะว่า

กสิณาทิอารมฺมณํ ฌายติ อฺปนฺนิชฺฌายตฺติ = ฌานํ เจตสิกทั้งหลายมี วิตก เป็นต้น ย่อมเข้าเพ่งอารมณ์ มี กสิณ เป็นต้น ฉะนั้น เจตสิกเหล่านั้นชื่อว่า ฌาน ได้แก่ องค์ฌานทั้ง ๕ มี วิตก เป็นต้น

วิตกฺกาทิกฌานญฺเคหิ สมฺปยุตฺตํ จิตฺตุนฺติ = ฌานจิตฺตํ จิตโดยย่อประกอบกับองค์ฌาน ๕ มี วิตก เป็นต้น ฉะนั้น จิตนั้นชื่อว่า ฌานจิต

จำแนกจิต ๑๒๑ เป็นนัย ๆ มีอยู่ ๙ นัย

๑. **ชาติเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลชาติ กุศลชาติ วิปากชาติ กริยาชาติ
๒. **ภูมิเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยภูมิทั้ง ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ
๓. **โสภณเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยอโสภณะ และโสภณะ
๔. **โลกเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยโลกียะ และโลกุตตระ
๕. **เหตุเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยเหตุกะ และสเหตุกะ
๖. **ฌานเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยอฌาน และฌาน
๗. **เวทนาเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยเวทนา ๕ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา
๘. **สัมปโยคเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยสัมปยุตต์ และวิปยุตต์
๙. **สังขารเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยสังขาริก และสสังขาริก

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยชาติเภทนัย

จิตที่เป็นอกุศลชาติ	หรืออกุศลจิต	มี ๑๒	คือ ๗๗
จิตที่เป็นกุศลชาติ	หรือกุศลจิต	มี ๓๓	คือ ๗๗
จิตที่เป็นวิปากชาติ	หรือวิปากจิต	มี ๕๒	คือ ๗๗
จิตที่เป็นกริยาชาติ	หรือกริยาจิต	มี ๒๐	คือ ๗๗

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยภูมิเภทนัย

จิตที่เป็นกาม	หรือกามจิต	มี ๕๔	คือ ๗๗
จิตที่เป็นรูป	หรือรูปจิต	มี ๑๕	คือ ๗๗
จิตที่เป็นอรูป	หรืออรูปจิต	มี ๑๒	คือ ๗๗
จิตที่เป็นโลกุตตระ	หรือโลกุตตรจิต	มี ๔๐	คือ ๗๗

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยโสภณเภทนัย

จิตที่เป็นอโสภณะ	หรืออโสภณจิต	มี ๓๐	คือ ๗๗
จิตที่เป็นโสภณะ	หรือโสภณจิต	มี ๕๑	คือ ๗๗

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยโลกเภทนัย

จิตที่เป็นโลกียะ หรือโลกียจิต มี ๘๑ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นโลกุตตระ หรือโลกุตตรจิต มี ๔๐ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเหตุเภทนัย

จิตที่เป็นอเหตุกะ หรืออเหตุกจิต มี ๑๘ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นสเหตุกะ หรือสเหตุกจิต มี ๑๐๓ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยฌานเภทนัย

จิตที่ไม่ประกอบด้วยองค์ฌาน ชื่อว่า อฌานจิต มี ๕๔ คือ ฯลฯ

จิตที่ประกอบด้วยองค์ฌาน ชื่อว่า ฌานจิต มี ๖๗ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนาเภทนัย

สุขสหคจิต มี ๑ คือ ฯลฯ

ทุกข์สหคจิต มี ๑ คือ ฯลฯ

โสมนัสสหคจิต มี ๖๒ คือ ฯลฯ

โทมนัสสหคจิต มี ๒ คือ ฯลฯ

อุเบกขาสหคจิต มี ๕๕ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยสัมปโยคเภทนัย

จิตที่เป็นสัมปยุตต์ มี ๘๗ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นวิปยุตต์ มี ๓๔ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยสังขารเภทนัย

จิตที่เป็นอสังขาริก หรืออสังขาริกจิต มี ๓๗ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นสสังขาริก หรือสสังขาริกจิต มี ๘๔ คือ ฯลฯ

หมายเหตุ อเหตุกจิต ๑๘ สงเคราะห์เข้าในวิปยุตต์

ฌานจิต ๖๗ สงเคราะห์เข้าในสัมปยุตต์

โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ สงเคราะห์เข้าในอสังขาริก

ฌานจิต ๖๗ สงเคราะห์เข้าในสสังขาริก

ปัญหาในจิตปรมัตถ์

๑. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ **สมมาสมพุทฺธมตฺลํ ฯลฯ อภิธมฺมตฺถสฺสคหํ**
๒. การแสดงคาถานี้ มีความมุ่งหมายอย่างไร ?
๓. การกล่าวคำมอบน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์ ก่อนที่จะแต่งปกรณ์นั้น มีประโยชน์อย่างไร ?
๔. สำหรับในคาถานี้ พระอนุรุทธาจารย์กล่าวคำปฐิญาณรับรองว่าจะแต่งปกรณ์ด้วยคำบาลีว่าอย่างไร? และกล่าวคำมอบน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัย ด้วยคำบาลีว่าอย่างไร ?
๕. สัทธรรมมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?
๖. คำว่า ปรมัตถ์ หมายความว่าอะไร และมีกี่อย่าง ?
๗. จงแสดงธรรมชาติของจิต เจตสิก รูป นิพพาน
๘. จิตมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? ยกบาลีขึ้นแสดงด้วย
๙. อกุศลจิต หมายความว่าอย่างไร และมีกี่ประเภท ?
๑๐. ให้แสดงความหมายของจิตดังต่อไปนี้
  - ก. โมหมูลจิต   ข. อกุศลวิปากจิต   ค. อเหตุกจิต   ฉ. มหากุศลจิต
  - ง. มหาวิปากจิต   จ. มหากริยาจิต   ฉ. กามาวจรจิต
๑๑. ให้จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย สังขารเภทนัย
๑๒. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ **อญฺจุธา โลภมฺมฺลานิ ฯลฯ ทฺวาทสา กุสลา สฺยํ**
๑๓. ให้จำแนกอโสมณจิต โดย ชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย
๑๔. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง สุขสหคตจิต กับโสมนัสสหคตจิต และทุกขสหคตจิต กับโทมนัสสหคตจิต
๑๕. โสภณจิต ที่เป็นอุเบกขาสหคตด้วย วิปยุตต์ด้วย อสังขาริกด้วย มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?
๑๖. นาย ก. มีความเข้าใจอยู่ว่า การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เหล่านี้เป็นอกุศล วันหนึ่งภรรยาไม่สบาย อยากกินไก่ แล้วใช้ให้นาย ก. ไปขโมยไก่มาฆ่า นาย ก. จำใจต้องไปขโมยไก่แล้วก็ฆ่าไก่อ้นั้น แต่ในขณะที่นาย ก. กำลังขโมยไก่ และฆ่าไก่อ่อนั้น นาย ก. ไม่มีความยินดีพอใจแม้แต่น้อย อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นกับนาย ก. ในขณะนั้น ?
๑๗. ในกามาวจรจิตนั้น จิตที่เป็นโสมนัสด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วยมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๑๘. จงแปลบาลีดังต่อไปนี้

ก. โสมนสฺสสหคตํ	ทัญญุจิตตวิปปยุตตํ	อสงฺขาริกํ
ข. อุเปกฺขาสหคตํ	ทัญญุจิตตสมฺปยุตตํ	สสงฺขาริกํ
ค. อุเปกฺขาสหคตํ	อุทฺธจฺจุสมฺปยุตตํ	
ฆ. อุเปกฺขาสหคตํ	โสตวิญฺญาณํ	
ง. สุขสหคตํ	กายวิญฺญาณํ	

๑๙. ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง ไม่เรียกว่า อเหตุกอกุศลวิปากจิต แต่กุศลวิปากจิต ๘ ดวงนั้น เรียกว่า อเหตุกกุศลวิปากจิต ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด?

๒๐. จงแสดงความแตกต่างกันระหว่าง อกุศลวิปากจักขุวิญฺญาณ กับกุศลวิปากจักขุวิญฺญาณ และปัญจทวาราวชชนจิต กับมโนทวาราวชชนจิต

๒๑. นายขาวเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา กับนายแดงเป็นผู้นับถือศาสนาอื่น ทั้งสองสหายได้มาจากต่างประเทศ วันหนึ่งสองสหายได้ชวนกันไปชมปูชนียสถานที่วัดพระแก้ว เมื่อสองสหายได้เข้าไปถึงเฉพาะพระพักตร์พระแก้วมรกตแล้ว นายขาวก็บังเกิดความเลื่อมใสได้กระทำการเคารพพนอบนบนมัสการแด่พระแก้วมรกตทันที ส่วนนายแดงนั้น เมื่อได้เห็นพระแก้วมรกตแล้ว ก็เพียงแต่มีความรู้สึกว้า นี่เป็นศิลปะของไทยจีนหนึ่งเท่านั้น ไม่มีความเลื่อมใสแต่อย่างใด หากแต่เห็นเพื่อนแสดงความเคารพพนอบนบนแล้ว นายแดงก็คิดนึกในใจว่า ถ้าเราไม่กระทำการเคารพกราบไหว้ตามธรรมเนียมของเขาแล้ว ก็จะไม่เป็นการบังควร ทั้งบุคคลทั้งหลายก็มีอยู่ในที่นี้มากจะดำนิเราได้ว่า เราเป็นผู้ไม่มีระเบียบ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ก็ทำการเคารพกราบไหว้ แต่ในขณะที่นายแดงทำการเคารพกราบไหว้อยู่ นั้น จิตใจของนายแดงนั้นรู้สึกเฉยๆ อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นกับนายขาวและนายแดงในขณะที่ทำการกราบไหว้?

๒๒. มารดาบอกให้บุตรอายุ ๓ - ๔ ขวบ ไหว้พระที่มารับบิณฑบาต และให้ช่วยหยิบของใส่บาตรบุตรก็ทำตามคำสั่งของมารดาทุกประการทั้งมีความยินดีด้วยในการกระทำนั้น อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นแก่เด็กนี้ ?

๒๓. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างจิตดังต่อไปนี้ :-

อสังขาริกจิต	กับ	สสังขาริกจิต
สัมปยุตตจิต	กับ	วิปปยุตตจิต
อเหตุกกุศลวิปากจิต	กับ	มหาวิปากจิต
อเหตุกกริยาจิต	กับ	มหากริยาจิต

๒๔. จงจำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย โสภณเภทนัย เหตุ-
เภทนัย ฌานเภทนัย

๒๕. ในบรรดาฌานจิต ๖๗ นั้น เป็นกุศลชาติเท่าใด วิปากชาติเท่าใด กิริยาชาติ
เท่าใด?

๒๖. จงแสดงความหมายของชื่อจิตดังต่อไปนี้

ก. อโสมณจิต	ข. รูปาวจรจิต	ค. มหัคคตจิต
ฌ. โลกียจิต	ง. โลกุตตรจิต	จ. ฌานจิต

๒๗. ในกามจิต รูปจิต อรูปจิต นั้นมีทั้งกุศล วิปาก กิริยา แต่ในโลกุตตรจิตนั้นมีแต่
กุศล กับ วิปาก ไม่มีกิริยา ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด?

๒๘. จำนวนจิตโดยย่อมี ๘๕ โดยพิสดารมี ๑๒๑ นั้น ผิดกันตรงไหนและฌานจิต
ที่มีองค์ฌาน ๒ นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๒๙. ขอให้จำแนกจิต ๑๒๑ โดย ชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย โสภณเภทนัย

๓๐. จงเพิ่มบาลี ฯลฯ ดังต่อไปนี้

วิตกทุก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกคัคคตาสหิตํ ฯลฯ กุสลจิตตํ

วิจารณ์ ปิติ สุข เอกคัคคตาสหิตํ ฯลฯ วิปากจิตตํ

ปิติ สุข เอกคัคคตาสหิตํ ฯลฯ กิริยจิตตํ

สุข เอกคัคคตาสหิตํ ฯลฯ กุสลจิตตํ

อุเปกฺขา เอกคัคคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน ฯลฯ

๓๑. ตั้งแต่ปฐมฌานเป็นต้น จนถึงจุตตฌานเป็นโสมนัสสหคตจิตนั้น มีข้อที่จะ
พึงรู้ได้ที่ตรงไหน ?

๓๒. ให้แปลบาลีดังต่อไปนี้

เอกาทสวริํ ตสฺมา ปจฺมาทิกมิริตํ

ฌานเมกฺกมณเตตฺย เตวีสติวริํ ภเว

๓๓. จงจำแนกฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ โดย ชาติเภทนัย โลกเภทนัย เวทนาเภทนัย

๓๔. จงแสดงคาถาที่จำแนกจิต ๘๕ โดย ชาติเภทนัย

๓๕. คำว่า **สมปยุตฺตํ** นั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง และจิตที่ไม่มีคำว่า **ฌาน-**
สมปยุตฺตํ แต่สงเคราะห์เข้าในญาณสัมปยุตต์ได้นั้นมีจำนวนเท่าใด คืออะไร และจิตที่ไม่มี

คำว่า **ปัญจขุฌาน** แต่สงเคราะห์เข้าในปัญจฌานได้นั้น มีจำนวนเท่าใด ก็อะไรบ้าง การที่สงเคราะห์เข้าในปัญจฌานได้นั้น เพราะเหตุใด ?

๓๖. จงแสดงภาพจิตปรมัตถ์ ๑๒๑ มาโดยลำดับ

จบปัญหาในจิตปรมัตถ์

ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหะ

ในปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ ได้กล่าวถึงจิตปรมัตถ์ไปแล้ว บัดนี้จักได้กล่าวสภาพของเจตสิกปรมัตถ์ต่อไป

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย แม้ว่ามีอวัยวะครบบริบูรณ์แล้วก็ตาม ถ้าขาดนามธรรม คือ จิต เจตสิก เสียแล้ว สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่มีความรู้สึก และไม่สามารถทำอะไรต่างๆ ได้ไม่ว่าอะไรกับรูปปั้น และในบรรดาจิต เจตสิกทั้ง ๒ นี้ ก็เป็นธรรมชาติที่จะต้องเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน รับอารมณ์อันเดียวกัน และอาศัยวัตถุที่เกิดอันเดียวกัน จะแยกจากกันไม่ได้ อุปมาเหมือนหนึ่งเครื่องจักรที่ต้องใช้กระแสไฟฟ้า ถ้ามีแต่เครื่องจักรนั้น ไม่อาจสามารถทำงานได้ และเครื่องจักรที่กำลังหมุนทำงานอยู่โดยอาศัยสายไฟฟ้านั้น ในสายไฟฟ้าก็ต้องประกอบด้วยสาย ๒ สายร่วมอยู่ด้วยกัน ถ้าขาดสายใดสายหนึ่งไปแล้ว เครื่องจักรนั้นก็ไม่สามารถทำงานได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้นเพื่อที่จะให้บัณฑิตทั้งหลายได้รู้ถึงความเป็นไปตามสภาวะของจิต เจตสิกนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงว่า

ลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก

เอกุบุปาทนิโรธา จ

เอกาลมฺพนวตฺถูกา

เจโตยตุตฺตา ทฺวิปฺลฺยาส

ธมฺมา เจตสิกา มตา

นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบธรรมชาติของเจตสิก ซึ่งมีจำนวน ๕๒ ดวง ที่ประกอบกับจิต มีลักษณะดังนี้ คือ ๑. เกิดพร้อมกบจิต ๒. ดับพร้อมกบจิต ๓. มีอารมณ์เดียวกันกบจิต ๔. มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกบจิต

อธิบาย

พระอนุรุธาจารย์แสดงคาถาบทนี้ เพื่อจะขยายความของคำว่า **เจตสิก** ที่กล่าวไว้ในอาร์มภพเบื้องต้นของอภิธรรมมัตถสังคหปรัญญานี้ว่า

“จิตต์ เจตสิก รูป

นิพพานมิตติ สัพพตา”

และเพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายทราบถึงลักษณะอาการ ที่ประกอบกับจิตของเจตสิก ๕๒ ดวงเหล่านี้ เรียกว่า **เจโตยุตตลक्षण** มีพร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. เอกุปปาทะ เจตสิกนี้เกิดพร้อมกับจิตเสมอ หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิกก็เกิดขึ้นด้วยกัน จะว่าจิตเกิดก่อน เจตสิกเกิดทีหลัง หรือเจตสิกเกิดก่อน จิตเกิดทีหลังนั้นไม่ได้

๒. เอนิโรธะ ในทำนองเดียวกันนั้น เมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับด้วยกัน ไม่มีใครดับก่อนหรือดับทีหลัง

๓. เอกาลัมพะ อารมณ์ที่เจตสิกเข้าไปรับอยู่นั้น ก็เป็นอารมณ์เดียวกันกับที่จิตเข้าไปรับนั่นเอง เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกก็รับสีขาวด้วย จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกก็รับสีดำด้วย ดังนี้ เป็นต้น

๔. เอกวัตถุกะ ที่อาศัยเกิดของเจตสิก ก็เป็นชนิดเดียวกันกับที่อาศัยเกิดของจิต เช่น จิตอาศัยตาเกิด เจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย จิตอาศัยหูเกิด เจตสิกก็อาศัยหูเกิดด้วย จิตอาศัยหัวใจเกิด เจตสิกก็อาศัยหัวใจเกิดด้วย ดังนี้

เมื่อมีลักษณะครบทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่า **เจตสิก**

ในบรรดาเจโตยุตตลक्षणทั้ง ๔ ประการนั้น **เอกุปปาทะ เอนิโรธะ เอกาลัมพะ** ทั้ง ๓ ประการนี้มีอยู่ในเจตสิกโดยแน่นอน ส่วนลักษณะที่ ๔ คือ **เอกวัตถุกะ** นั้นไม่ใช่ลักษณะที่มีอยู่โดยแน่นอน เพราะว่าเจตสิกเหล่านี้เมื่อเกิดในปัญจโวการภูมิ จึงจะต้องอาศัยวัตถุเกิด แต่ถ้าเกิดในจุตโวการภูมิ ก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยวัตถุเกิด

จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยราสี

เจตสิก ๕๒ ดวงนี้ แบ่งออกเป็น ๓ พวก เรียกว่า **ราสี** คือ อัญญสมานราสีเจตสิก พวก ๑ มีจำนวน ๑๓ ดวง อุกุสลราสีเจตสิกพวก ๑ มีจำนวน ๑๔ ดวง โสภณราสีเจตสิกพวก ๑ มีจำนวน ๒๕ ดวง หรือจะเรียกว่าอัญญสมานเจตสิก ๑๓ อุกุสลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ ก็ได้

จำแนกราสี ๓ โดยประเภท

เจตสิกที่เป็นอัญญสมานราสีนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สัพพจิตตสาธารณ-
เจตสิก ๙ ดวง ประเภท ๑ ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ประเภท ๑

เจตสิกที่เป็นอกุศลราสีนั้น แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง
ประเภท ๑ โลติกเจตสิก ๓ ดวง ประเภท ๑ โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง ประเภท ๑ อทิทุก
เจตสิก ๒ ดวง ประเภท ๑ วิจิกิจนาเจตสิก ประเภท ๑

เจตสิกที่เป็นโสภณราสีนั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕
ดวง ประเภท ๑ วิรติเจตสิก ๓ ดวง ประเภท ๑ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ประเภท ๑
ปัญญินทรีย์เจตสิก ประเภท ๑

ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑

เตรสญสมานา จ

จตุทสากุสลา ตถา

โสภณา ปณจวีสาติ

ทวิปณฺณาส ปวฺจจเร

เจตสิก มี ๕๒ คือ	อัญญสมานเจตสิก	๑๓	} รวมเป็นเจตสิก ๕๒
	อกุศลเจตสิก	๑๔	
	โสภณเจตสิก	๒๕	
อัญญสมานเจตสิก ๑๓ คือ	สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๙	} รวมเป็นอัญญสมานเจตสิก ๑๓
	ปกิณณกเจตสิก	๖	
อกุศลเจตสิก ๑๔ คือ	โมจตุกเจตสิก	๔	} รวมเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔
	โลติกเจตสิก	๓	
	โทจตุกเจตสิก	๔	
	อทิทุกเจตสิก	๒	
	วิจิกิจนาเจตสิก	๑	
โสภณเจตสิก ๒๕ คือ	โสภณสาธารณเจตสิก	๑๕	} รวมเป็นโสภณเจตสิก ๒๕
	วิรติเจตสิก	๓	
	อัปมัญญาเจตสิก	๒	
	ปัญญินทรีย์เจตสิก	๑	

ความหมายในเจตสิก ๕๒ ตามลำดับ

อัญญสมานเจตสิก ๑๓

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

ผัสสะ	ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์
เวทนา	ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
สัญญา	ธรรมชาติที่จำอารมณ์
เจตนา	ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์ เพื่อให้ทำหน้าที่ของตนๆ
เอกัคคตา	ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว
ชีวิตินทรีย์	ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม
มนสิการ	ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

เจตสิก ๗ ดวงนี้ชื่อว่า **สัพพจิตตสาธารณะ** เพราะประกอบกับจิตทั่วไป เมื่อแยก
 บทแล้วคงได้ ๓ บท คือ **สพฺพ + จิตฺต + สาธารณ** **สพฺพ** = ทั้งหมด **จิตฺต** = จิต **สาธารณ**
 = ทั่วไป รวมทั้ง ๓ บทเป็น **สพฺพจิตฺตสาธารณ** = ทั่วไปแก่จิตทั้งหมด

ปกิณณกเจตสิก ๖

วิตก	ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ คือ คิดอารมณ์
วิจารณ์	ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์
อธิโมกข์	ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์
วิริยะ	ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์
ปีติ	ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์
ฉันทะ	ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์

เจตสิก ๖ ดวงนี้ชื่อว่า **ปกิณณกเจตสิก** เพราะประกอบกับจิตทั่วๆ ไป แต่เป็นเพียง
 บางส่วนไม่ใช่ทั้งหมด เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ **ป + กิณฺณ + ก, ป** = โดยทั่วๆ ไป **กิณฺณ**
 = เรี่ยราย **ก** = ไม่มีเนื้อความโดยเฉพาะ รวมทั้ง ๓ บทเป็น **ปกิณฺณก** = เรี่ยรายโดยทั่วๆ ไป
 หมายความว่า เจตสิก ๖ ดวงนี้ประกอบทั่วไปทั้งฝ่ายโลกียะ โลกุตระ โสภณะ อโสภณะ
 กุศล อกุศล วิบาก กริยา ได้ แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ต่างกันกับการประกอบของสัพพจิตต-
 สาธารณเจตสิก ซึ่งประกอบได้ทั่วไปและทั้งหมด

ศัพท์จิตตสาธารณเจตสิก ๘ ปกิณณกเจตสิก ๖ รวม ๑๔ ดวง ชื่อว่า อัญญสมาน-
เจตสิก เพราะเจตสิกเหล่านี้มีสภาพที่เหมือนธรรมอื่นได้ กล่าวคือ โสภณเจตสิก มีศรัทธา
เป็นต้นก็ดี อโสมณเจตสิก มี โมหะ เป็นต้นก็ดี ย่อมเป็นธรรมอื่นแก่อัญญสมานเจตสิก แต่
อัญญสมานเจตสิกก็เหมือนกับเจตสิกทั้ง ๒ พวกนั้นได้ จึงประกอบกับจิตร่วมกันได้ ต่างกับ
อโสมณเจตสิกซึ่งไม่อาจเหมือนกับโสภณเจตสิกได้ หรือโสภณเจตสิกซึ่งไม่อาจเหมือนกับ
อโสมณเจตสิกได้ จึงประกอบกับจิตร่วมกันไม่ได้

อัญญสมาน นี้ เมื่อแยกบทแล้ว คงได้ ๒ บท คือ **อญฺญ + สมาน**, **อญฺญ** = ธรรม
อื่น **สมาน** = เหมือนกัน รวมทั้ง ๒ บทเป็น **อัญญสมาน** = เหมือนธรรมอื่น

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมหตฺถกเจตสิก ๔

โมหะ	ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้ คือ หลง
อหิริกะ	ธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริต
อโนตตปปะ	ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อทุจริต
อุทธัจจะ	ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือรับอารมณ์ไม่มั่น

เจตสิก ๔ ดวงนี้ ชื่อว่า **โมหตฺถกะ** เพราะยกโมหเจตสิกเป็นประธาน และเจตสิก ๔
ดวงนี้แหละ ชื่อว่า **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก** ด้วย เพราะเจตสิกพวกนี้ประกอบกับอกุศล
จิต ๑๒ โดยทั่วไปทั้งหมด

โลตติกเจตสิก ๓

โลภะ	ธรรมชาติที่มีความต้องการ และคิดใจในกามคุณอารมณ์
ทิฏฐิ	ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์
มานะ	ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่ง ถือตัว

เจตสิก ๓ ดวงนี้ ชื่อว่า **โลตติกะ** เพราะยกโลภเจตสิกเป็นประธาน

โทจตุกเจตสิก ๔

โทสะ	ธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์
อิสสา	ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น
มัจฉริยะ	ธรรมชาติที่มีความหวงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตน
กุกกุจจะ	ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

เจตสิก ๔ ดวงนี้ ชื่อว่า **โทจตุกะ** เพราะยกโทสเจตสิกเป็นประธาน

ถิหุจเจตสิก ๒

ถิณะ	ธรรมชาติที่ทำให้จิตเชื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์
มิทระ	ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกเชื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์

วิจิกิจจาเจตสิก ๑

วิจิกิจจา	ธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจ คือ วิพากษ์วิจารณ์ ในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

เจตสิก ๑๔ ดวงนี้ ชื่อว่า **อกุศลเจตสิก** เพราะประกอบกับอกุศลจิตพวกเดียว

โสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

ศรัทธา	ธรรมชาติที่มีความเชื่อและเลื่อมใสในพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม
สติ	ธรรมชาติที่มีความระลึกในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยกุศลธรรม มีคุณของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น*

---

* จ. มลีนทปัญหา หน้า ๓๖ สติลักษณะแปลห แสดงไว้ว่า “...สติ มหาราช อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสลา-
สาวชฺชานวชฺชทึนปฺปณฺฑิตกณฺหสฺสูกถสฺสปฏิภาครมฺเม อปีลาเปติ....” แปลความว่า “.....ดูก่อน มหาบพิตร สติครั้ง
เกิดขึ้นอยู่ ย่อมให้ระลึกถึงธรรมที่เป็น กุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เลว ประณีต ดำ ขาว และธรรมที่มีส่วน
เหมือนกัน....”

หิริ	ธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการงานอันเป็นทุจริต
โอตตปปะ	ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการงานอันเป็นทุจริต
อโลภะ	ธรรมชาติที่ไม่อยากได้ และไม่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์
อโทสะ	ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์
ัตตตรมฺชณฺตตตา	ธรรมชาติที่ทำให้จิต เจตสิกสม่ำเสมอในกิจของตนๆ ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน
กายปัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตปัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายมูทุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตมูทุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายกัมมัญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตกัมมัญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายปาคุญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตปาคุญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล
กายชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของเจตสิกชั้น ๓ ในการทำงานอันเป็นกุศล
จิตตชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล

ในบรรดาโสภณสาธารณเจตสิกนั้น ปัสสัทธิเจตสิก, ลหุตาเจตสิก, มูทุตาเจตสิก, กัมมัญญตาเจตสิก, ปาคุญญตาเจตสิก, อุชุกตาเจตสิก ทั้ง ๖ ดวงนี้ มีเป็นคู่ๆ กัน จึงรวมเป็น ๑๒ ดวง นับพร้อมด้วยศรัทธาเจตสิกเป็นต้นแล้ว โสภณสาธารณเจตสิกจึงมี ๑๘ ดวง เจตสิกเหล่านี้ชื่อว่า โสภณสาธารณเจตสิกนั้น เพราะประกอบในโสภณจิตทั่วไปทั้งหมด เมื่อแยกบทแล้วมี ๒ คือ โสภณ + สาธารณ, โสภณ = จิตที่มีความสวยงามอันไม่มีโทษ สาธารณ = ทั่วไป เมื่อรวม ๒ บทเป็น โสภณสาธารณ = ทั่วไปในจิตที่มีความสวยงามอันไม่มีโทษ

วิรตีเจตสิก ๓

- สัมมาวาจา** การกล่าววาจาที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีวะ
- สัมมากัมมันตะ** การกระทำที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีวะ
- สัมมาอาชีวะ** การประกอบอาชีพที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓

เจตสิก ๓ ดวงนี้ชื่อว่า **วิรตีเจตสิก** เพราะมีเจตนาเว้นจากทุจริตเป็นประธาน

อัปมัญญาเจตสิก ๒

- กรุณา** ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกจิตสัตว์คือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ หรือ จะได้รับความลำบากในกาลข้างหน้า
- มุทิตา** ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขจิตสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความสุข หรือ ผู้ที่จะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า

เจตสิก ๒ ดวงนี้ชื่อว่า **อัปมัญญาเจตสิก** เพราะเกิดขึ้นโดยอาศัยทุกจิตสัตว์ หรือ สุกจิตสัตว์ทั่วไปไม่จำกัด

ปัญญาทรียเจตสิก ๑

- ปัญญา** ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั่วๆ ไป ตามความเป็นจริง

เจตสิกดวงนี้ชื่อว่า **ปัญญาทรีย** เพราะมีหน้าที่ปกครองในการรู้ต่างๆ โดยทั่วไปตามความเป็นจริง

สัมปโยคณัย

แสดงอาร์มภพแห่งสัมปโยคณัย

เตส จิตตาวิชยุตตานํ

ยถาโยคมิโต พรํ

จิตตูปปาเทสุ ปจุเจกํ

สมฺปโยโค ปวฺจุจติ

ต่อไปนี้จะแสดงการประกอบโดยเฉพาะๆ ของเจตสิก ที่มีสภาพเกิดพร้อมกับจิตเมื่อจิตเกิดขึ้น ตามที่จะประกอบได้

แสดงหลักสัมปโยคนัย โดยย่อ

สตุต สัพพตถ ยุชฺชนติ

ยถาโยคํ ปกิณฺณกา

จุทฺทสาทุกฺสเลเสว

โสภณฺเเสว โสภณ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดทั่วไป ปกิณณเจตสิก ๖ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดตามที่ประกอบได้ อกุศลเจตสิก ๑๔ ย่อมประกอบในอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น โสภณเจตสิก ๒๕ ย่อมประกอบในโสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑ เท่านั้น

อธิบาย

คานี้แสดงหลักของสัมปโยคนัยโดยย่อ เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายยึดถือเป็นหลักไว้ก่อน แล้วจะแสดงขยายความในสัมปโยคนัย โดยพิสดารต่อไป

สัมปโยคนัยอัญญสมานเจตสิก ๑๓

อัญญสมานเจตสิก ๑๓ นี้ มี สัมปโยค ๗ นัย คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง นับเป็นสัมปโยค ๑ นัย

ปกิณณเจตสิก ๖ ดวง นับเป็นสัมปโยค ๖ นัย

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ประกอบในจิตทั้งหมด ๘๕ หรือ ๑๒๑ ดวง

วิตกเจตสิกประกอบได้ในจิต ๕๕ ดวง คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐) และปฐมฌานจิต ๑๑ รวมเป็น ๕๕ ดวง ประกอบไม่ได้ ๖๖ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ทุคฺคิยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ รวม ๖๖ ดวง

วิจารณ์เจตสิกประกอบได้ในจิต ๖๖ ดวง คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุคฺคิยฌานจิต ๑๑ รวม ๖๖ ดวง ประกอบไม่ได้ ๕๕ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ รวม ๕๕ ดวง

อิริยมกซ์เจตสิก ประกอบได้ในจิต ๑๑๐ ดวง คือ กามจิต ๔๓ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ วิภิกขณาสัมปยุตตจิต ๑) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ รวม ๑๑๐ ดวง ประกอบไม่ได้ ๑๑ ดวง คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ วิภิกขณาสัมปยุตตจิต ๑ รวม ๑๑ ดวง

วิริยเจตสิกประกอบได้ในจิต ๑๐๕ ดวง คือ กามจิต ๓๘ (เว้นอเหตุกวิปากจิต ๑๕ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ รวม ๑๐๕ ดวง ประกอบไม่ได้ ๑๖ ดวง คือ อเหตุกวิปากจิต ๑๕ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ รวม ๑๖ ดวง

ปีติเจตสิกประกอบได้ในจิต ๕๑ ดวง คือ กามโสมนัสสหคจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ รวม ๕๑ ดวง ประกอบไม่ได้ ๗๐ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒ ภายวิญญานจิต ๒ อุเบกขาสหคจิต ๕๕ จตุตถฌานจิต ๑๑ รวม ๗๐ ดวง

ฉันทเจตสิกประกอบได้ในจิต ๑๐๑ ดวง คือ กามจิต ๓๔ (เว้นโมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘) มหัคคจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ รวม ๑๐๑ ดวง ประกอบไม่ได้ ๒๐ ดวง คือ โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ รวม ๒๐ ดวง

คาถาสังคหะ

สรุปความในปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ซึ่งประกอบกับจิตไม่ได้และได้ตามลำดับดังต่อไปนี้

เต ปน จิตฺตูปปาทา ยถากุณมํ

ฉสญฺจิ ปญฺจปญฺญาส

เอกาทส จ โสฬส

สตุตฺติ วีสติ เจว

ปกิณณกวิวชฺชิตา

ปญฺจปญฺญาส ฉสญฺจิ-

ญฺจสตุตฺติ ติสตุตฺติ

เอกปญฺญาส เจกฺกน-

สตุตฺติ สปกิณณกา

สรุปความว่า จิตทั้งหลาย ที่ปกิณณกเจตสิก ๖ ประกอบไม่ได้ นั้น มีจำนวนตามลำดับแห่งเจตสิกดังต่อไปนี้ คือ ๖๖, ๕๕, ๑๑, ๑๖, ๗๐, ๒๐ จิตทั้งหลายที่ปกิณณกเจตสิกประกอบได้นั้น มีจำนวนตามลำดับแห่งเจตสิก ดังต่อไปนี้คือ ๕๕, ๖๖, ๗๘ (๑๑๐), ๗๓ (๑๐๕), ๕๑, ๖๕ (๑๐๑)

แสดงจิตที่ปกิณณกเจตสิกประกอบได้และไม่ได้ ตามคาถาสังคหะ คือ

	ประกอบได้	ประกอบไม่ได้	
วิตกเจตสิก	ปญฺจปญฺญาส ๕๕	ฉสญฺจิ	๖๖
วิจารณ์เจตสิก	ฉสญฺจิ ๖๖	ปญฺจปญฺญาส	๕๕
อธิโมกข์เจตสิก	อญฺจสตุตฺติ ๗๘ (๑๑๐)	เอกาทส	๑๑
วิริยเจตสิก	ตีสตุตฺติ ๗๓ (๑๐๕)	โสฬส	๑๖
ปีติเจตสิก	เอกปญฺญาส ๕๑	สตุตฺติ	๗๐
ฉันทเจตสิก	เอกปญฺญาส ๖๕ (๑๐๑)	วีสติ	๒๐

คาถาสังคหะที่แสดงจำนวนจิตซึ่งประกอบกับปณณกเจตสิกนั้น มี ๒ นัย คือ นับจำนวนจิตโดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง กล่าวคือ ถ้าเจตสิกดวงใดประกอบกับโลกุตตรจิตได้ทั้งหมด จิตที่ประกอบกับเจตสิกดวงนั้นก็นับอย่างย่อ คือจิตที่ประกอบกับอริโมกษ์ วีริยะ ฉันทะ ถ้าเจตสิกดวงใดประกอบกับโลกุตตรจิตไม่ได้ทั้งหมด จิตที่ประกอบกับเจตสิกดวงนั้นก็นับอย่างพิสดาร คือจิตที่ประกอบกับวิตก วิจารณ์ ปีติ

อีกประการหนึ่ง การประกอบของปณณกเจตสิก โดยเฉพาะวิตก วิจารณ์ เจตสิกกับโลกุตตรจิตที่แสดงมาแล้วนี้ มุ่งหมายเอาโลกุตตรจิตของพระอริยบุคคล ที่เป็นฉานลาภีเท่านั้น ถ้าพระอริยบุคคลนั้นเป็นสุขวิปัสสก วิตก วิจารณ์ เจตสิก ย่อมประกอบได้ทั้งหมด ส่วนปีติเจตสิกนั้นย่อมแล้วแต่โลกุตตรจิตที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ถ้าโลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้นพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ปีติเจตสิกก็ประกอบด้วย ถ้าโลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ปีติเจตสิกก็ประกอบไม่ได้

สัมปโยคนัยอกุศลเจตสิก ๑๔

โมจตุกเจตสิก ๔	ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด
โลภเจตสิก	ประกอบในโลภมูลจิต ๘
ทิฏฐิเจตสิก	ประกอบในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔
มานเจตสิก	ประกอบในทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔
โทจตุกเจตสิก ๔	ประกอบในโทสมูลจิต ๒
ถิทุกเจตสิก ๒	ประกอบในอกุศลสังขาริกจิต ๕
วิจิกิจฉาเจตสิก	ประกอบในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

คาถาสังคหะที่แสดงสัมปโยคนัย ๕ นัย ในอกุศลเจตสิก ๑๔

สหพพาปญฺเญสุ จตฺตาโร	โลภมฺเญ เต โย คตา
โทสมฺเญสุ จตฺตาโร	สสงฺขารे ทวํ คตา
วิจิกิच्ฉา วิจิกิच्ฉา-	จิตฺเต จาติ จตฺตทส
ทวาทสากุสเสสฺว	สมฺปยุच्ชนติ ปญฺจธา

อกุศลเจตสิก ๑๔ ย่อมประกอบในอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น โดยแบ่งเป็น ๕ นัย คือ โมจตุกเจตสิก ๔ ที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด นับเป็น ๑ นัย

โลกะ ทิฏฐิ มานะ ๓ ดวง ที่ประกอบในโลภมูลจิต ๘ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย
 โทหะเจตสิก ๔ ที่ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย
 ถิทุกเจตสิก ๒ ที่ประกอบในอกุศลสังขารจิต ๕ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย
 วิจิกิณาเจตสิกที่ประกอบในวิจิกิณาสัมปยุตตจิต ๑ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย

สัมปโยคณัยโสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ประกอบในโสภณจิตทั้งหมด ๕๕ หรือ ๕๑
 วิรติเจตสิก ๓ ประกอบในจิต ๑๖ หรือ ๔๘ คือ มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘
 หรือ ๔๐

อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ประกอบในจิต ๒๘ คือ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘
 รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจมนานจิต ๓)

ปัญญาเจตสิกประกอบในจิต ๔๗ หรือ ๗๕ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔
 มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต
 ๘ หรือ ๔๐

คาถาที่แสดงสัมปโยคณัย ๔ นัย ในโสภณเจตสิก ๒๕

เอภวนวีสติ ธมฺมา	ชายนฺเตภฺนสฺสจฺจุสฺ
ตโย โสฬสจิตฺเตสฺ	อภฺจวีสติยํ ทวยํ
ปญฺญา ปกาสิตา สตต-	จตฺตาฬีสวิเธสฺปิ
สมฺปยุตฺตา จตฺตเรวํ	โสภณเสวว โสภณา

โสภณเจตสิก ๒๕ ย่อมประกอบในโสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑ เท่านั้น โดยแบ่งออกเป็น ๔ นัย คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ที่ประกอบในโสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑ นับเป็น ๑ นัย
 วิรติเจตสิก ๓ ที่ประกอบในจิต ๑๖ หรือ ๔๘ นับเป็น ๑ นัย
 อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ที่ประกอบในจิต ๒๘ นับเป็น ๑ นัย
 ปัญญาเจตสิก ที่ประกอบในจิต ๔๗ หรือ ๗๕ นับเป็น ๑ นัย

ตารางสัมปโยคนัย

จิต		เจตสิก		กามาวจรจิต ๕๔										มหัคคตจิต ๒๗					โลกุตตรจิต ๔๐					รวมจิต		รูป ๑๑ รูป ๒๒ รูป ๓๓																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																				
				อกุศล ๑๒		อหฤต ๑๘				กามโสภณ ๒๔				รูปา. - อรูปา.					โลกุตตรจิตที่สวด																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																											
						๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑	๒	๑

อธิบายพิเศษ

ในการประกอบของอัปมัญญาเจตสิก ๒

การประกอบของอัปมัญญาเจตสิก ๒ นั้น มีวาทะเป็น ๒ นัย คือ สมานวาทะ อันได้แก่ วาทะของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย มีพระอนุรุทธาจารย์เป็นต้น กล่าวว่า อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ประกอบในจิต ๒๘ ดวง ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ เกจิวัฑฒะ อันได้แก่ความเห็นของอาจารย์บางท่านแสดงว่า อัปมัญญา ๒ ดวงนี้ ประกอบในจิต ๒๐ ดวงเท่านั้น คือมหากุศลโสমনัส ๔ มหากริยาโสমনัส ๔ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจมนานจิต ๓) จะประกอบในมหากุศลอุเบกขา ๔ มหากริยาอุเบกขา ๔ ไม่ได้ โดยให้เหตุผลว่า วิหิงส คือการปองร้ายผู้อื่นนั้น องค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิก สภาพะของกรุณา ย่อมเป็นปฏิปักษ์กับโทสเจตสิก อร์ติ คือความไม่ยินดี ไม่พอใจ ไม่สบายใจ ในความดีของผู้อื่น องค์ธรรมได้แก่โทมนัสเวทนา ที่มีอิสสาเป็นประธาน สภาพะของมุทิตา ย่อมเป็นปฏิปักษ์กับโทมนัสเวทนา ที่มีอิสสาเป็นประธาน ฉะนั้น กรุณา มุทิตา จึงต้องประกอบด้วยโสমনัสสหคจิต ไม่ควรประกอบในอุเบกขาสหคจิต แต่สมานวาทะ คือ ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ความเห็นของเกจิอาจารย์นี้ ถูกครั้งหนึ่ง ผิดครั้งหนึ่ง ที่ถูกครั้งหนึ่งนั้นคือ ผู้ที่เจริญ กรุณา มุทิตา ธรรมฐาน อยู่ ณ ในตอนต้นๆ เมื่อยังเป็นปริกัมมภาวนา และปริกัมมนิมิต ไม่ถึงอุคคหนิมิต นั้น กรุณา มุทิตา จะเกิดขึ้นได้ต้องด้วยจิตเป็นโสমনัสจริงๆ มิฉะนั้น กรุณา มุทิตา ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ทว่า กรุณา มุทิตา ต้องเกิดในจิตที่ประกอบด้วยโสมนัสจึงเป็นการถูกต้อง แต่เมื่อได้เจริญ กรุณา มุทิตา ธรรมฐานนั้นต่อไป จนถึงอุคคหนิมิตเกิดแล้ว ย่อมแสดงว่าจิตของผู้เจริญธรรมฐานนั้นมีความชำนาญในกรุณา มุทิตา ธรรมฐานเป็นอย่างดีแล้ว ฉะนั้น ในขณะที่เจริญกรุณา มุทิตาธรรมฐาน ซึ่งอุคคหนิมิตกำลังเกิดอยู่นั้น จิตของผู้้นั้นโดยที่มีความชำนาญดังกล่าวแล้ว จึงอาจประกอบด้วยโสมนัสเวทนา หรืออุเบกขาเวทนามาก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นโสมนัสเวทนาเสมอไป ทว่ากรุณา มุทิตาไม่เกิดในจิตเป็นอุเบกขาจึงไม่ถูกต้อง

อนิยตโยคี และ นิยตโยคีเจตสิก

อิสสามจุเณรกุกุจจุ-

นানা กทาจิ มาโน จ

ยถาวุตตานุสาเรน

สงคหฺยจ ปวกุขามิ

วิรติกรุณาทโย

ฉินมิทฺธํ ตถา สห

เสสา นิยตโยคิโน

เตสํ ทานิ ยถารหํ

อิสสา มัจฉริยะ ถูกกุกจะ วิรตีเจตสิก ๓ กรุณา มุทิตา รวมเจตสิก ๘ ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว และไม่ประกอบพร้อมกัน ชื่อว่า **นานากทาจิเจตสิก** มานะก็ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว ชื่อว่า **กทาจิเจตสิก** ถินะมีพระทั้ง ๒ ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว แต่พร้อมกัน ชื่อว่า **สหกทาจิเจตสิก** เจตสิก ๔๑ ที่เหลือจาก ๑๑ ดวงนี้ เป็นเจตสิกที่ประกอบได้แน่นอน ชื่อว่า **นิยตโยคีเจตสิก**

บัดนี้ จะแสดงการนับจำนวนเจตสิกตามสัมปโยคณัยที่ประกอบได้ตามสมควร

อธิบาย

กาลานี้ แสดงอนิยตโยคีเจตสิก ๑๑ ดวง และนิยตโยคีเจตสิก ๔๑ ดวง พร้อมด้วยปฏิญญาที่จะแสดงสังคหณัย

การนับจิตที่เจตสิกประกอบ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เจตสิกบางพวกประกอบได้เสมอไม่ว่าจิตนั้นจะเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เป็นภายในหรือภายนอก และไม่ว่ากิจการใดๆ แต่เจตสิกบางพวกนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็โดยมีอารมณ์เป็นเฉพาะๆ ไม่ทั่วไป ฉะนั้น จึงประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว เจตสิกที่มีอารมณ์จำกัดโดยเฉพาะนี้ มีอยู่ ๑๑ ดวง ชื่อว่า **อนิยตโยคี** คือ มานะ อิสสา มัจฉริยะ ถูกกุกจะ ถินะ มิตระ วิรตี ๓ อัมปมัญญา ๒

มานเจตสิก ที่กล่าวว่าประกอบกับทวิญญิตวิปปยุตตจิต ๔ นั้น ย่อมประกอบไม่แน่นอน หมายความว่า เวลาใดทวิญญิตวิปปยุตตจิตเกิดขึ้นโดยถือตัว คือ **อหังคาห** เวลานั้น มานเจตสิกก็ประกอบ เวลาใดทวิญญิตวิปปยุตตจิตเกิดขึ้น โดยไม่มีความถือตัว คือ **อหังคาห** เวลานั้น มานเจตสิกก็ไม่ประกอบ ฉะนั้น มานเจตสิกนี้จึงเป็น **กทาจิเจตสิก**

อิสสา มัจฉริยะ ถูกกุกจะ ทั้ง ๓ ดวงนี้ ที่กล่าวมาแล้วว่าประกอบในโทสมูลจิต ๒ นั้น ย่อมประกอบไม่แน่นอน และเจตสิกทั้ง ๓ ดวงนี้ ถึงแม้มีโอกาสประกอบโทสมูลจิตได้ก็ประกอบได้ที่ละดวงไม่พร้อมกัน ที่ประกอบไม่แน่นอนนั้นหมายความว่า เมื่อโทสจิตเกิดขึ้นโดยไม่มีอาการริษยา ตระหนี่ หรือรำคาญใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ คงเป็นแต่โทสจิตที่เกิดขึ้นโดยอารมณ์อย่างอื่นแล้ว เวลานั้นโทสจิตนั้นก็ไม่ได้ประกอบกับเจตสิก ๓ ดวงนี้ คงมีแต่โทสเจตสิกประกอบเฉยๆ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความริษยาคุณความดีของผู้อื่น เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีอิสสาเจตสิกเข้าประกอบ มัจฉริยะและถูกกุกจะไม่เข้าประกอบ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความตระหนี่ในคุณความดีของตน เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีมัจฉริยะเจตสิกเข้าประกอบ อิสสา และถูกกุกจะไม่เข้าประกอบ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว หรือ มีความรำคาญใจในสุจริตที่ไม่ได้ทำ เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีถูกกุกจะเจตสิกเข้าประกอบ อิสสา และ มัจฉริยะไม่เข้าประกอบ

ฉินมิทธเจตสิก ที่กล่าวว่าประกอบกับอกุศลสังขาริกจิต ๕ นั้น ก็ประกอบได้ไม่แน่นอน แต่เมื่อขณะใดที่อกุศลสังขาริกจิตเกิดขึ้น และฉินมิทธเจตสิกมีโอกาสดำประกอบแล้ว เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ย่อมเข้าประกอบพร้อมกันเสมอ ที่ว่าประกอบได้ไม่แน่นอนนั้น หมายความว่า ขณะใดที่อกุศลสังขาริกจิตเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าจะเป็นสังขาริกจิต แต่จิตใจก็เข้มแข็งไม่ทอดลอย เวลานั้นฉินมิทธะก็ไม่เข้าประกอบ ถ้าอกุศลสังขาริกจิตที่เกิดขึ้นนั้น มีความทอดลอย ไม่เข้มแข็ง ฉินมิทธะก็เข้าประกอบ

วิรติเจตสิก ๓ ดวง ที่ประกอบกับจิต ๑๖ หรือ ๔๘ ดวง ว่าเป็นอนิยตโยคีเจตสิก ชื่อว่า นานาทาจินัน หมายถึง **โลกียวิรติเจตสิก** เท่านั้น สำหรับ **โลกุตตรวิรติเจตสิก** นั้น เป็น **นิยตเอกโตเจตสิก** ก็ประกอบได้แน่นอนและประกอบพร้อมกันเสมอ ดังที่พระอนุรุทธาจารย์ แสดงไว้ว่า **วิรติโย ปน ติสฺโสปี โลกุตตรจิตฺเตสุ สพฺพธาปิ นิยตา เอกโตว ลพฺภนฺติฯ** โลกียะสุ ปน กามาวจรกุสเลเสว กทาจิ สนฺทิสฺสนฺติ วิสฺสุ วิสฺสุ ฯ ซึ่งแปลว่า วิรติ ๓ ดวงเมื่อประกอบในโลกุตตรจิต ย่อมประกอบได้แน่นอนและพร้อมกัน (**นิยตเอกโต**) ในฐานที่กระทำหน้าที่เป็นผู้ประหารมุกขจิตตวิระเป็นสมุจเฉท แต่เมื่อประกอบในโลกียจิต กล่าวคือมหากุศลจิตนั้น ย่อมประกอบได้เพียงบางครั้งบางคราว และประกอบไม่พร้อมกัน

การที่วิรติเจตสิก ๓ ดวงนี้ ประกอบในมหากุศลจิตได้ไม่แน่นอนและไม่พร้อมกันนั้น เพราะเวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยอาศัย ศรัทธา สติ ปัญญา เมตตา กรุณา มุทิตา มิได้เกี่ยวกับการเว้นมุกขจิตตวิระ มหากุศลจิตที่เกิดขึ้นนั้น วิรติเจตสิกก็ไม่ได้ประกอบเวลาใดที่มหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยการเว้นมุกขจิตตวิระ ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาชีวะ เวลานั้นสัมมาวาจาเจตสิกก็เข้าประกอบ สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้น โดยการเว้นกายมุกขจิตตวิระ ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาชีวะ เวลานั้นสัมมากัมมันตะเจตสิกก็เข้าประกอบ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยการเว้นกายมุกขจิตตวิระ ๓ มุกขจิตตวิระ ๔ ซึ่งมีอาชีวะเป็นประธาน เวลานั้นสัมมาอาชีวะก็เข้าประกอบ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ก็ไม่เข้าประกอบ

อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ที่ว่าประกอบในจิต ๒๘ ดวง ไม่แน่นอนนั้น เพราะเวลาใดมหากุศล มหากิริยาจิตเกิดขึ้น โดยอาศัยศรัทธา สติ ปัญญา เป็นต้น ไม่ได้อาศัยกรุณา มุทิตา เวลานั้นมหากุศล มหากิริยาจิตที่เกิดขึ้น อัปมัญญาเจตสิกก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดที่รูปาวจรฌานจิตเกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานอื่นๆ มีกสิณกรรมฐาน เป็นต้น ไม่ได้อาศัยการเจริญอัปมัญญากรรมฐาน เวลานั้นรูปาวจรฌานจิตที่เกิดขึ้น อัปมัญญาเจตสิกก็ไม่เข้าประกอบ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ถึงแม้จะมีโอกาสประกอบกับจิต ๒๘ ดวง

ก็ไม่ประกอบพร้อมกัน กล่าวคือ เมื่อจิต ๒๘ ดวงเหล่านี้เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกจิตสัตว์บัญญัติ เป็นอารมณ์ หรือ เป็นกรรมฐาน เวลานั้นกรุณาเจตสิกจึงเข้าประกอบ ส่วนมูหิตาเจตสิกไม่ เข้าประกอบ เวลาใดจิต ๒๘ ดวงเหล่านี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยสุจิตสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ หรือ เป็นกรรมฐาน เวลานั้นมูหิตา เจตสิกจึงเข้าประกอบ แต่กรุณาเจตสิกหาเข้าประกอบด้วยไม่

สังคหณัย

แสดงหลักสังคหณัยโดยย่อ

ฉตฺตีสานุตฺตเร ธมฺมา	ปญฺจตฺตส มหคฺคเต
อฏฺฐตฺตีสปิ ลพฺภณฺติ	กามาวจรโสภณ
สตฺตวีสติ ปุณฺณมฺหิ	ทฺวาทสาเหตุเกติ จ
ยถาสมฺภวโยเคน	ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

สังคหณัย คือการนับจำนวนเจตสิกในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ นั้น มี ๕ ประการ ตามสมควรที่ประกอบได้ คือ

ในโลกุตตรจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ได้แก่ อัญญุสमानเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปมัณฺญาเจตสิก ๒)

ในมหัคคตจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ ได้แก่ อัญญุสमानเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติเจตสิก ๓)

ในกามาวจรโสภณจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ได้แก่ อัญญุสमानเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕

ในอกุศลจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ได้แก่ อัญญุสमानเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔

ในอเหตุกจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ได้แก่ อัญญุสमानเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทเจตสิก)

อธิบาย

คานี้แสดงหลักของสังคหณัยโดยย่อ เพื่อให้ให้นักศึกษาทั้งหลายยึดถือเป็นหลักไว้ก่อน แล้วจะแสดงขยายความในสังคหณัยโดยพิสดารต่อไป

จำแนกเจตสิก ๒๗ โดยอกุศลจิต ๑๒ (สตฺตวีสติ ปุณฺณมฺหิ)

๑. โลกมุลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวง คือ อัญญุสमानะ ๑๓ โมหตุกะ ๔ โลภะ ทิฏฐิ

๒. โลกมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลกะ ทิฏฐิ อิทฺฐะ ๒

๓. โลกมูลจิตดวงที่ ๓ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลกะ มานะ

๔. โลกมูลจิตดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลกะ มานะ อิทฺฐะ ๒

๕. โลกมูลจิตดวงที่ ๕ มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลกะ ทิฏฐิ

๖. โลกมูลจิตดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลกะ ทิฏฐิ อิทฺฐะ ๒

๗. โลกมูลจิตดวงที่ ๗ มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลกะ มานะ

๘. โลกมูลจิตดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลกะ มานะ อิทฺฐะ ๒

๙. โทสมูลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โทจตุกะ ๔

๑๐. โทสมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โทจตุกะ ๔ อิทฺฐะ ๒

๑๑. โมหมูลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๐ (เว้น อธิโมกข์, ปีติ, ฉันทะ) โมจตุกะ ๔ วิจิกิจฉา ๑

๑๒. โมหมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๑ (เว้นปีติ ฉันทะ) โมจตุกะ ๔

คาถาแสดงสังคหณัย ๗ นัย ในอกุศลจิต ๑๒

เอภฺนวีรฺสฺมจฺราส

วีเสกวีส วีสติ

ทฺวาวีส ปนฺนรเสติ

สตุตฺตาทุสเส จิตฺตา

ในอกุศลจิต ๑๒ มีสังคหณัย ๗ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๑๕ ดวง ที่ประกอบในปฐมอสังขาริกกับทุติยอสังขาริก นับเป็น ๑ นัย

- จำนวนเจตสิก ๑๘ ดวง ที่ประกอบในตติยอสังขาริกกับจตุตถอสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
 จำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบในปัญจมอสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
 จำนวนเจตสิก ๒๑ ดวง ที่ประกอบในปฐมสังขาริกกับทุตยสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
 จำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบในตติยสังขาริกกับจตุตถสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
 จำนวนเจตสิก ๒๒ ดวง ที่ประกอบในปัญจมสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
 จำนวนเจตสิก ๑๕ ดวง ที่ประกอบในโมหมูลจิต ๒ นับเป็น ๑ นัย

คาถาแสดงสัพพากุศลโยคีเจตสิก ๑๔

คือเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ได้ทั้งหมด

สาธารณา จ จตฺตารโ	สมานา จ ทสาปเร
จุทฺทเสเต ปวฺจจฺนติ	สพฺพากุสโลคิโน

สัพพากุศลสาธารณเจตสิก (โมจตุกะ) ๔ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นอิโมกข์ ปิตี นันทะ) รวม ๑๔ ดวงเหล่านี้ ท่านเรียกว่า สัพพากุศลโยคีเจตสิก คือ เจตสิกที่ประกอบใน อกุศลจิต ๑๒ ดวงได้ทั้งหมด

จำแนกเจตสิก ๑๒ โดยอเหตุกจิต ๑๘ (ทวาทสาเหตุเก)

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มีเจตสิกประกอบ ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ สัมปฏิจจณจิต ๒ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ รวม ๕ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวง (เว้นวีริยะ ปิตี นันทะ)

โสมนัสสันตிரณจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวีริยะ นันทะ)

มโนทวาราวชชนจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้น ปิตี นันทะ)

หสิตุปปาทจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นนันทะ)

คาถาแสดงสังคหณัย ๔ นัย ในอเหตุกจิต ๑๘

ทวาทเสกาทส ทส	สตุต จาติ จตุพฺพิโ
อฏฺฐารสาเหตุเกสุ	จิตฺตูปปาเทสุ สงฺคโ

ในอเหตุกจิต ๑๘ มีสังคหณัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๑๒ ดวง ที่ประกอบในหสิตุปปาทจิต นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๑๑ ดวง ที่ประกอบในโสมนัสสันตிரณจิตกับมโนทวาราวชชนจิต
นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๑๐ ดวง ที่ประกอบในมโนธาตุ ๓ กับอุเบกขาสันตிரณจิต ๒
นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบในทวีปญฺญวญฺญาณจิต ๑๐ นับเป็น ๑ นัย

จำแนกเจตสิก ๓๘ โดยกามาวจรโสภณจิต ๒๔

(อภฺรุตํสาปํ ลพฺภณฺติ กามาวจรโสภณํ)

มหากุสลจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๘ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕

มหากุสลจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา)

มหากุสลจิตดวงที่ ๕ กับ ดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๕

มหากุสลจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา)

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหากุสลจิตทั้งหมด มี ๓๘ ดวง

มหาวีปากจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ปัญญา ๑

มหาวีปากจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘

มหาวีปากจิตดวงที่ ๕ กับ ดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘ ปัญญา ๑

มหาวีปากจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๑ ดวง คือ อัญญสมาน
เจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหาวิปากจิตทั้งหมด มี ๓๓ ดวง

มหากิริยาจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

มหากิริยาจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิรติ ๓ ปัญญา ๑)

มหากิริยาจิตดวงที่ ๕ กับ ดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

มหากิริยาจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญาสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิรติ ๓ ปัญญา ๑)

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหากิริยาจิตทั้งหมด มี ๓๕ ดวง

คาถาสังคหะ แสดงสังคหณ์ ๑๒ นัย ในกามาวจรโสภณจิต ๒๔

อฏฺฐจิตฺตํ สตฺตติสํ

ทฺวํ ฌตฺติสํ กํ สุภะ

ปญฺจจิตฺตํ จตฺตติสํ

ทฺวํ เตตฺติสํ กํ ภิรียะ

เตตฺติสํ ปาเก พาทฺติสํ

ทฺวเยกตฺติสํ กํ ภาเว

สเหตุกามาวจร-

ปฺญญปากกิริยามเน

ในบรรดากามาวจรกุศล สเหตุกามาวจรวิปาก สเหตุกามาวจรกิริยาจิต นั้น สำหรับในกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง มีสังคหณ์ ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๘ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๗ ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ และดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ นับเป็น ๒ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๖ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ นับเป็น ๑ นัย

ในสเหตุกามาวจรกิริยาจิต ๘ ดวง มีสังคหณ์ ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๔ ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ และดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ นับเป็น ๒ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๓ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ นับเป็น ๑ นัย

ในสหตุกกามาวจรวิปากจิต ๘ ดวง มีสังคหณัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๓ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๒ ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ และดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ นับเป็น ๒ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๑ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำแนกเจตสิก ๓๕ โดยมหัคคตจิต ๒๗ (ปญจติส มหัคคเต)

ปฐมฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ อัญญสमानเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

ทุติยฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญสमानเจตสิก ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

ตติยฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสमानเจตสิก ๑๑ (เว้นวิตกวิจารณ์) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

จตุตถฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ อัญญสमानเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตกวิจารณ์ปิติ) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรติ ๓)

ปัญจฌานจิต ๑๕ มีเจตสิกประกอบ ๓๐ ดวง คือ อัญญสमानเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตกวิจารณ์ปิติ) โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒)

คาถาสังคหะ แสดงสังคหณัย ๕ นัย ในมหัคคตจิต ๒๗

ปญจติส จตุตติส

เตตติส จ ยถากุภม

พาดติส เจว ตีเสติ

ปญจธาว มหัคคเต

ในมหัคคตจิต ๒๗ มีสังคหณัย ๕ นัย คือ

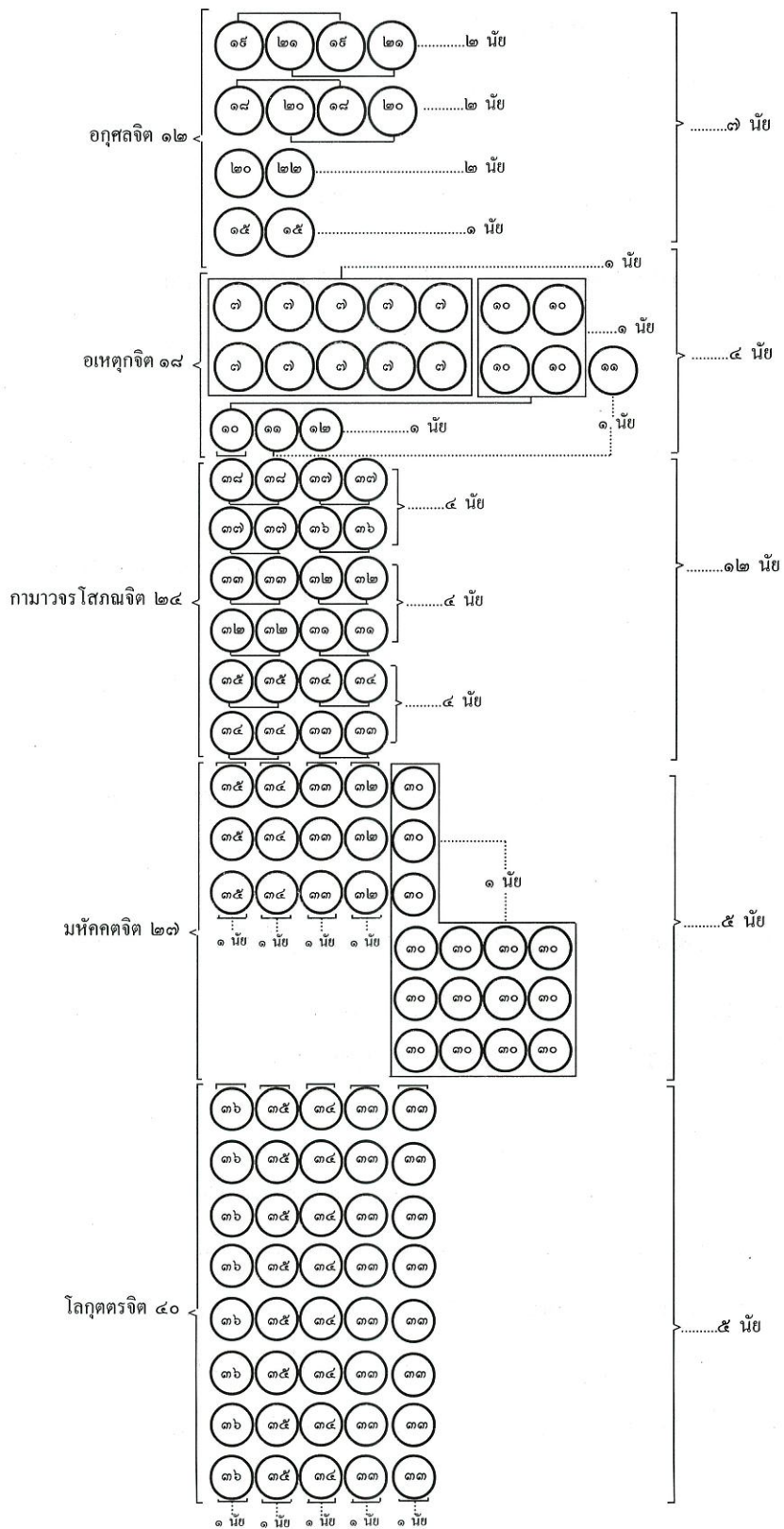
จำนวนเจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในปฐมฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๔ ที่ประกอบในทุติยฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๓ ที่ประกอบในตติยฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๒ ที่ประกอบในจตุตถฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๐ ที่ประกอบในปัญจฌานจิต ๑๕ นับเป็น ๑ นัย

ตารางสังคหณ์

จิต เจตสิก		อัญญสมาน ๑๓							อกุศล ๑๔							โสภณ ๒๕					จิตมีเจตสิกประกอบ	รวมสังคหณ์ ๓๓ นัย
		๖ สัพพจิตตุ	๑ วิตก	๑ วิจารณ์	๑ อริโมกข์	๑ วิริยะ	๑ ปิตติ	๑ นันทะ	๔ โมหะ	๑ โลภะ	๑ ทิฐิ	๑ มานะ	๑ โทสะ	๔ อหิงสา	๒ อริยมรรค	๑ วิริยจิต	๑๕ โสภณสาธารณะ	๓ วิริย	๒ อัปปมัญญา	๑ ปัญญินทรีย์		
อกุศล ๑๒	โลภมูล ดวงที่ ๑	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑									๑๕	๗ นัย	
	” ” ๑	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑									๑๕		
	” ” ๒	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑		๒							๒๑		
	” ” ๔	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑		๒							๒๑		
	” ” ๕	๖	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑									๑๖		
	” ” ๖	๖	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑									๑๖		
	” ” ๖	๖	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑		๒							๒๐		
	” ” ๗	๖	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑		๒							๒๐		
	โทสมูล ดวงที่ ๑	๖	๑	๑	๑	๑		๑	๔				๔							๒๐		
	” ” ๒	๖	๑	๑	๑	๑		๑	๔				๒							๒๒		
	โมหมูล ดวงที่ ๑	๖	๑	๑		๑			๔				๒		๑					๑๕		
	” ” ๒	๖	๑	๑	๑	๑			๔											๑๕		
อเหตุก ๑๕	ทวิปัญญวิญ. ๑๐	๖																		๖	๔ นัย	
	อุ. สันติธรรม ๒	๖	๑	๑	๑															๑๐		
	มโนธาตุ ๓	๖	๑	๑	๑															๑๐		
	โส. สันติธรรม ๑	๖	๑	๑	๑		๑													๑๑		
	มโนทวาร. ๑	๖	๑	๑	๑	๑														๑๑		
	หสิตุปปาท ๑	๖	๑	๑	๑	๑	๑													๑๒		
มหากุศล ๘	กุที ๑	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๓	๒	๑	๓๔	๓๓ โสภณ ๑๒ นัย	
	” ” ๒	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๓	๒	๑	๓๖		
	” ” ๓	๖	๑	๑	๑	๑		๑								๑๕	๓	๒	๑	๓๖		
	” ” ๔	๖	๑	๑	๑	๑		๑								๑๕	๓	๒	๑	๓๖		
มหาวีปการ ๘	กุที ๑	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕			๑	๓๓		
	” ” ๒	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕			๑	๓๒		
	” ” ๓	๖	๑	๑	๑	๑		๑								๑๕			๑	๓๒		
	” ” ๔	๖	๑	๑	๑	๑		๑								๑๕			๑	๓๑		
มหากิริยา ๘	กุที ๑	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๕		
	” ” ๒	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๔		
	” ” ๓	๖	๑	๑	๑	๑		๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๔		
	” ” ๔	๖	๑	๑	๑	๑		๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๓		
ฉานโลเกีย ๒๗	ปฐมฉาน ๓	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๕	๕ นัย	
	ทุติยฉาน ๓	๖		๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๔		
	ตติยฉาน ๓	๖			๑	๑	๑	๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๓		
	จตุตถฉาน ๓	๖			๑	๑	๑	๑								๑๕	๒	๑	๑	๓๒		
	ปัญจฉาน ๑๕	๖			๑	๑		๑								๑๕		๑	๑	๓๐		
ฉานโลเกุตตร ๕๐	ปฐมฉาน ๖	๖	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๓	๑	๑	๓๖	๕ นัย	
	ทุติยฉาน ๖	๖		๑	๑	๑	๑	๑								๑๕	๓	๑	๑	๓๕		
	ตติยฉาน ๖	๖			๑	๑	๑	๑								๑๕	๓	๑	๑	๓๔		
	จตุตถฉาน ๖	๖			๑	๑		๑								๑๕	๓	๑	๑	๓๓		
	ปัญจฉาน ๖	๖			๑	๑		๑								๑๕	๓	๑	๑	๓๓		

จำแนกเจตสิก ๓๖ โดยโลกุตตรจิต ๔๐ (จตุตฺสํสาณุตฺตเร ธมฺมา)

ปฐมฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ทุติยฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ตติยฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวิตก วิจารณ์) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

จตุตถฌานจิต ๘ และปัญจฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตก วิจารณ์ ปีติ) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

คาถาสังคหะ แสดงสังคหัย ๕ นัย ในโลกุตตรจิต ๔๐

จตุตฺสํ ปญฺจตฺสํ จ

จตุตฺตฺสํ ยถากุณมํ

เตตฺตฺสํ ทวยมิจฺเจวํ

ปญฺจธานุตฺตเร จิตา

ในโลกุตตรจิต ๔๐ มีสังคหัย ๕ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๖ ที่ประกอบในปฐมฌานจิต ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในทุติยฌานจิต ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๔ ที่ประกอบในตติยฌานจิต ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๓ ทั้งคู่ที่ประกอบในจตุตถฌานจิต ๘ และปัญจฌานจิต ๘ นับเป็น ๒ นัย

แสดงความแตกต่างของเวทนาเจตสิก ที่ประกอบกับฌานจิตทั้ง ๕

เวทนาเจตสิกที่ประกอบกับปฐมฌานจิต ถึงจตุตถฌานจิตนั้น เป็นโสมนัสเวทนา เวทนาเจตสิกที่ประกอบกับปัญจฌานจิตนั้น เป็นอุเบกขาเวทนา

คาถาแสดงโสภณเจตสิก ที่ไม่ประกอบกับโสภณจิตบางส่วน

น วิชฺขณฺเตตฺถ วิรตี

กุริเยสฺส จ มหคฺคเต

อนุตฺตเร อปฺปมณฺญา

กามปาเก ทวยํ ตถา

ในจำนวนโสภณจิต ๕๑ นั้น สำหรับมหากริยาจิตและมหัคคตจิต วิรติเจตสิกย่อมไม่ประกอบ ในโลกุตตรจิต อปัมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมไม่ประกอบ ส่วนมหาวิปากจิตนั้น ทั้งวิรติเจตสิก ๓ และอปัมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมไม่ประกอบ

แสดงเหตุผลที่วิรติเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต และมหากริยาจิต

วิรติเจตสิก ๓ ที่เกิดขึ้นโดยเว้นจากการทุจริตอันเป็นตถังคะในโลภียะนั้น ย่อมเป็นกุศลชาติเสมอ จะเป็นวิปากชาติหรือกริยาชาติไม่ได้ โดยเหตุนี้วิรติเจตสิก ๓ ดวงนี้ จึงไม่ประกอบกับมหาวิปากจิตและมหากริยาจิต

แสดงเหตุผลที่วิรติเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหัคคตจิต

มหัคคตกุศลและกริยาเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยบริกัมมสมาธิ อุปจารสมาธิ ที่เกิดจากบริกัมมภาวนา อุปจารภาวนา อันมีกรรมฐานเป็นอารมณ์ ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเว้นทุจริต ซึ่งต้องมีวิรมิตัพพวัตตเป็นอารมณ์แม้แต่ประการใดเลย สำหรับมหัคคตวิปากนั้น ย่อมเป็นผลมาจากมหัคคตกุศล จึงต้องเป็นไปตามมหัคคตกุศลทุกประการ

แสดงเหตุผลที่อปัมัญญาเจตสิกไม่ประกอบกับมหาวิปากจิตและโลกุตตรจิต

อปัมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ การสงสารและการยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์และความสุขนั้น ธรรมชาติของความสงสารหรือยินดีต่อผู้อื่นนั้น จะต้องมีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ สำหรับมหาวิปากจิตนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปรมัตถ์ที่เป็นกามอารมณ์ และโลกุตตรจิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีนิพพานเป็นอารมณ์ ไม่ใช่มีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อปัมัญญาเจตสิก ๒ ดวงย่อมไม่ประกอบในมหาวิปากจิตและโลกุตตรจิต

คาถาแสดงเจตสิก ที่กระทำให้จิตต่างกัน

อนุตตเร ฌานธมฺมา

อูปมณฺเฏ จ มชฺฌิเม

วิรติ ฌาณปีติ จ

ปริตฺเตสุ วิเสสกา

ในโลกุตตรจิต องค์ฌานทั้ง ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ย่อมกระทำให้ต่างกัน ในมหัคคตจิต อปัมัญญาเจตสิก ๒ และองค์ฌานทั้ง ๕ ย่อมทำให้ต่างกัน ในกามาวจรโสภณจิต วิรติเจตสิก ๓ ปัญญาเจตสิก ๑ ปีติเจตสิก ๑ อปัมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมทำให้ต่างกัน

อธิบาย

ในโลกุตตรจิต องค์ฌานทั้ง ๕ ทำให้ต่างกันนั้น คือ วิตกเจตสิกทำให้ปฐมฌานจิตต่างกันกับฌานอื่นๆ ที่เหลือ วิจารเจตสิกทำให้ทุติยฌานจิตต่างกันกับฌานจิตที่เหลือ ๓ มีตติยฌานจิตเป็นต้น ปิติเจตสิกทำให้ตติยฌานจิตต่างกันกับจตุตถฌานจิตและปัญจฌานจิต สุขเวทนาทำให้จตุตถฌานจิตต่างกันกับปัญจฌานจิต อุเบกขาเวทนาทำให้ปัญจฌานจิตต่างกันกับฌานจิตที่เหลือ ๔

ในมหัคคตจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ทำให้มหัคคตจิต ๑๒ คือ ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน ต่างกันกับปัญจฌานจิต ๑๕ ส่วนองค์ฌานทั้ง ๕ ย่อมทำให้มหัคคตจิตต่างกันเช่นเดียวกับในโลกุตตรจิต

ในกามาวจรโสภณจิต วิรติเจตสิก ๓ ทำให้มหากุศลจิตต่างกันกับมहाวิปากและมหากิริยาจิต ปัญญาเจตสิกทำให้ญาณสัมปยุตตจิต ต่างกันกับญาณวิปยุตตจิต ปิติเจตสิกทำให้โสมนัสสหคตจิต ต่างกันกับอุเบกขาสหคตจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ทำให้มหากุศลมหากิริยา ต่างกันกับมहाวิปากจิต

แสดงตทุภยมิสสกันย คือ สัมปโยคนัย และ สังคหณัยรวมกัน

ในอัญญสมานราสี

ผัสสะ มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย ผัสสะนี้ประกอบในจิตทั้งหมด ในจิตทั้งหมดที่ผัสสะประกอบได้นี้เมื่อกล่าวตามสังคหณัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๕๒ ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับผัสสะได้จึงมี ๕๑ (เว้นตัวเอง) สัพพจิตตสาธารณเจตสิกอื่นๆ ที่เหลือก็เป็นไปทำนองเดียวกันนี้ คือ

เวทนา	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
สัญญา	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
เจตนา	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
เอกัคคตา	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
ชีวิตินทรีย์	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
มนสิการ	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)

วติก มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย วติกเจตสิกนี้ประกอบกับจิต ๕๕ ดวง ในจิต ๕๕ ดวงนี้ เมื่อกล่าวตามสังคหณัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๕๒ ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับวติกได้ จึงมี ๕๑ (เว้นตัวเอง) ปกิณณเจตสิกอื่นๆ ที่เหลือ ๕ ก็เป็นไปทำนองเดียวกันตามสัมปโยคนัย และสังคหณัยนั้นเอง คือ

วิจารณ์	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
อธิโมกข์	มีเจตสิกประกอบ ๕๐ (เว้นวิจิกิจนาและเว้นตัวเอง)
วีริยะ	มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
ปีติ	มีเจตสิกประกอบ ๔๖ (เว้นโทศุกะ ๔ วิจิกิจนา ๑ และเว้นตัวเอง)
ฉันทะ	มีเจตสิกประกอบ ๕๐ (เว้นวิจิกิจนาและเว้นตัวเอง)

ในอกุศลราสี

โมหะ มีเจตสิกประกอบ ๒๖ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๓ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย โมหะนี้ประกอบในอกุศลจิตทั้งหมด ในอกุศลจิตทั้งหมดที่โมหะประกอบได้นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหณัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๒๗ ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับโมหะได้จึงมี ๒๖ (เว้นตัวเอง) โมหะเจตสิกที่เหลือ ๓ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ คือ

อหิริกะ	มีเจตสิกประกอบ ๒๖ (เว้นตัวเอง)
อโนตตปปะ	มีเจตสิกประกอบ ๒๖ (เว้นตัวเอง)
อุทัจจะ	มีเจตสิกประกอบ ๒๖ (เว้นตัวเอง)

โลภะ มีเจตสิกประกอบ ๒๑ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๘ (เว้นโทศุกะ ๔ วิจิกิจนา ๑ และเว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย โลภะเจตสิกนี้ประกอบในโลภมูลจิต ๘ ในโลภมูลจิต ๘ นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหณัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวงตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับโลภะได้จึงมี ๒๑ (เว้นตัวเอง) โลภะเจตสิกที่เหลือ ๒ ดวงก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ คือ

ทัญญิ	มีเจตสิกประกอบ ๒๐ (เว้นมานะ และเว้นตัวเอง)
มานะ	มีเจตสิกประกอบ ๒๐ (เว้นทัญญิ และเว้นตัวเอง)
โทสะ	มีเจตสิกประกอบ ๒๑ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศล

ตฤณมยสภณ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗	๕๑	๕๑	๕๑	๕๑	๕๑	๕๑	๕๑
ปณณมกเจตสิก ๖	๕๑	๕๑	๕๐	๕๑	๔๖	๕๐	
โมหตุกเจตสิก ๔	๒๖	๒๖	๒๖	๒๖	๒๖		
โลตสิกเจตสิก ๓	๒๑	๒๐	๒๐				
โทหตุกเจตสิก ๔	๒๑	๑๕	๑๕	๑๕			
ถิทุกเจตสิก ๒	๒๕	๒๕					
วักกิมเจตสิก ๑	๑๔						
โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕	๓๗	๓๗	๓๗	๓๗	๓๗	๓๗	๓๗
วีสเจตสิก ๓	$\frac{๓๓}{๓๕}$	$\frac{๓๓}{๓๕}$	$\frac{๓๓}{๓๕}$				
อปปมัญญาเจตสิก ๒	๓๓	๓๓					
ปัญญนพริยเจตสิก ๑	๓๗						

เจตสิก ๘ (เวทนาโลภเจตสิก ๓ วิจิกิจฉา ๑ และเวทนาตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย โทสเจตสิกนี้ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ในโทสมูลจิต ๒ ที่โทสเจตสิกประกอบได้นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหนัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๒๒ ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับโทสะได้จึงมี ๒๑ (เวทนาตัวเอง)

อิสสา มัจฉริยะ คุกูกจะ ๓ ดวงนี้มีเจตสิกประกอบดวงละ ๑๘ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เวทนาปีติ) โมจตุกะ ๔ โทสะ ๑ ธิทุกะ ๒ เจตสิก ๓ ดวงนี้มีเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย ย่อมประกอบกับโทสมูลจิต ๒ เช่นเดียวกับโทสเจตสิกเหมือนกัน ฉะนั้น จำนวนเจตสิกที่ประกอบกันน่าจะเป็น ๒๑ (เวทนาตัวเอง) เช่นเดียวกัน แต่ที่จำนวนเจตสิกมีประกอบได้เพียงดวงละ ๑๘ นั้น ก็เพราะเจตสิก ๓ ดวงนี้เป็นนานากทาจิ ไม่เกิดร่วมกันเลย ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับเจตสิก ๓ ดวงนี้ จึงมีดวงละ ๑๘

ธิทุกเจตสิก ๒ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๒๕ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๒ (เวทนาวิจิกิจฉาและเวทนาตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย เจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบในอกุศลสังขารจิต ๕ ในอกุศลสังขารจิต ๕ นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหนัยมีเจตสิกประกอบ ๒๖ ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับธิทุกะ ๒ นี้จึงมีดวงละ ๒๕ (เวทนาตัวเอง)

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๔ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เวทนาอิโมกข์ ปีติ นันทะ) โมจตุกเจตสิก ๔ รวมเป็น ๑๔

ในโสภณราสี

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๓ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เวทนาตัวเอง)

วิรตีเจตสิก ๓ ที่เป็นโลกียะ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘ ปัญญา ๑ โลภวิรตีเจตสิก ๓ นี้ ประกอบในมหากุศลจิต ในมหากุศลจิตมีเจตสิกประกอบ ๓๘ แต่วิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเพียงดวงละ ๓๓ ก็เพราะวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒ รวมเจตสิก ๕ ดวงนี้ เกิดพร้อมกันไม่ได้ จึงต้องเว้นเสีย

วิรตีเจตสิก ๓ ที่เป็นโลกุตตระ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๕ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘ วิรตี ๒ (เวทนาตัวเอง) ปัญญา ๑ สำหรับโลกุตตรวิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ ย่อมประกอบแน่นอนและเกิดพร้อมกัน ชื่อว่า **นิยตเอกโต** ในโลกุตตรจิตนี้มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ฉะนั้น โลกุตตรวิรตี จึงมีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๕ (เวทนาตัวเอง)

อัปมัญญาเจตสิก ๒ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๓ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๕ ปัญญา ๑ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบในจิต ๒๘ มีมหากุศลจิต เป็นต้น ในจิต ๒๘ ดวงนั้น มีเจตสิกประกอบ ๓๘ แต่ที่อัปมัญญาเจตสิกมีเจตสิกประกอบเพียงดวงละ ๓๓ ก็เพราะวิรติ ๓ และอัปมัญญา ๒ รวมเจตสิก ๕ ดวงนี้เกิดพร้อมกันไม่ได้ จึงต้องเว้นเสีย ดังที่ได้กล่าวไว้ในโลกยวิรตินั้นแล้ว

ปัญญาเจตสิก มีเจตสิกประกอบ ๓๗ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย ปัญหานี้ประกอบในจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์ทั้งหมด จิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์นั้นมีเจตสิกประกอบ ๓๘ ฉะนั้น ปัญญาจึงมีเจตสิกประกอบ ๓๗ (เว้นตัวเอง)

คาถาแสดงจำนวนเจตสิกโดยพิสดาร ๓,๔๒๖ ดวง

อิตถ จิตตาวียุตตานํ   สมุปโยคญจ สงคหํ
 ฌตฺวา เกทํ ยถาโยคํ   จิตฺเตน สมมฺทุกฺทิสเ

นักศึกษาทั้งหลาย เมื่อเข้าใจสัมปโยคนัยและสังคหนัยของเจตสิก ที่ประกอบกับจิตเป็นนิคัย โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ย่อมแสดงจำนวนเจตสิกเท่ากับจิตตามสมควรที่ประกอบได้ต่อไป

อธิบาย

คาถานี้แสดงวิธีนับเจตสิกอย่างพิสดาร ตามสัมปโยคนัยและสังคหนัย ซึ่งรวมความว่า เจตสิกดวงใดประกอบกับจิตได้กี่ดวง ก็นับเจตสิกนั้นว่า มีจำนวนเท่ากับจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นประกอบได้ คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวงประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ฉะนั้น สัพพจิตตสาธารณเจตสิกทุกดวง จึงมีจำนวนเท่ากับจิตทั้งหมด คือดวงละ ๑๒๑ ดวง สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมีอยู่ ๗ ดวง จึงเป็นจำนวนสัพพจิตตสาธารณเจตสิกทั้งสิ้น ๘๔๗ ดวง

ปกิณณกเจตสิกทั้ง ๖ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๔๘๘ คือ วิตก ๕๕ วิจาร ๖๖ อธิโมกข์ ๑๑๐ วิริยะ ๑๐๕ ปิติ ๕๑ นันทะ ๑๐๑

รวมเป็น อัญญสมานเจตสิกทั้งสิ้น ๑,๓๓๕ ดวง

อกุศลเจตสิก ๑๔ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๘๓ คือ โมหตุกะ ๔๘ โโลติกะ ๑๖ โทหตุกะ ๘ ติหตุกะ ๑๐ วิจิกจนา ๑ รวมเป็นอกุศลเจตสิกทั้งสิ้น ๘๓ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๒,๐๐๘ ดวง คือ โสภณสาธารณะ ๑๕ แต่ละดวง ประกอบกับโสภณจิตได้ทั้งหมด ๕๑ ดวง จึงมีจำนวน ๑,๖๒๕ วิรติ ๓ แต่ละดวงประกอบกับจิต ๔๘ ดวง จึงมีจำนวน ๑๔๔ อัปปมัญญา ๒ ประกอบกับจิตดวงละ ๒๘ จึงมีจำนวน ๕๖ ปัญญาประกอบกับจิต ๑๕ จึงมีจำนวน ๑๕ รวมเป็นโสภณเจตสิกทั้งสิ้น ๒,๐๐๘

รวมเจตสิกที่มีทั้งหมด ๓,๔๒๖ ดวง

ปัญหาในเจตสิกปรমัตถ์

๑. ให้แสดงลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก และยกหลักฐานบาติมาแสดงให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

๒. ธรรมศาสตร์ทั้งหลายย่อมมีอวัยวะน้อยใหญ่อยู่แล้ว แต่ถ้าไม่มีนามธรรม คือ จิตเจตสิกเข้าประกอบพร้อมกัน อวัยวะเหล่านี้ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ได้ ถึงแม้มีจิตเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีเจตสิกเข้าประกอบร่วมด้วย หรือมีเจตสิกเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีจิตเข้าประกอบร่วมด้วย ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ได้เช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด? ให้ยกอุปมาการเข้าประกอบของจิตและเจตสิกที่กระทำให้สัตว์ทั้งหลายสำเร็จกิจนั้นๆ ได้ มาให้เห็นเป็นตัวอย่าง

๓. เจตสิก ๕๒ นั้น ว่าโดยราสี มีเท่าใด คืออะไร และในราสีหนึ่งๆ มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๔. ให้แสดงความหมายของชื่อเจตสิกเหล่านี้ ดังต่อไปนี้ ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ข. ปกิณณกเจตสิก ค. สัพพากุศลโยคีเจตสิก ฉ. โทจตุกเจตสิก ง. โสภณสาธารณเจตสิก จ. อัปปมัญญาเจตสิก

๕. ให้แสดงสภาวะของเจตสิกดังต่อไปนี้ ผัสสะ เวทนา เจตนา มนสิการ วิตก อธิโมกข์ ปิติ ฉันทะ โมหะ โลภะ โทสะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา

๖. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างเจตสิก ดังต่อไปนี้

ก. เจตนา กับ มนสิการ ข. วิตก กับ วิจาร ค. ฉันทะ กับ โลภะ ฉ. ถีนะ กับ มิตฺตะ

๗. ให้บอกชื่อเจตสิกที่มีธรรมชาติดังต่อไปนี้

ก. ธรรมชาติที่จำอารมณ์ ข. ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ค. ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม ฉ. ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์

ง. ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์ จ. ธรรมชาติที่มีความเยอหยิ่งถือตัว ฉ. ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ไม่ได้ทำ

๘. ความสงสัยอย่างไรชื่อว่าวิจิกิจฉา ความสงสัยในวิชาที่กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ ก็ดี ความสงสัยในชื่อคน ชื่อสิ่งของ ที่ไม่เคยรู้จักก็ดี เป็นวิจิกิจฉาหรือไม่? ให้อธิบาย

๙. ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ดวง ตั้งแต่ศรัทธาเป็นต้น ตัตตรัมมฉัตตตาเป็นที่สุด ไม่ได้แสดงเป็นคู่ๆ แต่เจตสิกที่เหลืออีก ๖ ดวง มีปัสสัทธิเป็นต้น อุชุกตาเป็นที่สุด แสดงเป็นคู่ๆ ที่ต่างกันเช่นนี้ เพราะเหตุใด และมีความมุ่งหมายต่างกันอย่างไร?

๑๐. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

เตรสณฺณสมานา จ ฯลฯ ทฺวิปณฺณาส ปฺพจุจเร

๑๑. ให้แปลและอธิบายคาถาดังต่อไปนี้

สตุตฺต สพฺพตฺถ ยฺยชฺชนฺติ ฯลฯ โสภณฺเสวว โสภณา

๑๒. เจตสิกที่ประกอบในโลเกียจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๑๓. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบได้ และประกอบไม่ได้ กับเจตสิกดังต่อไปนี้

วิตก อธิโมกข์ วีริยะ ปิตี ฉันทะ

๑๔. โสมนัสสหคจิตที่ประกอบปิตีไม่ได้ นั้น มีจำนวนเท่าใด? และให้อธิบายว่าประกอบไม่ได้เพราะเหตุใด

๑๕. ให้แสดงวิปากจิตที่ประกอบเจตสิกดังต่อไปนี้

ผัสสะ เวทนา วิจารณ์ วีริยะ ปิตี

๑๖. ในจิตโดยย่อ ๘๕ ดวงนั้น วิตกเจตสิกประกอบได้เท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ **สพฺพาปณฺณเยสุ จตฺตาริ ฯลฯ สสงฺขาระ ทฺวยํ ตถา**

๑๗. ในจิตโดยย่อ ๘๕ ดวงนั้น ปิติเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ดวงบ้าง ๓๕ ดวงบ้าง ไม่แน่นอนเช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด และจิต ๒๗ กับ ๓๕ ดวงนั้น ได้แก่จิตอะไรบ้าง?

๑๘. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้

ก. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ แต่ประกอบกับวีริยะไม่ได้

ข. จิตที่ประกอบกับวีริยะได้ แต่ประกอบกับวิตกไม่ได้

ค. จิตที่ประกอบกับวิตกและวีริยะทั้งสองได้

ฌ. จิตที่ประกอบกับวิตกและวีริยะทั้งสองไม่ได้

ง. จิตที่ประกอบกับวิริติได้ แต่ประกอบกับอัปมัญญาไม่ได้

จ. จิตที่ประกอบกับอัปมัญญาได้ แต่ประกอบกับวิริติไม่ได้

ฉ. จิตที่ประกอบกับวิริติและอัปมัญญาทั้งสองได้

ช. จิตที่ประกอบกับวิริติและอัปมัญญาทั้งสองไม่ได้

๑๙. ให้แสดงคาถาที่แสดงจำนวนจิต ที่ประกอบไม่ได้ในภิกขณกเจตสิก ๖ ดวง

๒๐. เจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๒๑. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในโลภมูลจิตโดยเฉพาะนั้นมีกี่ดวง คืออะไรบ้าง?

๒๒. ให้อธิบายทวิภูตเจตสิกกับมานเจตสิก ที่เกิดในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ เพราะเหตุใด?

๒๓. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบในวิปยุตตจิตนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๒๔. ให้แสดงอกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจำนวนจิตต่อไปนี้ จิต ๑ ดวง ๒ ดวง ๓ ดวง ๔ ดวง ๕ ดวง ๖ ดวง ๗ ดวง ๘ ดวง

๒๕. ให้จำแนกโสภณเจตสิกที่ประกอบในโสภณจิตได้ทุกๆ ไป กับประกอบไม่ได้ โดยเฉพาะๆ

๒๖. ให้แสดงการประกอบของวิริติเจตสิก ๓ ดวง ในขณะที่ประกอบโลกียจิต และโลกุตตรจิต ว่ามีลักษณะต่างกันอย่างไร?

๒๗. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบในอัปมัญญาเจตสิก ๒ ทั้งฝ่ายสมานวาทะ และเกจิวาทะ และให้อธิบายวาทะ ๒ อย่างนั้น ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายถูกต้อง?

๒๘. โลภย์โสมนัสสหคตจิตที่ประกอบกับปัญญาเจตสิกได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แสดงสัมปโยค ๑๖ นัย โดยสังเขป

๒๙. ให้แปลคาถาทั้งสองดังต่อไปนี้

ก. เอกุณวีสติ ธมฺมา ฯลฯ อฏฺฐวีสติยํ ทวยํ

ข. ปญฺญา ปกาสิตา สตุตา ฯลฯ โสภณเสวโร โสภณา

๓๐. ให้อธิบายคาถาดังต่อไปนี้ อีสฺสามจฺจนฺนํ กุกฺกุจฺจํ ฯลฯ ถินมิทฺธํ ตถา สห

๓๑. คำว่าอนิยตโยคีเจตสิก หมายความว่าอะไร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แสดงจำนวนอนิยตโยคีเจตสิกดังต่อไปนี้

- ก. อนินยตโยคีเจตสิก ที่เป็นอกุศลชาติ
- ข. อนินยตโยคีเจตสิก ที่เป็นกุศลชาติ
- ค. อนินยตโยคีเจตสิก ที่เป็นวิปากชาติ
- ฅ. อนินยตโยคีเจตสิก ที่เป็นกิริยาชาติ

๓๒. ให้จำแนกอนินยตโยคีเจตสิกเหล่านั้น โดยนानากทาจิ สหกทาจิ และกทาจิ กับ ยกหลักฐานมาให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

๓๓. ให้แสดงเจตสิกดังต่อไปนี้

- ก. เจตสิก ที่เป็นอนินยตโยคีแน่นอน
- ข. เจตสิก ที่เป็นอนินยตโยคีไม่แน่นอน
- ค. เจตสิก ที่เป็นนินยตโยคีแน่นอน
- ฅ. เจตสิก ที่เป็นนินยตโยคีไม่แน่นอน

๓๔. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตต่อไปนี้ ก. โลกมูลจิตดวงที่ ๑
ข. โลกมูลจิตดวงที่ ๔ ค. โลกมูลจิตดวงที่ ๕ ฅ. โลกมูลจิตดวงที่ ๘ ง. โมหมูลจิตดวงที่ ๑

๓๕. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

ฉตฺตีสานตฺตเร ธมฺมา ฯลฯ ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

๓๖. ให้แสดงอกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ ๑๕-๑๘-๑๙-๒๐-๒๑-๒๒

๓๗. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ โดยอนินยตโยคีเจตสิกและ นินยตโยคีเจตสิก

๓๘. สัพพากุศลโยคีเจตสิกมีเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้ยกหลักฐานบาลีแสดงให้ เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

๓๙. ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น จิตดวงใดมีเจตสิกประกอบมากที่สุด และดวงใดมี เจตสิกประกอบน้อยที่สุด

๔๐. ให้แสดงอเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับเจตสิกดังต่อไปนี้

ผัสสะ วิตก วิริยะ จันทะ

๔๑. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ ก. มหากุศลจิต ๘ ข. มหา วิปากจิต ๘ ค. มหากิริยาจิต ๘ ฅ. รูปาวจรทุติยมานจิต ๓ ง. รูปาวจรจตุตถมานจิต ๓

๔๒. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ โดยนิยตโยคีและอนิยตโยคี
 ก. โลภมูลจิตดวงที่ ๓ ข. โภภมูลจิตดวงที่ ๘ ค. มหากุศลจิตดวงที่ ๑ ฉ. มหากริยาจิตดวงที่ ๘
 ง. โลภียปฐมฌาน ๓ จ. โลกุตตรปัญญาฌาน ๘

๔๓. ให้แสดงโสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบเท่าๆ กัน ตามจำนวนดังต่อไปนี้

๓๖-๓๕-๓๔-๓๓-๓๒-๓๑-๓๐

๔๔. ให้แสดงจำนวนสังคหณ ในจิตดังต่อไปนี้โดยสังเขป ก. อกุศลจิต ๑๒
 ข. อเหตุกจิต ๑๘ ค. มหากุศลจิต ๘ ฉ. อรูปาวจรจิต ๑๒ ง. โลกุตตรจิต ๔๐

๔๕. ให้แสดงความหมายของสัมปโยคณัย และสังคหณัย

๔๖. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่เกิดพร้อมกับเจตสิกดังต่อไปนี้ **เวทนา วิตก
 อธิโมกข์ ปิตี ฉันทะ โมหะ ทิฏฐิ อิสสา ถินะ วิจิกิจจา ศรัทธา กรุณา**

๔๗. นางทองเป็นโสดาบันบุคคแล้ว วันหนึ่งเดินผ่านโรงภาพยนตร์มองเห็นรูปภาพ
 โฆษณา มีความอยากรู้อยากเห็นที่ จึงเข้าไปดูและมีความสุขมาก อยากทราบว่าขณะนั้น
 เจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกดวงอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

๔๘. ในครั้งแรกบิดามารดาทราบว่าบุตรสอบไล่ตก ก็ไม่ลงโทษบุตร เพราะเห็นว่า
 เป็นของธรรมดา แต่ต่อมาวันหนึ่ง ครูบอกว่าบุตรไม่ตั้งใจเรียน ขาดโรงเรียนเสมอ จึงโกรธ
 มาก อยากทราบว่าขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธานและมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีก
 เท่าใด คืออะไรบ้าง ?

๔๙. เมื่อท่านได้อ่านปัญหาพระอภิธรรมแล้ว สามารถรู้คำตอบทันที อยากทราบว่า
 ในขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไร
 บ้าง?

๕๐. ให้แสดงจำนวนเจตสิกต่อไปนี้โดยพิสดาร **ผัสสะ วิจาร์ ปิตี อุทธัจจะ มานะ
 มितระ โทสะ วิจิกิจจา อโทสะ สัมมาวาจา มุทิตา ปัญญา**

๕๑. จงแสดงภาพเจตสิกปรมัตถ์ ๕๒ มาโดยลำดับ

จบ ปัญหาในเจตสิกปรมัตถ์

ปริเฉทที่ ๖ รูปปรมัตถ์

สมุทฺเทสา วิภาคา จ

สมุฏฺฐานา กลาปโต

ปวตฺติกกมโต เจติ

ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

การแสดงสงเคราะห์รูปในรูปปริเฉทนี้ พระอนรุทธาจารย์แสดงเป็น ๕ นัย คือ

๑. รูปสมุทฺเทสนัย   การแสดงรูปโดยสังเขป
๒. รูปวิภาคนัย   การจำแนกรูปโดยพิสดาร
๓. รูปสมุฏฺฐานนัย   การแสดงสมุฏฺฐานของรูป
๔. รูปกลาปนัย   การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวดๆ
๕. รูปปวตฺติกกมนัย   การแสดงการเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

รูป ๒๘

มหาภูตรูป	๔	○○○○	} นิพัตถ์รูป ๑๘	} รูป ๒๘	
ปสาทรูป	๕	○○○○○			
วิษยรูป ๓ หรือ	๔	○○○○(○○)			
ถารูป	๒	○○			
หทยรูป	๑	○			
ชีวิตรูป	๑	○			
อาหารรูป	๑	○			
ปริเฉทรูป	๑	○	} อนิพัตถ์รูป ๑๐		
วิญญูติรูป	๒	○○			
วิการรูป ๕ หรือ	๓	○○○○(○○)			
ลักษณะรูป	๔	○○○○			

หมวดที่ ๑

รูปสมุทเทสนัย

การแสดงรูปโดยสังเขป

ลูกกุญแจ

รูปมี ๒๘ คือ

นิปผันนรูป

อนิปผันนรูป

๑๘ }
๑๐ } รวมเป็น ๒๘

นิปผันนรูป ๑๘ คือ

มหาภูตรูป

๔

ปสาทรูป

๕

วิษยรูป

๗

หรือ ๔

ภาวรูป

๒

หทยรูป

๑

จีวีตรูป

๑

อาหารรูป

๑

รวมเป็น ๑๘

อนิปผันนรูป ๑๐ คือ

ปริงเฉทรูป

๑

วิญญูติรูป

๒

วิการรูป

๕

หรือ ๓

ลักขณรูป

๔

รวมเป็น ๑๐

มหาภูตรูป

๔

คือ ปรถวี อาโป เตโช วาโย

ปสาทรูป

๕

คือ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท จิวหาปสาท กายปสาท

วิษยรูป

๗

คือ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รัสสารมณ ปรถวีโณฏฐัพพารมณ เตโชโณฏฐัพพารมณ วาโยโณฏฐัพพารมณ

ถาวรรูป	๒	คือ อิตถิภาวะ ปุริสภาวะ
หทยรูป	๑	คือ หทัยวัตถุ
ชีวิตรูป	๑	คือ ชีวิตินทรีย์
อาหารรูป	๑	คือ กพพิการาหาร
ปริจเฉทรูป	๑	คือ อากาสธาตุ
วิญญูติรูป	๒	คือ กายวิญญูติ วจวิญญูติ
วีการรูป	๕	คือ ลหุตา มุทุตา กัมมัณฺณตา กายวิญญูติ วจวิญญูติ
ลักขณรูป	๔	คือ อุปายะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

ดังมีคาถาสังคหะแสดงในอภิธัมมัตถสังคหะว่า

ภูตปุปสาทวิสยา	ภาโว หทยมิจฺจปิ
ชีวิตาหารรูปเปหิ	อญฺจารสวโร ตถา
ปริจเฉโท จ วิญญตฺติ	วีกาโร ลกฺขณนฺติ จ
อนิพฺพนฺนา ทส เจติ	อญฺจวีสวริธมฺภเว

รูป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทแล้ว ประเภทใหญ่มี ๒ ประเภทเล็กมี ๑๑

ประเภทใหญ่มี ๒ คือ

๑. นิพผันนรูป ๑๘
๒. อนิพผันนรูป ๑๐

ประเภทเล็กมี ๑๑ คือ

๑. มหาภูตรูป	๔	}	รวม ๑๘ รูปนี้ชื่อว่า นิพผันนรูป
๒. ปฐาทรูป	๕		
๓. วิสยรูป	๓ หรือ ๔		
๔. ถาวรรูป	๒		
๕. หทยรูป	๑		
๖. ชีวิตรูป	๑		
๗. อาหารรูป	๑		

๘. ปริเฉทรูป	๑	}	รวม ๑๐ รูปนี้ ชื่อว่า อนิพัตตนรูป
๙. วิญญูติรูป	๒		
๑๐. วิการรูป	๕ หรือ ๓		
๑๑. ลักขณรูป	๔		

ในจำนวนรูป ๒๘ นั้น นับตั้งแต่มหาภูตรูป จนถึงอาหารรูป รวม ๑๘ รูปนี้ เป็นรูป
ปรมาณโดยแท้

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๐ นับตั้งแต่ปริเฉทรูป จนถึงลักขณรูป ๔ นั้น ไม่ใช่เป็นรูป
ปรมาณโดยแท้ เป็นรูปพิเศษที่เกิดขึ้นในรูปปรมาณโดยแท้ ๑๘ เท่านั้น

ฉะนั้น พระอรุทธาจารย์ จึงตั้งชื่อรูปปรมาณโดยแท้ ๑๘ รูปนี้ว่า มี ๕ ชื่อ ดังนี้

๑. สภาวะรูป คือ รูปที่มีสภาวะของตนๆ
๒. สลักขณรูป ” รูปที่มีลักษณะ คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
๓. นิพัตตนรูป ” รูปที่เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตฺ อาหาร
๔. รูปรูป ” รูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
๕. สัมมสนรูป ” รูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตาได้

สำหรับรูปที่ไม่ใช่รูปปรมาณโดยแท้ ๑๐ รูปนั้น มีชื่อตรงกันข้ามดังนี้

๑. อสภาวะรูป คือ รูปที่ไม่มีสภาวะของตนๆ
๒. อสลักขณรูป ” รูปที่ไม่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
๓. อนิพัตตนรูป ” รูปที่ไม่ได้เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตฺ อาหาร
๔. อรูปรูป ” รูปที่ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
๕. อสัมมสนรูป ” รูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง
อนัตตาไม่ได้

รูปมีจำนวน ๒๘ รูป แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. มหาภูตรูป   ๒. อุปาทายรูป

๑. มหาภูตรูป หมายถึงรูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน ดังมีวจนัตถะ แสดงว่า

อุปาทินฺนานุปาตินฺนสนฺตานิสุ สลกฺขณโต สสมฺภารโต จ มหฺนฺตานิ หุตฺวา

ภวนฺติ ปาตุภวนฺตฺติ = มหาภูตานิ

รูปเหล่านี้ เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจนโดยลักษณะของตน และโดยสัจฐานของ
ตน ในสันดานแห่งสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ฉะนั้น รูปเหล่านั้นชื่อว่า **มหาภูตรูป**

๒. อุปาทายรูป หมายถึงรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ดังมีวจนัตถะว่า

มหาภูตान์ อุปาทาย ปวตตํ รูปนฺติ = อุปาทายรูป

รูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมหาภูตรูป ฉะนั้น รูปนั้นจึงชื่อว่า อุปาทายรูป

มหาภูตรูป มี ๔ คือ ๑. ปถวิ ๒. อาโป ๓. เตโช ๔. วาโย

อุปาทายรูป มี ๒๔ คือ ๑. จักขุ ๒. โสตะ ๓. ฆานะ ๔. ชิวหา ๕. กายะ

๖. รูปะ ๗. สัททะ ๘. คันธะ ๙. รสชะ ๑๐. อิตถิภาวะ ๑๑. ปุริสภาวะ ๑๒. หทยะ

๑๓. ชีวีตะ ๑๔. อาหาระ ๑๕. ปริจเฉทะ ๑๖. กายวิญญูติ ๑๗. วจีวิญญูติ ๑๘. ลหุตา

๑๙. มุทุตา ๒๐. กัมมัญญตา ๒๑. อุปายะ ๒๒. สันตติ ๒๓. ชรตา ๒๔. อนิจจตา

รวมมหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔ เป็น ๒๘

องค์ธรรมของรูป ๒๘

๑. ปถวิ	ได้แก่	รูปแข็ง และอ่อน
๒. อาโป	”	รูปที่ไหล หรือเกาะกุม
๓. เตโช	”	รูปที่เย็น ร้อน
๔. วาโย	”	รูปที่หยาบ ดิ่ง
๕. จักขุปสาท	”	ความใสที่สามารถรับรูปรารมณได้
๖. โสตปสาท	”	ความใสที่สามารถรับสัทธารมณได้
๗. ฆานปสาท	”	ความใสที่สามารถรับคันธารมณได้
๘. ชิวหาปสาท	”	ความใสที่สามารถรับรสารมณได้
๙. กายปสาท	”	ความใสที่สามารถรับโผฏฐัพพารมณได้
๑๐. รูปรารมณ	”	สีต่างๆ
๑๑. สัทธารมณ	”	เสียงต่างๆ
๑๒. คันธารมณ	”	กลิ่นต่างๆ
๑๓. รसरามณ	”	รสต่างๆ
๑๔. โผฏฐัพพารมณ	”	เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หยาบ ดิ่ง
๑๕. อิตถิภาวะ	”	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง

๑๖. ปฐิสภาวะ	ได้แก่	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นขาย
๑๗. หทยะ	”	รูปที่เกิดอยู่ในหัวใจ และเป็นที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกทั้งหลาย
๑๘. ชีวิตะ	”	รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย
๑๙. อาหาระ	”	รูปที่นำให้อาหารชรูปเกิด
๒๐. ปริจเฑะ	”	อากาศรูปที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป
๒๑. กายวิญญูติ	”	การเคลื่อนไหวต่างๆ ของร่างกาย
๒๒. วจีวิญญูติ	”	การเคลื่อนไหวต่างๆ ของวาจา
๒๓. ลหุตา	”	ความเบาของนิปผันนรูป
๒๔. มุทุตา	”	ความอ่อนของนิปผันนรูป
๒๕. กัมมัญญตา	”	ความควรแก่การงานของนิปผันนรูป
๒๖. อุปยยะ	”	ความเกิดขึ้นครั้งแรกและเกิดขึ้นครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูป
๒๗. สันตติ	”	ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูปจนถึงตาย
๒๘. ชรตา	”	ความแก่ของนิปผันนรูป
๒๙. อนิจจตา	”	ความดับของนิปผันนรูป

หมายเหตุ สำหรับโณฏฐัพพารมณัั้น ได้แก่ ปถวิ เตโช วาโย ที่เป็นมหาภูตรูปนั้นเอง ฉะนั้น ถ้านับรูปโดยลำดับแล้ว รูปก็จะมีจำนวน ๒๘

ที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายสัตว์

ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมอาจพิจารณาหาที่เกิดของรูป ๒๘ แต่ละรูปได้ดังต่อไปนี้

๑. มหาภูตรูป ๔	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๒. จักขุปสาท	เกิดอยู่ในลูกตา
๓. โสตปสาท	เกิดอยู่ในรูหู
๔. ฆานปสาท	เกิดอยู่ในรูจมูก
๕. ชิวหาปสาท	เกิดอยู่ที่ลิ้น

๖. กายปสาท	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๗. รูปารมณ	} เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๘. คันธารมณ	
๙. รสารมณ	
๑๐. โผฏฐัพพารมณ	
๑๑. สัททารมณ	เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๑๒. อิตถิภาวะ	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศหญิง
๑๓. ปุริสภาวะ	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศชาย
๑๔. หทยวัตถุ	เกิดอยู่ที่รูปหัวใจ
๑๕. ชีวิตินทรีย์	} เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๑๖. กพฬีการาหาร	
๑๗. อากาสรูป	
๑๘. กายวิญญูติ	เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๑๙. วจวิญญูติ	เกิดได้ที่ปาก
๒๐. วิการรูป ๓	เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๒๑. ลักขณรูป ๔	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป

อธิบายในสภาวะลักษณะของรูป ๒๘

มหาภูตรูป ๔

๑. **ปถวี** เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า **ธาตุดิน** มีลักษณะแข็ง (**กขุขผลกขณา**) คือ เมื่อเปรียบเทียบกับมหาภูตรูปที่เหลืออีก ๓ แล้ว ปถวีธาตุนี้อาจมีลักษณะแข็ง ถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีปถวีธาตุมากเป็นประธานแล้ว ลักษณะแข็งนั้นก็ปรากฏมาก เช่น เหล็ก หิน ไม้ เป็นต้น และถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีปถวีธาตุเป็นจำนวนน้อย ลักษณะแข็งนั้นก็ปรากฏไม่มาก เมื่อสัมผัสรู้สึกว่าเป็นลักษณะอ่อน หมายความว่า ความแข็งนั้นมีน้อยนั่นเองจึงทำให้รู้สึกอ่อน ฉะนั้น ธรรมชาติที่มีลักษณะแข็งก็ตาม อ่อนก็ตาม ในเมื่อสัมผัสแล้ว จัดเป็นปถวีธาตุทั้งสิ้น เพราะนอกจากปถวีธาตุแล้ว รูปอื่นๆ ไม่สามารถทำให้ความรู้สึกแข็งหรืออ่อนปรากฏขึ้นแก่การสัมผัสนั้นได้

อนึ่ง ปลวีสาคูนี้ เป็นที่อาศัยเป็นที่ตั้งของรูปอื่นๆ เหมือนหนึ่งพื้นแผ่นดินกับสิ่งต่างๆ ที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต หมายความว่า ยกเว้นปลวีสาคูเสียแล้ว รูปร่างสัณฐาน สี สัน วรรณะ ตลอดจนความรู้สึกต่างๆ อันได้แก่ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ เตโชโณภูฏัพพารมณ์ วาโยโณภูฏัพพารมณ์ เหล่านี้ก็ปรากฏขึ้นไม่ได้ ดังมีวจนัตถะว่า **สหชาต รูปานิ ปถนุติ ปตัญญุหนุติ เอตถาติ = ปลวีสาคู** รูปที่เกิดร่วมกันทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ในธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นที่ตั้งที่อาศัยของสหชาตรูปเหล่านั้น ชื่อว่า **ปลวีสาคู**

๒. **อาโป** เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า **ธาตุน้ำ** มีลักษณะไหล หรือเกาะกุม (**ปคฺขมณฺณลฺกฺขณา** หรือ **อาพณฺณลฺกฺขณา**) อาโปธาตุนี้ ถ้ามีอยู่เป็นจำนวนมากในวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ย่อมทำให้วัตถุสิ่งนั้นเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีจำนวนน้อยก็ทำให้วัตถุสิ่งของนั้นๆ เกาะกุมกันเป็นก้อนเป็นกลุ่ม อุปมาเหมือนหนึ่งยางเหนียว ที่สามารถเชื่อมวัตถุสิ่งของให้ติดกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้ฉันทิ อาโปธาตุก็เป็นเสมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมปรมาณูปลวีสาคู ให้เกาะกุมกันเป็นรูปร่างสัณฐานขึ้นได้ฉันทิ

ในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุมากกว่าปลวีสาคูเป็นต้นแล้ว ด้วยอำนาจของอาโปธาตุนั้นเองทำให้ปลวีสาคูมีอำนาจน้อยลง จึงเป็นเหตุให้วัตถุนั้นอ่อนเหลวและสามารถไหลไปมาได้ดังเช่นน้ำ ที่เราแลเห็นว่ามันนั้นไหลไปมาได้ ก็เพราะว่ามีอาโปธาตุมาก ปลวีสาคูน้อย เมื่อปลวีสาคูน้อยแล้ว ปลวีสาคูนั่นแหละเป็นผู้ไหลโดยอาโปธาตุเป็นผู้ทำให้ไหล ไม่ใช่อาโปธาตุไหลดังที่เราเข้าใจกัน เพราะอาโปธาตุเป็นธาตุที่เห็นด้วยตาหรือสัมผัสด้วยกาย ไม่ได้ เพียงแต่รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น และในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุน้อยกว่าปลวีสาคูเป็นต้นแล้ว อำนาจของอาโปธาตุก็ทำให้ปรมาณูปลวีสาคูเกาะกุมกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นก้อน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **อาเปติ สหชาตฺรูปสฺส พฺยาเปตฺวา ติญฺจตีติ = อาโป** ธรรมชาติใด ย่อมแผ่ซึมซาบทั่วไปในรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนแล้วตั้งอยู่ในรูปเหล่านั้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **อาโป**

อีกนัยหนึ่ง **อปฺปายติ สหชาตฺรูปานิ สฺสญฺจ พฺรุเหติ วทฺเตตีติ = อาโป** ธรรมชาติใด ทำให้สหชาตรูปทั้งหลายเจริญขึ้นเป็นอย่างดี ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **อาโป**

อีกนัยหนึ่ง **สหชาตฺรูปานิ อวิปฺปิกฺขณานิ กตฺวา ภูโส ปาติ รกฺขตีติ = อาโป** ธรรมชาติใด ย่อมรักษาสหชาตรูปได้อย่างมั่นคง ไม่ให้กระจัดกระจายไป ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **อาโป**

อาโปธาตุมิ ๒ อย่าง คือ

ก. อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็น **อาพันธลักขณะ** คือ ลักษณะเกาะกุม แต่เมื่อถูกอุณหเตโชแล้ว **ปคฆณลักขณะ** ปรากฏ คือไหลไป ได้แก่ อาโปธาตุ ที่อยู่ในเหล็ก ทอง จี๊ฉิ่ง เป็นต้น หมายความว่า เหล็ก หรือทอง หรือจี๊ฉิ่ง เหล่านี้เมื่อเอาไปหลอมหรือเผาไฟแล้ว สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นวัตถุเหลวสามารถไหลไปมาได้ แต่การไหลไปได้ของวัตถุเหล่านี้ไม่ใช่ อาโปธาตุเป็นตัวไหล ปถวิธาตุที่เกิดร่วมกันกับอาโปธาตุนั้นเองเป็นตัวไหล และในวัตถุเดียวกันนั้นเอง ถ้ากลับเอาไปใส่ในน้ำถูกความเย็นเข้า วัตถุเหล่านั้นจะกลับแข็งตัวเป็นก้อน เป็นแท่งตามเดิม ในการแข็งตัวของวัตถุธาตุเหล่านี้ เป็นการแข็งตัวของปถวิธาตุ หากใช่เป็นการแข็งตัวของอาโปธาตุไม่

ข. อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็น ปคฆณลักขณะ คือ ลักษณะไหลไป แต่เมื่อถูกสิตเตโชแล้ว **อาพันธลักขณะ** ปรากฏ คือเกาะกุม ได้แก่ อาโปธาตุที่อยู่ในน้ำ หมายความว่า ธรรมดาน้ำเป็นวัตถุเหลวอยู่แล้ว แต่ถ้าเอาน้ำนั้นไปใส่ในที่ที่มีความเย็นสูงถึง 0 องศาแล้ว น้ำนั้นจะกลายเป็นก้อนน้ำแข็งไป และเมื่อเอาก้อนน้ำแข็งออกจากในที่ที่มีความเย็นนั้นแล้ว ก้อนน้ำแข็งนั้นถูกอากาศภายนอกที่มีอุณหภูมิเตโช ก้อนน้ำแข็งนั้นก็ละลาย เป็นวัตถุเหลวไปตามเดิม

๓. **เตโช** เป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า **ธาตุไฟ** มีลักษณะร้อนและเย็น ลักษณะร้อนชื่อว่า **อุณหเตโช** ลักษณะเย็นชื่อว่า **สิตเตโช** แต่เตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดนี้มีสภาวะลักษณะ คือ มีสภาพที่เป็นไอเป็นลักษณะ (**อุณหุตตลกษณา**) หมายความว่าอุณหเตโชก็มีไอร้อนเป็นลักษณะ สิตเตโชก็มีไอยุเย็นเป็นลักษณะ และเตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดนี้ มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่างๆ สุก และทำให้ละเอียดนุ่มนวล ดังจะแลเห็นได้ว่า วัตถุต่างๆ ส่วนมาก เช่น อาหาร เป็นต้น ทำให้สุกด้วยความร้อน แต่อาหารบางอย่างก็ทำให้สุกด้วยความเย็นได้เหมือนกัน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **เตเชติ ปริปาเจตติ = เตโช** ธรรมชาติใดที่ทำให้สุก ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **เตโช**

เตโชธาตุ มี ๕ อย่าง คือ

ก. **อุสุมาเตโช** คือ เตโชธาตุที่มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย (ไอรุ่น)

ข. **สนตฺตปฺปนเตโช** คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนมาก

ค. **ทหนเตโช** คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตไปได้

ฆ. ชีรณเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง

ง. ปาจกเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

ในเตโชธาตุทั้ง ๕ อย่างนี้ เตโชธาตุที่มีเป็นประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์นั้น ได้แก่ อุสมาเตโช กับ ปาจกเตโช สำหรับ สัตว์ปนเตโช ทนเตโช ชีรณเตโช ทั้ง ๓ นี้ไม่มีอยู่ประจำ ที่ปรากฏขึ้นก็ขึ้นเพราะ อุสมาเตโช นั้นเอง มีอาการวิปริตไป เช่น คนที่เป็นไข้ตัวร้อน ก็คือ อุสมาเตโช ได้เปลี่ยนสภาพเป็น สัตว์ปนเตโช หรือถ้ามีไข้สูงตัวร้อนจัดจนเพ้อคลั่ง ก็คือ อุสมาเตโช มีสภาพวิปริตมากขึ้นจากสัตว์ปนเตโช กลายเป็น ทนเตโช ไป และในคนที่มีโรคภัยเบียดเบียนอยู่เสมอ หรือผู้ที่ล่วงเข้าเขตปัจฉิมวัยแล้ว อุสมาเตโช นั้นแหละเปลี่ยนสภาพเป็นชีรณเตโช ทำให้ปรากฏอาการทรุดโทรมของร่างกายเกิดขึ้น เช่น ผมหงอก ฟันหัก ตามัว เนื้อหนังเหี่ยว เป็นต้น

๔. วาโย เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า **ธาตุลม** มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว (**วิตถัมภณลักขณา** หรือ **สมীরณลักขณา**) ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึงเรียกว่า **วิตถัมภณวาโย** ๆ ที่ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่น ไม่ให้คลอนแคลนเคลื่อนไหวไปได้ ในร่างกายของคนเรา ถ้าวิตถัมภณวาโยปรากฏแล้วผู้นั้นจะรู้สึกว่า ตึง เมื่อขยับ ปวด ไปทั่วร่างกาย หรือเมื่อเวลาที่เรากะพริบตา แขน ขา และเพ่งตาอยู่นานๆ โดยไม่กะพริบตา เวลานั้น วิตถัมภณวาโยก็ปรากฏโดยความพยายามของตนเอง สำหรับภายนอกนั้น วัตถุสิ่งของต่างๆ ที่ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง หรือทำให้ตึงขึ้นก็ด้วยอำนาจของวิตถัมภณวาโยนั่นเอง เช่น ลูกบอลที่อัดเอาลมเข้าไปอยู่ภายในนั้น ลูกบอลนั้นตึงขึ้นก็เพราะวาโยที่เป็นวิตถัมภณวาโย หรือ ธรรมกรกที่สำหรับกรองน้ำ เมื่อกดธรรมกรกลงในน้ำ น้ำเข้าไปอยู่ในนั้นแล้ว เวลายกขึ้นเอามือปิดรูธรรมกรกแล้ว วาโยธาตุที่อยู่ข้างนอกก็หนุนรองน้ำที่อยู่ในธรรมกรกไม่ให้ไหลออกมา เช่นเดียวกับโลกที่สัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่นี้ พื้นแผ่นดินตั้งอยู่เหนือน้ำๆ ตั้งอยู่เหนือนลมที่เรียกว่า เภฏฐิมอชฎากาสาๆ นี้หนุนรองน้ำไว้ ให้น้ำและพื้นแผ่นดินตั้งมั่นอยู่ได้ เช่นนี้ก็เป็นด้วยอำนาจวิตถัมภณวาโย ดังแสดงวจนัตตะว่า **วายติ สหชาตธมฺเม อปตมาเน กตฺวา วหตฺติ = วาโย** ธาตุใดยอมนำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นไม่เคลือนคลอน ฉะนั้น ธาตุนี้ ชื่อว่า **วาโย**

ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวเรียกว่า **สมীরณวาโย** ๆ นี้ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไหวไปมาได้ เช่น สัตว์ทั้งหลายที่เคลื่อนไหวอริยาบถต่างๆ ได้ หรือกะพริบตา กลอกตา กระดิกมือ กระดิกเท้า การถ่ายสิ่งโสโครกออกจากร่างกาย การคลอเคลือบต่างๆ

เหล่านี้ เป็นไปได้ด้วยอำนาจสมิธวาโยทั้งสิ้น ส่วนสมิธวาโยที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น ทำให้วัตถุสิ่งของต่างๆ เคลื่อนไหวจากที่เดิมไปได้ ดังแสดงวจนัตถะว่า **วายติ เทสนุต-
รูปปตติ เหตุภาเวน ภูตสงฆาตํ ปาเปตติ = วาโย** ชาติใด ย่อมทำให้หมู่มหาภูตรูปที่เกิด
พร้อมกันกับตนเคลื่อนไปที่อื่น โดยความเป็นเหตุให้เกิดความเคลื่อนไหวจากที่หนึ่งไปยังที่
หนึ่ง ฉะนั้น ชาตินั้นชื่อว่า **วาโย**

วาโยธาตุ มี ๖ อย่าง คือ

ก. อุทฺธมวาโย	คือ วาโยธาตุที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน
ข. อโรคมวาโย	คือ วาโยธาตุที่พัดลงสู่เบื้องล่าง
ค. กุจฺฉิภูจฺจวาโย	คือ วาโยธาตุที่อยู่ในช่องท้อง
ฆ. โกฏฺฐาสยวาโย	คือ วาโยธาตุที่อยู่ในลำไส้ใหญ่
ง. องฺคมฺกคานุสาริวาโย	คือ วาโยธาตุที่อยู่ทั่วร่างกาย
จ. อสฺสาสปฺสสาสวาโย	คือ วาโยธาตุลมหายใจเข้าออก

วาโยธาตุ ๖ อย่างที่กล่าวมานี้ เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์ เรียกว่า **อัมมัตตวาโย**
ก็ได้ ส่วนลมที่พัดไปมาอยู่ภายนอกนั้น เรียกว่า **พหิทธาโย**

ปลวี อาโป เตโช วาโย ธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า **มหาภูตรูป** เพราะเป็นรูปใหญ่เป็น
ประธานแก่รูปอื่นๆ และปรากฏชัด เช่น วัตถุสิ่งของต่างๆ ใหญ่ก็ตาม เล็กก็ตาม ที่ปรากฏ
เป็นรูปร่างลักษณะต่างๆ ได้ ก็คือ มหาภูตรูป นั้นเอง และสีสนัวรรณะของวัตถุเหล่านั้น
ปรากฏมาก ปรากฏน้อย ก็ด้วยอาศัยมหาภูตรูปที่รวมกันอยู่ตามมากตามน้อยนั้นเอง ฉะนั้น
มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ เมื่อว่าโดยสัณฐานแล้วก็ใหญ่โตมาก เมื่อว่าโดยสภาวะแล้วก็ปรากฏ
ชัดกว่ารูปอื่นๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า **มหนฺตานิ หุตฺวา ภูตานิ ปาตุภูตานีติ = มหา-
ภูตานิ** รูปเหล่าใด ว่าโดยสัณฐานและว่าโดยสภาพแล้ว เป็นใหญ่และปรากฏชัด ฉะนั้น รูป
เหล่านั้นชื่อว่า **มหาภูต**

ปสาทรูป ๕

๑. **จักขุปสาท** มีวจนัตถะว่า **จกฺขุวิญฺญาณธฺมฺมิจฺฉิํ หุตฺวา สมฺวิสมํ จกฺขติ**
อาจิกฺขนฺตํ วิวี โหติติ = จกฺขุ รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาณ และมีสภาพเป็นอยู่คล้าย
กับบอกให้จักขุวิญญาณรู้ในอารมณ์ว่า อารมณ์นั้นดี อารมณ์นี้ไม่ดี ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า จักขุ
ได้แก่ **จักขุปสาท**

ดวงตาทั้งหมดไม่ชื่อว่า จักขุปสาท ที่ชื่อว่า จักขุปสาท นี้คือ เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสกระจ่างเงา เป็นเครื่องรับรูปารมณ์ ตั้งอยู่ในระหว่างกลางตาลำ มีเยื่อตา ๗ ชั้นซบอยู่ ประคองอยู่ด้วยน้ำมันชุ่มอยู่ทั้ง ๗ ชั้น โดประมาณเท่าหัวของเหา มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุนั้นเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งจักขุทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

๒. โสตปสาท มีวจนัตถะว่า **โสตวิญญาณธัญญิตํ** หุตฺวา **สพฺพํ** **สุณาตฺติ** = **โสตํ** รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญาณจิต และย่อมได้ยินเสียง ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **โสตะ** ได้แก่ **โสตปสาท**

อีกนัยหนึ่ง **สพฺพํ** **สุณฺนติ** **เอเตนาติ** = **โสตํ** (วา) **สพฺพเต** **สุยฺยณฺติ** **เอเตนาติ** = **โสตํ** จิต เจตสิกเหล่านั้นย่อมได้ยินเสียง โดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการได้ยินของจิต เจตสิกเหล่านั้นชื่อว่า **โสตะ** ได้แก่ **โสตปสาท** (หรือ) สัตว์ทั้งหลายที่ได้ยินเสียงโดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการได้ยินของสัตว์เหล่านั้นชื่อว่า **โสตะ** ได้แก่ **โสตปสาท**

ในวจนัตถะข้อที่ ๑ เป็นการแสดงโดยฐานอุปจารนัย คือนัยโดยอ้อม ส่วนในวจนัตถะ อีก ๒ ข้อนั้น เป็นการแสดงโดยมุขยนัย คือนัย โดยตรง

โสตปสาทนี้เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับเสียงต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องหูที่มีสัณฐานเหมือนวงแหวน เป็นที่งอกแห่งขนแดงเส้นละเอียด โสตปสาทแผ่อยู่ทั่วบริเวณนั้น มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุนั้นเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญาณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งโสตทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

๓. ฆานปสาท มีวจนัตถะว่า **ฆายตฺติ** = **ฆานํ** รูปใดย่อมสุดคมกลืน รูปนั้นชื่อว่า **ฆานะ** ได้แก่ **ฆานปสาท** การแสดงวจนัตถะนัยนี้ เป็นการแสดงโดยฐานอุปจารนัย คือแสดงโดยอ้อม เพราะฆานปสาทไม่สามารถคมกลืนได้ ฆานวิญญาณจิตที่เกิดขึ้น โดยการอาศัยฆานปสาทต่างหากเป็นผู้คมและรู้กลืนได้ แต่ที่แสดงวจนัตถะเช่นนี้ เป็นการแสดงที่มีความหมายว่า การคมกลืนของฆานวิญญาณจิตนั้นตั้งอยู่ในฆานปสาท แล้วยกเอาฆานปสาทขึ้นมาแสดงเหมือนกับว่าฆานปสาทนี้เป็นผู้คมกลืนนั่นเองซึ่งถ้าจะเปรียบเทียบกับคำพูดที่กล่าวว่า “บ้านนั้นเกะกะมาก” ที่กล่าวอย่างนี้ ก็มุ่งหมายเอาคนที่อยู่ในบ้านนั้น เพราะบ้านเกะกะไม่ได้คนในบ้านนั้นเกะกะต่างหาก

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า **ขายนฺติ เอเตนาติ = ขานํ (วา) ขายิณฺติ เอเตนาติ = ขานํ** สัตว์ทั้งหลายย่อมสวดคมกลืนด้วยรูปใด ฉะนั้น รูปซึ่งเป็นเหตุแห่งการสวดคมกลืนของสัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า **ขานะ** (หรือ) สัตว์ทั้งหลายพึงคมกลืนด้วยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการพึงคมกลืนของสัตว์ทั้งหลายนั้นจึงชื่อว่า **ขานะ**

วจนฺตละ ๒ นัยนี้ เป็นการแสดงโดยมุขยนัย (นัยโดยตรง)

ขานปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับกลิ่นต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องจมูกที่มีสัณฐานคังคิปปะ มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งขานวิญญาณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งขาน-ทวารวิจิติตอย่างหนึ่ง

๔. **ชีวหาปสาท** มีวจนฺตละแสดงว่า **ชีวิตํ อวฺหายตีติ = ชิวฺหา** รูปใดมีสภาพคล้ายกับว่าเรียกซึ่งรสที่เป็นเหตุให้อายุยืน ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **ชีวหา**

ชีวหานี้แยกออกเป็น ๒ บท คือ **ชีวิต + อวฺหา** คำว่า ชีวิต แปลว่า อายุ แต่ในที่นี้แปลว่า **รส** เพราะอายุที่จะตั้งอยู่ได้นั้นก็ต้องอาศัยรส คือการกินอาหารต่างๆ มีเปรี้ยว หวาน เป็นต้น อายุจึงจะตั้งอยู่ได้นาน ฉะนั้น จึงยกเอาชีวิตที่เป็นชื่อของอายุอันเป็นผลของรสนั้นขึ้นตั้งไว้ในเหตุ คือ รส แล้วเรียกรสต่างๆ นั้นว่า ชีวิต แต่เป็นการเรียกโดยผลอุปการนัย คือ นัยโดยอ้อม

คำว่า **อวฺหา** แปลว่า เรียก เมื่อรวมอยู่กับคำว่า **ชีวิต** แล้ว ก็หมายถึงเรียกรสต่างๆ นั้นเอง เพราะธรรมชาติชีวหาปสาทนี้ย่อมแนบอยู่ในรสต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจของชีวหาวิญญาณให้มาสู่ตน

เมื่อรวมบทว่า **ชีวิต** กับบทว่า **อวฺหา** เข้าด้วยกันแล้ว ก็เป็นชีวหา คือบทว่า **ชีวิต** นั้น แปลง อี เป็น อิ, วิ กับ ตะ ทั้ง ๒ นี้ลบออก คำว่า **อวฺหา** ลบเอา อะ ออก เหลือแต่ **วฺหา** ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วจึงเป็นชีวหา

ชีวหาปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับรสต่างๆ ตั้งอยู่ในท่ามกลางลิ้นที่มีสัณฐานเหมือนปลายกลีบดอกอุบล มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่างคือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งชีวหาวิญญาณอย่างหนึ่ง และเป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งชีวหาทวารวิจิติตอย่างหนึ่ง

๕. **กายปสาท** มีวจนฺตละแสดงว่า **กฺกุฉิตานํ เกสาทีนํ ปาปธฺมฺมานญฺจ อาโยติ = กาโย** รูปใดเป็นที่ประชุมแห่งส่วนต่างๆ มีผมเป็นต้น ที่น่าเกลียด และเป็นທີ່ประชุมแห่งอกุศลธรรม ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **กายะ** ได้แก่ ร่างกายทั้งหมด

สำหรับกายปสาทชื่อว่า กายะ นั้น เป็นการแสดงโดยอ้อม เรียกว่าเอกเทศอุปการ-
นาย คือยกเอาคำว่า กายะ ที่เป็นชื่อของร่างกายทั้งหมดนั้นมาตั้งในกายปสาท ที่เป็นส่วนหนึ่ง
ของร่างกายนั้น

หรืออีกนัยหนึ่ง กายปสาท ชื่อว่า กายะ นั้น เป็นการแสดงโดยฐานูปการนาย คือ
ยกเอาคำว่า กายะ ที่เป็นชื่อของร่างกายซึ่งเป็นที่เกิดแห่งกายปสาทมาตั้งในกายปสาทที่เป็น
ผู้อาศัยเกิด

กายปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่อง
รับสัมผัสต่างๆ มี เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ดึง กายปสาทนี้เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
ยกเว้นแต่ปลายผม ขน เล็บ หนังที่หนา และที่รวมแห่งอาหารใหม่ได้ใส่ใหญ่ อันเป็นสถาน
ที่ของปากจากเตโช มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งกายวิญญาณ
อย่างหนึ่ง และเป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งกายทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ทั้ง ๕ รูปนี้ชื่อว่า ปสาทรูป เพราะมีสภาพ
ใส สามารถรับอารมณ์ของคนๆ ได้ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า ปสัทธิติ = ปสาโท รูปใดมี
ความใส ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า ปสาท

วิสัยรูป หรือ โคจรรูป ๗

๑. รูปารมณฺ์ มีวจนัตถะแสดงว่า รูปยติ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตติติ = รูป
รูปใดยอมแสดงถึงความรู้สึกของจิตใจให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า รูปารมณฺ์ หรือ
รูปยติ ทพฺพํ ปกาเสตติติ = รูป รูปใดยอมแสดงวัตถุสิ่งของ รูปร่างสัณฐานให้ปรากฏ
ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า รูปารมณฺ์

อธิบายว่า คนที่กำลังมีความดีใจ เสียใจ กลุ้มใจ กลัว อาย เป็นต้น เหล่านี้ ผู้อื่น
เมื่อแลเห็นหน้าตาท่าทางของผู้นั้นแล้ว ก็รู้ได้ว่าผู้นั้นกำลังดีใจ เสียใจ กลุ้มใจ กลัวอายอยู่
ในการที่ผู้อื่นรู้ได้ ก็เพราะรูปารมณฺ์นั่นเองเป็นผู้แสดงความรู้สึกของผู้นั้นให้ปรากฏออกมา
หรืออีกนัยหนึ่ง วัตถุสิ่งของต่างๆ ก็ดี รูปร่างสัณฐานของสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีชีวิตก็ดี ที่ปรากฏ
ให้รู้ได้นั้น ก็เพราะอาศัยรูปารมณฺ์นั่นเองเป็นผู้กระทำให้ปรากฏ รูปารมณฺ์ที่เป็นผู้กระทำให้
สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตปรากฏให้ผู้อื่นรู้ได้นั้น ก็ได้แก่สิ่งต่างๆ นั้นเอง

๒. สัททารมณฺ์ มีวจนัตถะแสดงว่า สทฺทียติ อฺจุจารียตติติ = สทฺโท รูปใดที่
เปล่งออกมาได้ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า สัททะ ได้แก่เสียงที่สัตว์ทั้งหลายเปล่งออกมา หรือ
สบุปติ โสตวิญญูญญภาวํ คจฺจตติติ = สทฺโท รูปใดยอมถึงสภาพที่ทำให้โสตวิญญูญ
รู้ได้ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า สัททะ

ในวณัตตะข้อแรก มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่เสียงของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดที่ต้องใช้เปล่งออกมา เช่น เสียงที่คนพูด และเสียงที่สัตว์ต่างๆ ร้อง ส่วนในวณัตตะข้อหลัง หมายถึงเสียงของสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหมด เพราะเสียงเหล่านี้เป็นอารมณ์ของโสตวิญญาณได้ คือ ได้ยินได้ฟังเอง

๓. คันธารมณ มีวณัตตะแสดงว่า **คนุชยติ อตฺตโน วตฺถุ สฺสเจตฺติ = คนุโ** รูปใดยอมแสดงให้ที่อาศัยของตนปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **คันธะ**

อธิบายว่า กลิ่นต่างๆ ชื่อว่า คันธารมณ เพราะเป็นรูปที่แสดงถึงวัตถุสิ่งของที่คนอาศัยอยู่นั้นให้ปรากฏรู้ได้ เช่น ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม หรือน้ำหอมต่างๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะอยู่ในที่ใดก็ตาม เมื่อคันธารมณได้มีโอกาสแผ่ตัวออกมาแล้วย่อมทำให้คนทั้งหลายรู้ได้ทันทีว่า นี่เป็น กลิ่นดอกไม้ นี่เป็นกลิ่นน้ำหอม และรู้ด้วยว่าดอกไม้หรือน้ำหอมนั้นอยู่ที่ไหนคล้ายๆ กับว่า คันธารมณนี้เมื่อได้สมาคมกับวาโยธาตุแล้ว ก็ไปกระจายข่าวให้คนทั้งหลายรู้ว่าดอกไม้อยู่ที่นั่น น้ำหอมอยู่ที่นี้ ด้วยเหตุนี้ท่านภูิกจารย์บางท่านจึงแก้คำว่า **‘สฺสเจตฺ’** ว่า **“อิทเมตฺถ อตฺถิตฺติ เปสฺสญญํ กโรนฺตุ วีย โหติ”** คันธารมณนี้มีสภาพคล้ายกับส่อว่าวัตถุสิ่งของนั้นๆ อยู่ที่นี่

๔. รสธารมณ มีวณัตตะแสดงว่า **รสียติ อสฺสาทียตฺติ = รโส** รูปใดชีวหา-
วิญญาณพึงยินดีพอใจ ฉะนั้น รูปที่เป็นที่พอใจของชีวหาวิญญาณนั้น ชื่อว่า **รสะ**

อธิบายว่า รสธารมณ อันได้แก่รสต่างๆ นั้น จะเป็นรสที่ดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ย่อมเป็นที่พอใจแก่ชีวหาวิญญาณทั้งสิ้น คำว่า พอใจ ในที่นี้หมายถึงการรู้รสนั้นเอง มิได้มุ่งหมายถึงบุคคล เพราะธรรมชาติบุคคลนั้นย่อมพอใจแต่ในรสที่ดีๆ เท่านั้น รสที่ไม่ดีก็ย่อมไม่พอใจสำหรับชีวหาวิญญาณนั้นรสดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ก็ย่อมยินดีที่จะลิ้มรสนั้นๆ ทั้งสิ้น

๕. โผฏฐัพพารมณ มีวณัตตะแสดงว่า **ผลิตพฺพนฺติ = โผฏฐพฺ** รูปใด กายปสาทพึงถูกต้อง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **โผฏฐัพพะ**

โผฏฐัพพารมณ มี ๓ อย่าง คือ

- ๑) **ปถวิโผฏฐัพพารมณ** ได้แก่ อ่อน แข็ง
- ๒) **เตโชโผฏฐัพพารมณ** ได้แก่ เย็น ร้อน
- ๓) **วาโยโผฏฐัพพารมณ** ได้แก่ หย่อน ตึง

ฉะนั้น โผฏฐัพพารมณทั้ง ๓ นี้ ก็ได้แก่ มหาภูตรูป ๓ เว้นเอาไปนั่นเอง

สำหรับเอาไปนั้น กายปสาทกระทบไม่ได้ ฉะนั้น จึงไม่เข้าอยู่ในโผฏฐัพพารมณ

ในน้ำธรรมดาหรือน้ำแข็ง มีอาโปธาตุมากที่สุด แต่ในเวลาที่เราเอามือไปจุ่มน้ำ และรู้สึกว่าย็น ร้อน อ่อน แข็ง ได้นั้น ก็เป็นเพราะปลิว เตโชที่อยู่ในน้ำนั่นเอง สำหรับอาโปที่อยู่ในน้ำนั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่กระทบได้ ฉะนั้น จึงรู้ด้วยกายวิญญานไม่ได้ รู้ได้โดยการนึกคิดเอาเท่านั้น ดังเช่นในเวลาที่เราแลเห็นวัตถุสิ่งของที่มีรูปร่างเหลี่ยม กลม ยาว ได้นั้น ความจริงเราไม่ได้แลเห็นเหลี่ยม กลม ยาว ของวัตถุนั้นๆ เลย เราเห็นแต่สีต่างๆ ที่อยู่ในวัตถุนั้นๆ ต่างหาก และที่รู้ได้ว่าวัตถุนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม วัตถุนั้นเป็นรูปกลมเหล่านี้ เรารู้ได้ด้วยการนึกคิดเอานั่นเอง เพราะเหลี่ยมหรือกลมเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปารมณ์ เป็นธรรมารมณ์ ฉะนั้น จึงเห็นด้วยตาไม่ได้ รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น

ดังที่ยกตัวอย่างแสดงมานี้ ก็ทำให้เห็นว่าอาโปธาตุที่อยู่ในน้ำก็เช่นเดียวกันคือกระทบไม่ได้ เพราะไม่ใช่เป็นโณภูฐัพพารมณ์ แต่เป็นธรรมารมณ์ ซึ่งจะรู้ได้ด้วยอาศัยการคิดนึกเท่านั้น

รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รัสธารมณ์ และโณภูฐัพพารมณ์ ๓ รวม ๗ รูปนี้ชื่อว่า **วิสยรูป** เพราะเป็นรูปชนิดที่เป็นอารมณ์ของจิต เจตสิก ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กายโดยตรง และที่เรียกว่า โคจรรูป นั้น ก็เพราะเป็นที่โคจรแห่งจิต เจตสิก ที่เกิดในทวารทั้ง ๖ ดังแสดงวจนัตตะว่า **คาโว จรณฺติ เอตฺถาติ = โคจโร, โคจรสทิสฺสาติ = โคจรา** โคทั้งหลายย่อมท่องเที่ยวไปในที่นั้น ฉะนั้น ที่นั้นจึงชื่อว่า **โคจร** ได้แก่สถานที่ที่โคทั้งหลายท่องเที่ยวไป รูปเหล่านี้เป็นที่ท่องเที่ยวไปแห่งจิตตวาริกจิต เหมือนเป็นที่ท่องเที่ยวไปแห่งโคทั้งหลาย ฉะนั้น รูปเหล่านั้น ชื่อว่า **โคจร**

วจนัตตะตามที่แสดงมานี้ เป็นการแสดงโดยสทิสูปจารนัย คือแสดงโดยการเปรียบเทียบ

อีกนัยหนึ่ง แสดงโดยมุขยนัย ดังนี้

คาโว จรณฺติ เอตฺถาติ = โคจร อินทริย์ทั้งหลายมีจักขุนทริย์เป็นต้น ย่อมท่องเที่ยวอยู่ในอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้น ฉะนั้น อารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้น ชื่อว่า **โคจร**

ในที่นี้คำว่า ‘โค’ แปลว่า อินทริย์ คำว่า ‘โคจร’ กับ ‘อารมฺมณ’ มีความหมายอย่างเดียวกัน

ภาวรูป ๒

๑. **อิตถิภาวะ** มีวจนัตตะแสดงว่า **อิตถิยา ภาโว = อิตถิภาโว** รูปใดเป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **อิตถิภาวะ**

๒. ปุริสภาวะ มีวจนัตถะแสดงว่า **ปุมสฺส ภาโว = ปุมภาโว** รูปใดเป็นเหตุแห่งความเป็นชาย ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **ปุมภาวะ** หรือ **ปุริสภาวะ**

ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ที่จะรู้ได้ว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชายนั้น ก็อาศัยมีเครื่องแสดงให้รู้ ๔ อย่าง คือ

- ๑) **ลึงค** รูปร่างสัณฐาน มีแขน ขา หน้า ตา เพศ เป็นต้น
- ๒) **นิมิตต** เครื่องหมาย เช่น หนวด เครา เป็นต้น
- ๓) **กุตต** นิสัย เช่น การเล่น การกระทำต่างๆ
- ๔) **อากัป** กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การกิน การพูด เป็นต้น

เครื่องแสดงให้รู้ถึงเพศ ๔ อย่างนี้ ย่อมปรากฏเป็นไปตามถาวรรูปทั้ง ๒ ถ้าทั้ง ๔ อย่างนี้เกิดขึ้น โดยอาศัยอติถิถาวรรูปเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็ย่อมมีรูปร่างสัณฐานกิริยาอาการเป็นหญิง และถ้าทั้ง ๔ อย่างนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยปุริสถาวรรูปเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็มีรูปร่างสัณฐาน กิริยาอาการเป็นชาย

หทยรูป ๑

มีวจนัตถะแสดงว่า **หทฺหติ สตฺตา ตํ อตฺถิ วา อนตฺถิ วา ปุเรนฺติ เอเตนาติ = หทยํ** สัตว์ทั้งหลายย่อมทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายทำสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ จึงชื่อว่า **หทยรูป**

การทำงานของสัตว์ทั้งหลายที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ ถ้าทำในสิ่งที่ดีที่เป็นประโยชน์ก็เรียกว่า **กุศลกรรม** ถ้าทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่เป็นประโยชน์ก็เรียกว่า **อกุศลกรรม** กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยหทยวัตถุรูปเกิด สำหรับในปัญจโวการภูมินั้น ถ้าไม่มีหทยวัตถุรูปแล้ว ผู้นั้นย่อมทำการงานต่างๆ ตลอดจนการนึกคิด รู้เรื่องราวต่างๆ ไม่ได้เลย คล้ายกับเป็นรูปหุ่นไป ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สำเร็จในการงานต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จึงชื่อว่า **หทยรูป**

หทยรูปนี้มี ๒ อย่าง คือ

- ๑) **มังสหทยรูป** ได้แก่ รูปหัวใจมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม
- ๒) **วัตถุหทยรูป** ได้แก่ กัมมชรูปชนิดหนึ่งที่เกิดอยู่ภายในมังสหทยรูป

คำว่าหทยรูปในที่นี้ มุ่งหมายเอาวัตถุหทยรูป หรือที่เรียกว่า หทยวัตถุรูป

ที่ตั้งของหทยรูป ตั้งอยู่ในช่องที่มีลักษณะเหมือนบ่อ โตประมาณเท่าเมล็ดคอก
ขุนาค ภายในหัวใจ ภายในช่องนี้มีโลหิตหล่อเลี้ยงอยู่ประมาณ ๑ ชองมือ เป็นที่อาศัยเกิด
ของมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ

ชีวิตรูป ๑

มีวจนัตถะแสดงว่า **ชีวนุติ สหชาตธมฺมา เอเตนาคี = ชีวิตํ** สหชาตรูปทั้งหลาย
ย่อมเป็นอยู่ได้ด้วยการอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สหชาตรูปทั้งหลายเป็นอยู่ได้นั้น
จึงชื่อว่า **ชีวิตรูป**

คำว่า สหชาตรูปทั้งหลายในที่นี้ได้แก่ **กัมมชรูป** และกัมมชรูปทั้งหลายเกิดขึ้น
ติดต่อกันได้ และตั้งอยู่ได้นั้น ก็เพราะมีชีวิตรูปเป็นผู้รักษา และกัมมชรูปนี้แม้ว่าจะเป็นรูป
ที่เกิดจากกรรมก็จริง แต่กรรมไม่ใช่เป็นผู้รักษา เพราะกรรมที่เป็นสมุฏฐานของรูปเหล่านี้
เป็นอดีตล่วงไปแล้ว จึงไม่มีอำนาจในการรักษารูปที่เกิดจากตนได้ ฉะนั้น จึงต้องมีรูปโดย
เฉพาะเป็นผู้รักษา คือ ชีวิตรูปนั่นเอง

ส่วนจิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป นั้นไม่ต้องมีรูปโดยเฉพาะ เป็นผู้รักษาเพื่อให้เกิด
ขึ้นติดต่อกัน และตั้งอยู่ได้จนถึงอายุของตน เพราะรูปเหล่านี้มีสมุฏฐานของตนๆ นั้นแหละ
เป็นผู้รักษา

อาหารรูป ๑

มีวจนัตถะแสดงว่า **กพฬิ กรียตติ = กพฬิกาโร** โภชนะใด อันบุคคลกระทำให้
เป็นคำ หรือกระทำให้เป็นของกิน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า **กพฬิการ**

อาหริยตติ = อาหาโร โภชนะใดอันบุคคลกลืนกิน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า **อาหาร**

กพฬิกาโร จ โส อาหาโร จาติ = กพฬิการาหาโร โภชนะอันบุคคลกระทำให้
เป็นคำนั้นด้วย กลืนกินได้ด้วย ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า **กพฬิการาหาร**

คำว่า **กพฬิการาหาร** นี้ เป็นชื่อของอาหารทั้งหมด แต่ในที่นี้กำลังแสดงถึงอาหาร
รูป ฉะนั้น กพฬิการาหารจึงได้แก่โอชา ที่อยู่ในอาหารต่างๆ

วจนัตถะของคำว่า **โอชา อุตฺตโน อุตฺยานนฺตรํ รูปํ ขเนตติ = โอชา** ธรรมชาติ
โดยรูปให้เกิดขึ้นติดต่อกันพร้อมกับความเกิดขึ้นของตน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **โอชา**

โอชารูปนี้ เมื่อเข้าไปอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายแล้ว ย่อมทำให้อาหารชรูปเกิด
ขึ้นทันที หมายความว่า โอชารูปนี้ทำให้ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมีกำลังและเติบโตขึ้นได้

ส่วนร่างกายของสัตว์ที่เจริญเติบโตสุดขีด ไม่โตต่อไปอีกแล้ว โอชานี้ก็ทำหน้าที่นำมาซึ่งอาหารรูป ทำให้ร่างกายสมบูรณ์และมีชีวิตอยู่ได้

ปริจเฉทรูป ๑

มีฉันทะแสดงว่า น กสฺสตีติ อกาโส, อกาโสเยว อกาโส ที่ใดขีดเขียนไม่ได้ ฉะนั้น ที่นั่นชื่อว่า อกาส, ที่ที่ขีดเขียนไม่ได้นั่นแหละ ชื่อว่า อากาส ได้แก่ ท้องอากาส

อากาสมี ๔ อย่าง คือ

๑) **อชฎากาส** ได้แก่ อากาสที่ว่างเปล่า ข้างล่างนับตั้งแต่ใต้พื้นแผ่นดินและน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินนั้นลงไป ข้างบนนับตั้งแต่อรุณภูมิขึ้นไป

๒) **ปริจฉินฺนากาส** ได้แก่ ช่องว่างที่มีขอบเขตกำหนดไว้ เช่น ช่องประตู ช่องหน้าต่าง ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก เป็นต้น

๓) **กลินฺนุคฺชาฎฐิมากาส** ได้แก่ อากาสที่เพิกแล้วจากกลินทั้ง ๕

๔) **ปริจฺเจทากาส** ได้แก่ ช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป คือปริจเจทรูปนั่นเอง

ในอชฎากาสก็ดี ปริจฉินฺนากาสก็ดี กลินฺนุคฺชาฎฐิมากาสก็ดี เหล่านี้ ย่อมมีปริจเจทากาส คือ **ปริจเฉทรูป** อยู่ด้วยเสมอ

อนึ่ง ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีช่องว่าง คือ ปริจฉินฺนากาสแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็จะไม่สามารถทำให้รู้ถึงรูปร่างสัณฐานและจำนวนได้เลย ที่เรารู้ได้ถึงรูปร่างสัณฐานและนับจำนวนได้นั้น ก็ด้วยปริจฉินฺนากาสนั่นเอง ฉะนั้นใดก็ดี บรรดารูปที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีปริจเฉทรูปแล้ว จำนวนรูปกลาปก็มิได้ ที่สุดของรูปก็มิได้ เขตแดนของรูปก็มิได้ รูปเหล่านั้นจะติดกันเป็นพิศไปหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ อุทฺทัพพญาน และภังคญาน ที่เกี่ยวกับรูปธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะแลเห็นความเกิดดับของรูปได้

วิญญูติรูป ๒

มีฉันทะแสดงว่า อธิปายํ วิญญาเปตตีติ = วิญญตฺติ รูปใด ทำให้ผู้อื่นรู้ถึงความประสงค์ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า วิญญูติ หรือ วิญญาตตีติ = วิญญตฺติ รูปที่พึงรู้ได้ด้วยตนเอง ฉะนั้น ชื่อว่า วิญญูติ หรือ วิญญาเปตฺติ ชนา วิญญาณฺหฺติ วา ชนเห อญฺญมญฺญตฺส จิตฺตานิ เอตายาติ = วิญญตฺติ ชนทั้งหลายทำให้รู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น หรือชนทั้งหลายรู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า วิญญูติ

ผู้ใดผู้หนึ่งเมื่อเวลาแสดงกิริยาอาการกวัคมือ หรือพูดขึ้นแล้ว ผู้อื่นย่อมรู้ความมุ่งหมายของผู้นั้นได้ ก็เพราะว่าการกวัคมือหรือการพูดนั้น มีอาการพิเศษเกิดอยู่ด้วย อาการพิเศษนี้เรียกว่าวิญญูติรูป และถ้าไม่มีวิญญูติรูปแล้ว การเคลื่อนไหวของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ผิดอะไรกับการเคลื่อนไหวของใบไม้ และเสียงที่พูดของสัตว์ทั้งหลาย ก็ไม่ผิดอะไรกับเสียงฟ้าร้องฝนตก เมื่อเป็นเช่นนั้นทั้งหลายก็จะรู้จักใจซึ่งกันและกันไม่ได้ ฉะนั้น อาการพิเศษที่เกิดอยู่ในการเคลื่อนไหว และการพูดของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่า **วิญญูติรูป**

๑. **กายวิญญูติรูป** มีฉันทะว่า **กาเยน วิญญตติ = กายวิญญตติ** อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการเคลื่อนไหว ฉะนั้น อาการพิเศษ คือการเคลื่อนไหวร่างกายนั้น จึงชื่อว่า **กายวิญญูติ**

๒. **วจีวิญญูติรูป** มีฉันทะว่า **วจียา วิญญตติ = วจีวิญญตติ** อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการพูด ฉะนั้น อาการพิเศษคือการพูดนั้นจึงชื่อว่า **วจีวิญญูติ**

วิญญูติรูป มี ๒ อย่าง คือ

๑) **โพธวิญญูติ** หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่ทำให้คนอื่นรู้ถึงความประสงค์ของตน

๒) **ปวัตตนวิญญูติ** หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่เป็นไปตามปกติมิได้มุ่งหมายให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน

ฉะนั้น ในวิญญูติรูปทั้ง ๒ นั้น จึงแบ่งออกได้เป็น ๔ คือ

๑) **โพธกายวิญญูติ**   ๒) **ปวัตตนกายวิญญูติ**

๓) **โพธวจีวิญญูติ**   ๔) **ปวัตตนวจีวิญญูติ**

วิธีการรูป ๓

วิเสโส อากาโร = วิกาโร อาการอันเป็นพิเศษของนิปผันนรูป ชื่อว่า **วิธีการ** ฉันทะนี้แสดงให้เห็นว่า วิธีการรูปไม่มีโดยเฉพาะ เป็นอาการพิเศษของนิปผันนรูปที่เกิดขึ้นนั่นเอง ได้แก่

๑. **รูปลหุตตา** มีฉันทะว่า **ลหุโน ภาโว = ลหุตตา** อาการที่เบา ชื่อว่า **ลหุตตา**, **รูปสส ลหุตตา = รูปลหุตตา** อาการเบาของนิปผันนรูป ชื่อว่า **รูปลหุตตา**

๒. **รูปมฤตตา** มีฉันทะว่า **มฤโน ภาโว = มฤตตา** อาการที่อ่อน ชื่อว่า **มฤตตา**, **รูปสส มฤตตา = รูปมฤตตา** อาการอ่อนของนิปผันนรูป ชื่อว่า **รูปมฤตตา**

๓. **รูปกัมมัญญตา** มีวจนัตถะว่า **กมฺมนิ สาธุ = กมฺมณฺณ** ความดีในการงานต่างๆ ชื่อว่า **กัมมัญญตา**, **กมฺมณฺณสุส ภาโว = กมฺมณฺณตา** สภาพที่เป็นความดีในการงานต่างๆ ชื่อว่า **กัมมัญญตา**, **รูปสุส กมฺมณฺณตา = รูปกมฺมณฺณตา** สภาพที่เป็นความดี ในการงานต่างๆ ของนิปผันนรูป ชื่อว่า **รูปกัมมัญญตา**

วิญญูติรูป ๒ ที่แสดงไปแล้วนั้นก็นับเข้าในวิการรูปเหมือนกัน ฉะนั้น วิการรูปจึงมี ๕ และวิการรูปทั้ง ๕ นี้ เป็นรูปที่เกิดเฉพาะแต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น สำหรับวิการรูป ๓ คือรูปโลหตา มุทฺตา กัมมัญญตา ทั้ง ๓ นี้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นพร้อมกัน และเมื่อเกิดขึ้นแล้ว แสดงให้เห็นว่ากิริยาอาการต่างๆ มีการเคลื่อนไหวอริยาบถใหญ่น้อย หรือการพุดย่อมเป็นไปได้โดยสะดวกสบาย ไม่มีการขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใด

ลักษณะรูป ๔

ลกฺขิณฺณติ วินิจฺฉิณฺณติ ธมฺมา อิมเ สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกฺขณํ ธรรมทั้งหลายอันบัณฑิตกำหนดวินิจฉัยได้ว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นสังขตะด้วยการอาศัยรูปนี้ ฉะนั้นรูปที่เป็นเหตุแห่งการกำหนดวินิจฉัยได้นั้น จึงชื่อว่า **ลักษณะ**

ธรรมมี ๒ อย่าง คือ สังขตธรรมอย่างหนึ่ง อสังขตธรรมอย่างหนึ่ง สังขตธรรมหมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

อสังขตธรรม หมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ นิพพาน บัญญัติ

และในบรรดาธรรมทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ นั้น ย่อมมีการเกิดขึ้น คือ ชาติ การตั้งอยู่ คือ ชรตา และการดับไป คือ อนิจฺจตา ซึ่งเป็นเครื่องหมายของธรรมนั้นๆ

ส่วนธรรมทั้งหลายที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ย่อมไม่มีเครื่องหมายทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้วนั้น เครื่องหมายทั้ง ๓ นี้แหละเป็นเหตุให้รู้ได้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นสังขตธรรม ธรรมเหล่านี้เป็นอสังขตธรรม ฉะนั้น จึงเรียกว่า **ลักษณะ**

ลักษณะของนามธรรม คือ จิตและเจตสิก มี ๓ อย่าง ดังกล่าวแล้วนั้น ส่วนลักษณะของรูปธรรม มี ๔ อย่าง คือ ชาติ แยกเป็น ๒ ได้แก่ อุปฺปายะ สันตติ สำหรับชรตา และอนิจฺจตา นั้นเหมือนกัน ดังจะอธิบายต่อไปนี้

๑. **อุปฺปายรูป** มีวจนัตถะว่า **อาทิตฺโต อุปฺริโต จ จโยติ = อุปฺปาย** การเกิดขึ้นครั้งแรกและการเกิดครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูปชื่อว่า **อุปฺปายะ**

ในปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย กัมมรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกนั้นก็ชื่อว่า อุปจยะ และต่อจากปฏิสนธิจะเป็นต้นมา การเกิดขึ้นแห่งกัมมรูป ที่ยังเกิดไม่ครบของคัพภเสยยก สัตว์นั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นอยู่เรื่อยๆ ไปจนกระทั่งถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ กัมมรูปจึงเกิดขึ้นครบบริบูรณ์ ฉะนั้น การเกิดขึ้นของกัมมรูปในตอนหลังที่ต่อจากปฏิสนธิจะเป็นต้นมา จนกระทั่งเกิดขึ้นครบบริบูรณ์นั้นก็ชื่อว่า อุปจยะ

ส่วนพวกสัตว์ที่เป็นสังเสทยกำเนิดและโอปปาติกกำเนิดนั้น ในปฏิสนธิของ กัมมรูปเกิดครบอยู่แล้ว ฉะนั้น กัมมรูปที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิของเท่านั้น เรียกว่า อุปจยะ ส่วนกัมมรูปที่เกิดขึ้นครั้งหลังๆ ต่อจากปฏิสนธิจะเป็นต้นมานั้น ไม่เรียกว่า อุปจยะ

๒. **สันตติรูป** มีฉันทะว่า **สํ ปุนปฺปุนํ ตติ = สนฺตติ** ความเกิดขึ้นของนิปผันนรูปบ่อยๆ ชื่อว่า **สันตติ** หรือ **สมุพฺพนา ตติ = สนฺตติ** ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูป ชื่อว่า **สันตติ**

เมื่อกัมมรูปเกิดขึ้นครบแล้ว ต่อจากนั้น กัมมรูปที่เกิดขึ้นติดต่อกันไปจนตลอดชีวิตนั้น เรียกว่า **สันตติรูป**

จิตตารูป อุตฺตารูป อาหารารูป ก็เช่นเดียวกัน คือเมื่อเกิดขึ้นครั้งแรกก็ดี เมื่อเกิดขึ้นตอนหลังจนกระทั่งอวยะของสัตว์นั้นครบบริบูรณ์ก็ดี ชื่อว่าอุปจยรูป ต่อจากนั้นนับ ตั้งแต่อวยะครบถ้วนเป็นต้นมา รูปเหล่านี้เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อยๆ มาจนตลอดชีวิต ชื่อว่า **สันตติรูป**

ในอัฐุสาลินี และวิสุทธิมรรคอรรรถถา แสดงอุปมา อุปจยรูป และ สันตติรูป ทั้ง ๒ นี้ว่า เหมือนหนึ่งบ่อน้ำที่ขุดขึ้นใกล้ๆ แม่น้ำ เมื่อขุดเสร็จใหม่ๆ มีน้ำเริ่มไหลเข้ามาในบ่อเป็นครั้งแรก นี่เปรียบเหมือนอุปจยรูปที่เกิดขึ้นในตอนแรก ต่อมาน้ำนั้นก็ไหลเข้ามาในบ่อเรื่อยๆ จนกระทั่งเต็มบ่อ นี่เปรียบเหมือน อุปจยรูปที่เกิดในตอนหลัง ที่ต่อจากปฏิสนธิ ขณะ เมื่อน้ำเต็มบ่อแล้วก็ไหลล้นออกจากบ่อไปตามพื้นดิน นี่เปรียบเหมือนสันตติรูป

๓. **ขรตารูป** มีฉันทะว่า **ขรานํ ภาโย = ขรตา** ภาวะแห่งความแก่ของนิปผันนรูป ชื่อว่า **ขรตา**

เมื่อจุตุนิปผันนรูปทั้งหลายเกิดขึ้นแล้ว อายุของจุตุนิปผันนรูปเหล่านั้นมีอายุอยู่ได้ ๕๑ ขณะเล็ก ในจำนวน ๕๑ ขณะนี้ เป็นขณะเกิด ๑ ขณะ คือขณะที่ ๑ นั้นเอง เป็นขณะดับ ๑ ขณะ คือขณะที่ ๕๑ ส่วนขณะที่ ๒ ถึงขณะที่ ๕๐ นั้น เป็นขณะตั้งอยู่ในจำนวน ๔๙ ขณะที่เป็นขณะตั้งอยู่ของจุตุนิปผันนรูปนั่นเอง ชื่อว่า **ขรตารูป** เพราะในระหว่างนี้มีสภาพที่เป็นความแก่เกิดอยู่ในนั้นแล้ว

๔. อนิจจตารูป มีวจนัตถะว่า อนิจฺจนํ ภาโว = อนิจฺจตา ภาวะแห่งความดับของนิปผันนรูป ชื่อว่า อนิจฺจตา

รูปที่ชื่อว่า อนิจจตารูปนี้ หมายเอาขณะดับของรูป คือขณะที่ ๕๑ นั้นเอง

ชรตารูปและอนิจจตารูป ทั้ง ๒ นี้ มีอยู่ในนิปผันนรูปที่เกิดขึ้น นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นไป จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลง

ลักษณะรูป ๔ ที่ได้แสดงมาแล้วนี้ แสดงตามปรมาณัย เรียกว่า **ปรมาณชาติ ชรา มรณะ**

ชาติ ชรา มรณะ ที่แสดงไว้ในพระสูตรนั้น ชื่อว่า **สมมุติชาติ ชรา มรณะ** คือสัตว์ทั้งหลายขณะที่เกิดอยู่ในครรภ์มารดา เรียกว่า **ชาติ** ขณะตายเรียกว่า **มรณะ** ในระหว่างเกิดกับตายนั้น เรียกว่า **ชรา**

ชรา มี ๒ อย่าง คือ

ก. **ปฏิจฺจนฺนชรา** หมายความว่า ความชราที่ไม่ปรากฏ

ข. **ปาภชรา** หมายความว่า ความชราที่ปรากฏ

สัตว์ทั้งหลาย เมื่อคลอดจากครรภ์มารดาแล้ว จนกระทั่งเติบโตขึ้นเป็นหนุ่มเป็นสาว และยังไม่ปรากฏอาการผมหงอก ฟันหัก เป็นต้นนั้น ในระหว่างนี้ความชราก็มีอยู่แล้ว แต่เป็นความชราชนิด **ปฏิจฺจนฺนชรา** คือความชราที่ไม่ปรากฏ เมื่อผู้นั้นพ้นจากวัยที่เป็นหนุ่มเป็นสาว เข้าสู่วัยที่มีอาการผมหงอก ฟันหัก เป็นต้น ปรากฏขึ้นแล้ว ความชราในตอนนี้อธิบายว่า **ปาภชรา** คือความชราที่ปรากฏ

แม้ในบรรดารูปทั้งหลายที่เป็นอนินทริยพัทธรูป คือรูปที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูเขา ดิน ไม้ ดิน น้ำ และวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ ก็ย่อมมีความชราเข้าครอบงำอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น และความชราของบรรดาอนินทริยพัทธรูปเหล่านี้ก็มีอยู่ ๒ อย่างคือ ปฏิจฺจนฺนชรา และปาภชรา ในความชราทั้ง ๒ อย่างนี้ รูปบางพวกก็มีแต่ปฏิจฺจนฺนชราอย่างเดียว ไม่มีปาภชรา เช่น ดิน น้ำ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทอง เพชร แก้ว เป็นต้น ชราที่อยู่ในรูปเหล่านี้เรียกว่า **อวิจฺจชรา** คือ ชราที่รู้ได้ยาก เพราะไม่มีโอกาสที่จะได้เห็นความชราของรูปประเภทนี้

ส่วนดิน ไม้ และวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่นอกจากดิน น้ำ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทอง เพชร แก้ว เหล่านี้ มีทั้งปฏิจฺจนฺนชรา และปาภชรา ฉะนั้น ชราที่อยู่ในรูปประเภทนี้เรียกว่า **สววิจฺจชรา** คือชราที่รู้ได้ง่าย เพราะมีโอกาสได้เห็น

จบ รูปสมุทเทสนัย

หมวดที่ ๒

รูปวิภาคนัย

การจำแนกรูปโดยพิสดาร

รูป ๒๘ ทั้งหมดนี้ มีชื่อตามสภาวะ ๘ ชื่อด้วยกันดังนี้คือ

๑. ชื่อว่า	อเหตุกะ	รูปที่ชื่อว่า	สเหตุกะ	ไม่มี	เพราะไม่ประกอบด้วยเหตุ
๒. "	สปัจจัยะ	"	อปปัจจัยะ	"	เพราะมีปัจจัย ๔
๓. "	สาสวะ	"	อนาสวะ	"	เพราะเป็นอารมณ์ของอาสวะ
๔. "	สังขตะ	"	อสังขตะ	"	เพราะถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔
๕. "	โลกียะ	"	โลกุตตระ	"	เพราะเป็นธรรมที่สงเคราะห์ไว้ในสังขารโลก
๖. "	กามาวจระ	"	รูปาวจระ	" }	เพราะเป็นอารมณ์ของกามตัณหา
		"	อรูปาวจระ		
๗. "	อนารัมมณะ	"	สารัมมณะ	"	เพราะไม่สามารถรู้อารมณ์ได้
๘. "	อัปปหาตัพพะ	"	ปหาตัพพะ	"	เพราะไม่ใช่เป็นธรรมที่ควรประหาณ

รูป ๒๘ นี้ เมื่อจำแนกโดยชื่อ ๘ ชื่อ มี อเหตุกะ สปัจจัยะ เป็นต้นแล้วย่อมมีแต่เพียงประเภทเดียว ไม่มีประเภทที่ตรงกันข้าม คือรูปที่ชื่อว่า อเหตุกะ นั้นแหละ ชื่อว่า สปัจจัยะด้วย ชื่อว่า สาสวะ สังขตะ โลกียะ กามาวจระ อนารัมมณะ อัปปหาตัพพะ ด้วย แต่ถ้าจำแนกโดยความเป็นอชฌัตติกะ วัตถุ เป็นต้นแล้ว ย่อมมีประเภทที่ตรงกันข้ามได้ เช่น เมื่อจำแนกรูป ๒๘ โดยความเป็นอชฌัตติกะแล้ว รูปที่เป็นพาหิระก็ย่อมมี และเมื่อจำแนกโดยความเป็นวัตถุแล้ว รูปที่เป็นอวัตถุย่อมมีเป็นคู่ๆ กันไป มีอยู่ ๑๑ คู่ด้วยกัน ดังต่อไปนี้

จำแนกรูป ๒๘ โดยการแบ่งออกเป็น ๑๑ คู่

๑. { **อชฌัตติกรุป** คือ รูปภายใน มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
- { **พาหิรรูป** คือ รูปภายนอก มี ๒๓ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓

๒.	วัตถุธรูป	คือ รูปที่เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิก มี ๖ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑
	อวัตถุธรูป	คือ รูปที่ไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิก มี ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒
๓.	ทวารรูป	คือ รูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถิจิต และกายกรรม วจกรรม มี ๗ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิญญูติรูป ๒
	อทวารรูป	คือ รูปที่ไม่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถิจิตและกายกรรม วจกรรม มี ๒๑ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๑
๔.	อินทริยรูป	คือ รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้น มี ๘ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวีตรูป ๑
	อนินทริยรูป	คือ รูปที่ไม่เป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้น มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐
๕.	โอฬาริกรูป	คือ รูปหยาบ หมายถึงรูปที่ปรากฏชัด มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
	สุขุมรูป	คือ รูปละเอียด หมายถึงรูปที่ไม่ปรากฏชัด มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖
๖.	สันติเกรูป	คือ รูปไกล หมายถึงรูปที่รู้ได้ง่าย มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
	ทุเรรูป	คือ รูปใกล้ หมายถึงรูปที่รู้ได้ยาก มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖
๗.	สัมปฏิกิริยรูป	คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันได้ มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗
	อสัมปฏิกิริยรูป	คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันไม่ได้ มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖
๘.	อุปาทินนรูป	คือ รูปที่เกิดจากอกุศลกรรมและโลภียกุศลกรรม มี ๑๘ ได้แก่ กัมมขรูป ๑๘
	อนุปาทินนรูป	คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม และโลภียกุศลกรรม มี ๔๐ ได้แก่ จิตตขรูป ๑๕ อุตฺตขรูป ๑๑ อาหารขรูป ๑๒
๙.	สนิทัสสนรูป	คือ รูปที่เห็นด้วยตาได้ มี ๑ ได้แก่ รูปารมณ
	อนิทัสสนรูป	คือ รูปที่เห็นด้วยตาไม่ได้ มี ๒๗ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๗

๑๐. { โคจรคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณได้ มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
 { อโคจรคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณไม่ได้ มี ๒๓ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓
๑๑. { อวินิพโกครูป คือ รูปที่แยกกันไม่ได้ มี ๘ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ ฐาปนารมณ
 { คันธารมณ ธารมณ อาหารรูป
 { วินิพโกครูป คือ รูปที่แยกกันได้ มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐

อธิบายในรูป ๑๑ คู่ ตามลำดับ

คู่ที่ ๑ อัชฌัตติกรูป กับ พาหิรรูป

รูปภายในกับรูปภายนอก คำว่า รูปภายในนี้ มิได้มุ่งหมายว่ารูปที่เกิดอยู่ภายในร่างกาย มุ่งหมายถึงประโยชน์ เพราะปสาทรูปทั้ง ๕ นี้ มีประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายมากมาย ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย ถ้าไม่มีปสาทรูปทั้ง ๕ แล้ว ก็ไม่สามารถจะทำอะไรๆ ได้ ซึ่งไม่ผิดอะไรกับท่อนไม้หรือตุ๊กตา ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ เหล่านี้จึงนับว่าเป็นรูปที่มีประโยชน์มาก จึงตั้งชื่อว่า รูปภายใน เหมือนกับคนที่มีความช่วยเหลือในกิจการงานต่างๆ ได้มาก เราเรียกคนเหล่านั้นว่า คนภายในเช่นเดียวกัน

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๓ รูป เรียกว่า พาหิรรูป รูปภายนอกนั้น ไม่มีความสำคัญในร่างกายเท่ากับปสาทรูป ฉะนั้น จึงตั้งชื่อว่า พาหิรรูป ซึ่งเปรียบเหมือนกับคนภายนอกช่วยเหลือในกิจการงานไม่มากเท่ากับคนภายใน

คู่ที่ ๒ วัตถุรูป กับ อวัตถุรูป

ธรรมดาจิต เจตสิกของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในปัญจโวการภูมินั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีที่อาศัยเกิด มิฉะนั้น จิต เจตสิกนั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกนั้น ก็ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ นั้นเอง ฉะนั้น รูปทั้ง ๖ รูปนี้จึงได้ชื่อว่า วัตถุรูป ถ้าจะอุปมาเหมือนหนึ่งคนธรรมดาที่ต้องการจะเดินทางไปทางอากาศ จำเป็นต้องอาศัยเครื่องบินเป็นพาหนะพาไปจึงจะไปได้ ข้อนี้นั้นใด วัตถุรูปก็เป็นไปในทำนองเดียวกันฉนั้น

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๒ รูปนั้น มิได้เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิก ฉะนั้น จึงชื่อว่า อวัตถุรูป

คู่ที่ ๓ ทวารรูป กับ อทวารรูป

การเกิดขึ้นของวิจิตรกิตติ การเกิดขึ้นของกายกรรม วิจิตรกิตติ เหล่านี้ต้องอาศัยทวารรูป ๗ เป็นเหตุ กล่าวคือการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิจิตรกิตติ นั้น ต้องมีปสาทรูป ๕ เป็น

เหตุให้เกิด ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ นี้ จึงได้ชื่อว่า **อุปปัตติทวาร** หมายความว่า รูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถี

ส่วนการเกิดขึ้นของการกระทำต่างๆ จะเป็นสุจริตก็ตาม ทุจริตก็ตาม ยกเว้นกายวิญญูติเสียแล้ว การกระทำนั้นๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้เป็นส่วนมาก และการกล่าววาจาต่างๆ ที่เป็นสุจริตหรือทุจริตนั่น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยจิตวิญญูติ ยกเว้นจิตวิญญูติเสียแล้ว การพูดต่างๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น วิญญูติรูปทั้ง ๒ นี้ จึงได้ชื่อว่า **กัมมทวาร** หมายความว่า รูปที่เป็นเหตุให้เกิด กายกรรม วาจากรรม

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๑ นั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่ทำให้เกิด กายกรรม วาจากรรม ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อทวารรูป**

คู่ที่ ๔ อินทริยรูป กับ อนินทริยรูป

การเห็นจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยจักขุปสาทเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง ถ้าขาดจักขุปสาทเสียแล้ว การเห็นก็เกิดขึ้นไม่ได้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง การเห็นนี้จะเห็นชัดหรือไม่ชัด เห็นได้ไกลหรือไม่ไกลนั้นก็แล้วแต่จักขุปสาท ถ้าจักขุปสาทดีมีกำลังมาก ก็แลเห็นได้ชัดเจน และเห็นได้ไกล สิ่งของที่เล็กๆ น้อยๆ ก็สามารรถเห็นได้ ฉะนั้น จักขุปสาทนี้จึงเป็นใหญ่ในการเห็นทั้งหมด จึงได้ชื่อว่า **อินทริยรูป**

โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

อิตถิถารูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในร่างกายของเพศหญิง

ปฐิสถารูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในร่างกายของเพศชาย เพราะร่างกายและอวัยวะของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดขึ้นตามถารูปทั้ง ๒ นี้ ถ้าสัตว์ใดในขณะเกิดทีแรกนั้นมีอิตถิถารูปเกิดอยู่ด้วยแล้ว ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ที่เกิดขึ้นในตอนหลังๆ นั้น ก็จะเป็นไปตามอิตถิถารูป และถ้าสัตว์ใดในขณะเกิดทีแรกมีปฐิสถารูปเกิดอยู่ด้วยแล้ว ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ที่เกิดขึ้นในตอนหลังๆ นั้นก็จะเป็นไปตามปฐิสถารูป ฉะนั้น ถารูปทั้ง ๒ นี้ จึงได้ชื่อว่าเป็น **อินทริยรูป**

ชีวิตรูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมชรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน ให้ตั้งอยู่ได้จนถึง ๕๑ ขณะเล็ก แต่การเกิดขึ้นของกัมมชรูปนั้นมิได้เกิดขึ้นโดยอาศัยชีวิตรูปเป็นผู้ให้เกิด เกิดขึ้นได้ด้วยการอาศัยอดีตกรรม ต่อเมื่อกัมมชรูปปรากฏเกิดขึ้นแล้ว ชีวิตรูปจึงทำ

หน้าที่รักษารูปที่เกิดขึ้นนั้นแทนอดีตกรรมทันที ฉะนั้น ชีวิตรูปนี้จึงเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมรูป และได้ชื่อว่า **อินทริยรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๐ เหล่านั้น ไม่มีการเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในกิจใดๆ เลย ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อนินทริยรูป**

คู่ที่ ๕ โอสาริกรูป กับ สุขุมรูป

ปสาทรูป ๕ กับวิษรูป ๗ รวม ๑๒ รูปเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นรูปหยาบ แต่คำว่ารูปหยาบในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าความหยาบของรูป หมายถึงปรากฏชัด คือรูปเหล่านี้ เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็ปรากฏชัดเจนมาก จึงชื่อว่า **โอสาริกรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๖ นั้น เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็ไม่ปรากฏชัด ฉะนั้น จึงชื่อว่า **สุขุมรูป**

คู่ที่ ๖ สันติเกรูป กับ ทูเรรูป

ปสาทรูป ๕ วิษรูป ๗ รวม ๑๒ รูปเหล่านี้ เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วรู้ได้ง่าย ฉะนั้น จึงชื่อว่า **สันติเกรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๖ นั้น เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็รู้ได้ยาก ฉะนั้น จึงชื่อว่า **ทูเรรูป**

คู่ที่ ๗ สัปปฏิฆรูป กับ อัมปปฏิฆรูป

ปสาทรูป ๕ วิษรูป ๗ รวม ๑๒ รูปเหล่านี้ เป็นรูปที่กระทบซึ่งกันและกันตามสภาวะได้ เช่น จักขุปสาท กับรูปารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ โสตปสาท กับสัททารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ฆานปสาท กับคันธารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ชิวหาปสาท กับรสารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ กายปสาท กับโผฏฐัพพารมณ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ฉะนั้น รูปเหล่านั้น จึงชื่อว่า **สัปปฏิฆรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๖ นั้น เป็นรูปที่กระทบซึ่งกันและกันไม่ได้ตามสภาวะ ฉะนั้นจึงชื่อว่า **อัมปปฏิฆรูป**

คู่ที่ ๘ อุปาตินนรูป กับ อนุปาตินนรูป

กัมมรูป ๑๘ ชื่อว่า **อุปาตินนรูป** ก็เพราะเป็นผลที่เกิดมาจากอกุศลกรรม และโลภียกุศลกรรม อันมีตัณหาและทิฏฐิเข้าไปกระทำให้เป็นอารมณ์ ฉะนั้น กัมมรูป ๑๘ เหล่านี้ จึงชื่อว่า **อุปาตินนรูป**

ส่วนจิตตชรูป ๑๕ อุตฺตชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒ เหล่านี้ ไม่ใช่เป็นผลที่เกิดจาก
อกุศลกรรม และโลภียกุศลกรรม เป็นผลที่เกิดจากจิต อุตฺต และอาหาร ฉะนั้น จึงชื่อว่า
อนุภาทินนรูป

คู่ที่ ๙ สนิทฺสสนรูป กับ อนิทฺสสนรูป

รูปารมณฺ์ คือ สีต่างๆ อย่างเดียวเท่านั้น เป็นรูปที่เห็นได้ด้วยตา ฉะนั้น จึงชื่อว่า
สนิทฺสสนรูป

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๗ นั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่เห็นได้ด้วยตา ฉะนั้น จึงชื่อว่า อนิทฺสสนรูป

คู่ที่ ๑๐ โคจรคฺคาหกรูป กับ อโคจรคฺคาหกรูป

ปสาทรูป ๕ ชื่อว่า **โคจรคฺคาหกรูป** เพราะเป็นรูปที่รับปัญจารมณฺ์ได้ เช่น
จักขุปสาทรับรูปารมณฺ์ ทำให้เกิดการเห็นได้ โสตปสาทรับสัททารมณฺ์ ทำให้เกิดการได้ยินได้
ฆานปสาทรับคันธารมณฺ์ ทำให้เกิดการรู้กลิ่นได้ ชิวหาปสาทรับรสารมณฺ์ ทำให้เกิดการรู้รส
ได้ กายปสาท รับโผฏฐัพพารมณฺ์ ทำให้เกิดการรู้ถูกต้องได้

ในบรรดาโคจรคฺคาหกรูปทั้ง ๕ นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑) **อสมฺปตฺตโคจรคฺคาหกรูป** หมายความว่า รับอารมณฺ์ที่ยังมาไม่ถึง ได้แก่
จักขุปสาท โสตปสาท^๑

๒) **สมฺปตฺตโคจรคฺคาหกรูป** หมายความว่า รับอารมณฺ์ที่มาถึงแล้ว ได้แก่ ฆานปสาท
ชิวหาปสาท กายปสาท^๒

อธิบายว่า จักขุปสาทย่อมรับได้แต่เฉพาะรูปารมณฺ์ที่ยังมาไม่ถึงเท่านั้น ถ้ารูปารมณฺ์
นั้นเข้ามาถึงแล้ว จักขุปสาทก็ไม่สามารถรับรูปารมณฺ์นั้นได้ หมายความว่า ไม่แลเห็นนั่นเอง

^{๑,๒} หนังสือพระอภิธรรมพิศดาร โดย ส.สายเกษม ภาค ๒ หน้า ๓๑ มีใจความเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดังนี้ :-
ตามมหาอรรถกถาเดิมอธิบายว่า ปสาททั้ง ๕ รูปนี้เป็นสมฺปตฺตคาหะ คือรับอารมณฺ์ที่มาถึง แต่ความเห็นของ
ท่านพระพุทฺธโฆษาจารย์แสดงว่า จักขุกับโสตะ ทั้ง ๒ นี้รับอารมณฺ์ที่มาถึงก็ได้ (สมฺปตฺตคาหะ) และรับ
อารมณฺ์ที่ไม่มาถึงก็ได้ (อสมฺปตฺตคาหะ) เช่นพระอาทิตย์และพระจันทร์ซึ่งเป็นรูปารมณฺ์ที่มีแสงสว่าง อารมณฺ์
ที่มาถึงนั้นเป็นแสงสว่างของพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ แต่รูปดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ที่ปรากฏอยู่บนท้องฟ้า
นั้น เป็นอารมณฺ์ที่ไม่มาถึง จักขุก็สามารถรับอารมณฺ์นี้ได้ ส่วน ฆาน ชิวหา กาย นั้นรับเฉพาะอารมณฺ์ที่มาถึงได้
เท่านั้น

เช่นเมื่อเรายกมือขึ้นตรงหน้าเราในระยะอันสมควร ตาของเราก็มองเห็นมือได้ แต่ถ้าเราเอามือนั้นเข้ามาจนถึงตาแล้ว เราก็ไม่สามารถมองเห็นมือได้

โสตปสาทก็เช่นเดียวกัน ย่อมรับได้แต่เสียงที่ยังมาไม่ถึง ถ้าเสียงนั้นเข้าถึงโสตปสาทที่อยู่ภายในช่องหูนั้นแล้ว โสตปสาทก็ไม่สามารถรับเสียงนั้นได้ คือไม่ได้ยิน ที่ได้ยินนั้นไม่ใช่เสียงที่เข้าถึงโสตปสาท เป็นเสียงที่อยู่ในระยะอันสมควรแก่การได้ยินเท่านั้น ฉะนั้น จักขุปสาทและโสตปสาททั้ง ๒ นี้ จึงชื่อว่า **อสมปตตโคจรคคาหกรูป**

ส่วนฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ทั้ง ๓ นี้ ต้องรับเอาอารมณ์ที่มาถึงแล้ว ถ้าอารมณ์นั้นยังไม่มาถึงก็ไม่สามารถรับได้ เช่น ฆานปสาทต้องรับเอาคันธารมณ์ที่เข้ามาถึงแล้วจึงจะรู้สึกได้ ถ้าคันธารมณ์หรือกลิ่นนั้นยังไม่เข้ามากระทบถึงฆานปสาทแล้ว ก็ไม่สามารถรู้สึกได้

ชิวหาปสาทต้องรับเอารสารมณ์ที่มาถึงแล้ว จึงจะรู้สึกได้ ถ้ารสารมณ์หรือรสนั้นยังไม่เข้ามากระทบถึง ชิวหาปสาทก็ไม่สามารถรู้รสนั้นได้

กายปสาทต้องรับเอาโณภูัพพารมณ์ที่มาถึงแล้ว จึงจะรู้สึก เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ได้ ถ้าโณภูัพพารมณ์นั้นยังไม่เข้ามากระทบถึงกายปสาทแล้ว ก็ไม่สามารถรู้ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ได้ ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง ๓ นี้ จึงชื่อว่า **สมปตตโคจรคคาหกรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๓ ชื่อว่า **อโคจรคคาหกรูป** เพราะไม่สามารถรับอารมณ์ได้

คู่ที่ ๑๑ อวินิพโกครูป กับ วินิพโกครูป

มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป รวม ๘ รูปนี้ ชื่อว่า **อวินิพโกครูป** เพราะทั้ง ๘ รูปเหล่านี้ แยกจากกันไม่ได้ ต้องเกิดอยู่ร่วมกันเสมอ แม้ในรูปที่เล็กที่สุด เช่น ปริมาณเม็ดหนึ่ง ก็ต้องประกอบด้วยอวินิพโกครูป ๘ นี้ รวมจวมว่าในบรรดารูปทั้งหมดที่มีอยู่ในโลกนี้ จะขาดเสียซึ่งอวินิพโกครูป ๘ ไม่ได้เลย อย่างน้อยที่สุดก็ต้องประกอบด้วยรูป ๘ รูปนี้เสมอไป

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๐ รูปนั้น เป็นรูปที่แยกจากกันเกิดขึ้นได้ ไม่ได้เกิดร่วมกันทั้ง ๒๐ รูป คงเกิดขึ้นร่วมกันได้แต่เฉพาะหมู่ของตนเท่านั้น ฉะนั้น รูป ๒๐ รูปเหล่านี้ จึงชื่อว่า **วินิพโกครูป** และวินิพโกครูปเหล่านี้แม้ว่าจะแยกกันเกิดขึ้นก็จริง แต่ก็ต้องเกิดร่วมกันกับอวินิพโกครูป ๘ เสมอไป

จบ รูปวิภาคนัย

หมวดที่ ๓

รูปสมุฏฐานนัย

แสดงธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิด

และ

การเกิดขึ้นของรูปโดยอาศัยเหตุเหล่านั้น

ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้นนั้น มีอยู่ ๔ อย่างคือ

๑. กรรม   ๒. จิต   ๓. อุตุ   ๔. อาหาร

๑. กรรม หมายถึงการกระทำที่เกี่ยวข้องด้วย กาย วาจา ใจ เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง ที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อนหรือภพนี้ ได้แก่ กรรม ๒๕ คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รวมกรรม ๒๕ นี้ ทำให้กัมมชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

๒. จิต ได้แก่ จิต ๘๕ (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ อรูปวิบาท ๔ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์) เจตสิก ๕๒ ที่ในปัจจุบันภพ ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทุกๆ อุปาทกขณะของจิตนับตั้งแต่ปฐมภวังค์ ที่ต่อจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

๓. อุตุ ได้แก่ สิตเตโช ความเย็น อุณหเตโช ความร้อน ที่อยู่ภายในสัตว์และภายนอกสัตว์ ทำให้อุตฺตชรูปเกิดขึ้น สำหรับภายในสัตว์ให้เกิดขึ้นทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา ส่วนความเย็นและความร้อนที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น เวลาใดปรากฏเกิดขึ้นเรียบร้อยแล้ว เวลานั้นทำให้อุตฺตชรูปเกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ไปไม่ขาดสาย

๔. อาหาร ได้แก่ โอาชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่โอาชาของอาหารนั้นแผ่เข้าไปในร่างกายของสัตว์นั้นๆ เรียบร้อยแล้ว

อธิบายในสมุฏฐานทั้ง ๔ ที่ทำให้รูปเกิด

๑. กรรมสมุฏฐาน กรรมทั้งหมดมีจำนวน ๓๓ คือ อกุศลกรรม ๑๒ กุศลกรรม ๒๑ รวมเป็น ๓๓ แต่ในกรรมสมุฏฐานเอาแต่กรรม ๒๕ เว้นอรูปกุศลกรรม ๔ โลกุตตร

กุศลกรรม ๔ รวม ๘ ในการที่เว้นกุศลกรรมทั้ง ๘ ออกเสีย ก็เพราะว่ากุศลกรรมเหล่านี้ ไม่ได้ทำให้รูปเกิด คือ อนุปกุศลกรรม ๔ เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐาน ชนิดรูปวิราคภาวนา คือ การปราศจากความยินดีในรูป ฉะนั้น ด้วยอำนาจแห่งรูปวิราคภาวนานี้แหละ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด

ส่วนในโลกุตตรกุศลกรรมทั้ง ๔ นั้น เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐาน ชนิดที่เห็นไตรลักษณ์ในรูปนามจันทร์ ๕ เป็นกรรมชนิดที่ทำลายภพชาติและกัมมชรูป นั้นก็เป็นตัวภพตัวชาติอยู่แล้ว ฉะนั้น โลกุตตรกุศลกรรมทั้ง ๔ นี้ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด

๒. จิตตสมุฏฐาน จิตทั้งหมดมีจำนวน ๘๕ แต่ในจิตตสมุฏฐานนี้เอาแต่จิต ๖๕ เว้นออกเสีย ๑๔ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ อนุปวิบาท ๔ และปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย จุติจิตของพระอรหันต์

ในการที่เว้นจิต ๑๔ ดวงออกเสีย ก็เพราะว่า ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ นั้นมีกำลังอ่อน ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ อนุปวิปากจิต ๔ นั้น เป็นผลที่เกิดจากอนุปกุศล และเป็นตัวอนุภพที่ปราศจากรูปอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้

ส่วนปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์นั้น ไม่มีจำนวนจิตที่จะยกเว้นโดยเฉพาะ มุ่งหมายเอาขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิและจุติเท่านั้น หมายความว่า จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิมี ๑๕ ดวง คือ อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ รูปวิปากจิต ๕ อนุปวิปากจิต ๔ เหล่านี้ สำหรับอนุปาวจรวิปากจิต ๔ ได้อธิบายแล้วข้างต้น ส่วนปฏิสนธิจิตที่เหลือ ๑๕ ดวงนั้น ในขณะที่เกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่นั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้ และจุติจิตของพระอรหันต์มี ๑๓ ดวง คือ มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ รูปวิปากจิต ๕ อนุปวิปากจิต ๔ เหล่านี้ สำหรับอนุปวิปากจิต ๔ นั้น มีข้อความเช่นเดียวกันกับที่ได้อธิบายข้างต้นนั้น ส่วนจุติจิตที่เหลืออีก ๙ ดวง เป็นจุติจิตของพระอรหันต์ที่ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ฉะนั้น จึงไม่ทำให้จิตตชรูปเกิด แต่จิต ๙ ดวงนี้ ถ้าทำหน้าที่จุติของบุคคลอื่นที่นอกจากพระอรหันต์แล้ว สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้

อนึ่ง จิต ๖๕ ดวงที่ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้นั้น ก็ตรงที่อุปาทกขณะของตณฺหาเท่านั้น ส่วนฐิตขณะ และภังคกขณะของตณฺหา นั้น ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ก็เพราะธรรมดานามธรรมทั้งหลาย ย่อมมีกำลังตรงที่อุปาทกขณะ ขณะเดียว เมื่อถึงฐิตขณะ และภังคกขณะนั้นกำลังอ่อนลงแล้ว ฉะนั้น จิต ๖๕ ดวงเหล่านี้ จึงทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ที่อุปาทกขณะของตณฺหา เท่านั้น

๓. **อุตุสมุฏฐาน** สำหรับคำอธิบายในอุตุสมุฏฐานนี้ แสดงชัดเจนอยู่แล้วในตอนต้น จึงไม่ต้องแสดงอีก

๔. **อาหารสมุฏฐาน** โอาษาที่ทำให้อาหารรูปเกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่โอาษาที่อยู่ในอาหารต่างๆ เท่านั้น แม้ในยาบางชนิด เช่น วิตามินต่างๆ ก็มีโอาษาอยู่ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อใช้ฉีดยากินหรือทาแล้ว ก็ทำให้อาหารรูปเกิดแก่ผู้นั้นได้เช่นเดียวกัน และโอาษานี้มีอยู่ทั้งภายในสัตว์และภายนอกสัตว์ เรียกว่า **อัมมัตตโอาษา** และ **พหิทธโอาษา** สำหรับโอาษาที่แสดงแล้วในตอนต้นนั้นเป็นพหิทธโอาษา ส่วน **อัมมัตตโอาษา** นั้น ได้แก่ **กัมมขโอาษา** และ **อุตุขโอาษา** ที่เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์นั่นเอง ในโอาษาทั้ง ๒ อย่างนี้ อัมมัตตโอาษาทำหน้าที่อุปถัมภ์ช่วยให้อาหารรูปเกิดขึ้น เรียกว่า **อุปถัมภกัตตติ** ส่วนพหิทธโอาษาทำหน้าที่ให้อาหารรูปเกิดขึ้นโดยตรง เรียกว่า **ชนกัตตติ** ในอัมมัตตโอาษาทั้ง ๒ คือ กัมมขโอาษา และอุตุขโอาษานั้น กัมมขโอาษามีความสำคัญมาก ในการทำงานที่ช่วยอุปถัมภ์ให้อาหารรูปเกิดมากกว่าอุตุขโอาษา

ในวิสุทธิมรรคอรรถกตาแสดงว่า ในมนุษย์โลกผู้ที่ได้กินอาหารเต็มทีครั้งหนึ่งแล้ว จะรักษาร่างกายของผู้นั้นให้อยู่ได้ภายใน ๗ วัน โดยไม่ต้องกินอะไรอีก สำหรับในเทวโลกนั้น อาหารทิพย์ของพวกเทวดาที่เสวยครั้งหนึ่งนั้น จะรักษาร่างกายให้อยู่ได้ตลอดหนึ่งเดือนหรือสองเดือน โดยไม่ต้องเสวยอีกเช่นเดียวกัน ที่เป็นได้เช่นนี้ก็เพราะว่า โอาษาที่อยู่ในอาหารที่กินเข้าไปนั้นเข้าไปผสมกับกัมมขโอาษาที่อยู่ภายในร่างกาย แล้วก็ทำให้อาหารรูปเกิดขึ้นตลอด ๗ วัน ในมนุษย์โลก และเกิดขึ้นตลอดหนึ่งเดือนหรือสองเดือนในเทวโลก สำหรับทารกที่อยู่ในครรภ์มารดานั้น เมื่อมารดา กินอาหารเข้าไปแล้วภายใน ๒ สัปดาห์ หรือ ๓ สัปดาห์ โอาษาก็แผ่ซึมซาบเข้าสู่ร่างกายของทารกที่ยังเป็นอัมพุทะหรือเปลีนั่น แล้วก็ทำให้อาหารรูปเกิดขึ้นแก่ทารกนั้นได้

ในมูลปัณณาสอรรถกตาแสดงว่า ธรรมดาอาหารต่างๆ นั้น เมื่อเข้าไปในปากของผู้ที่กินนั้นแล้ว ก็ทำให้อาหารขสุทฐัญญูกกลาปเกิดขึ้นได้ เมื่อเคี้ยวและกลืนลงไปแล้ว โอาษาที่อยู่ในอาหารเมล็ดหนึ่งๆ นั้น ทำให้อาหารขสุทฐัญญูกกลาปเกิดขึ้นได้

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า อาหารรูปที่เกิดขึ้นในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมเกิดตลอดเวลาติดต่อกันไม่ขาดสาย ตราบจนสิ้นชีวิต

แสดงจำนวนรูป ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔

๑. อฏฺฐารส ปนฺนรส	เตรส ทฺวาทสาติ จ
กมฺมจิตฺโตตฺตกาหาร-	ชานิ โหณฺติ ยถากมฺ
๒. ขายมานาธิรูปานํ	สภาวตฺตา หิ เกวลํ
ลกฺขณานิ น ขายนฺติ	เกหิจฺฉิตฺติ ปกาสิตํ

๑. รูปที่เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร มีจำนวนตามลำดับดังนี้คือ กัมมชรูปมี ๑๘ จิตตชรูปมี ๑๕ อุตฺตชรูปมี ๑๓ อาหารชรูปมี ๑๒

๒. ส่วนลักษณะรูปทั้ง ๔ นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าไม่ได้เกิดขึ้นโดยอาศัยสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เพราะลักษณะรูปทั้ง ๔ นี้ เป็นสภาพของรูปกลาปที่กำลังเกิดขึ้นเป็นต้นเท่านั้น ไม่มีสมุฏฐานโดยเฉพาะ

กัมมชรูป รูปที่เกิดจากกรรม ๑๘ คือ

ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ จีวรรูป ๑ อวินิฟโภกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๘

จำแนกกัมมชรูป ๑๘ โดยแน่นอน (เอกกันตะ)

และโดยไม่แน่นอน (อนกัณตะ)

ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ จีวรรูป ๑ รวม ๕ รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานโดยแน่นอน

อวินิฟโภกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวม ๙ รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานไม่แน่นอน

หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หัวใจ จีวรทั้ง ๕ นี้ เกิดได้เฉพาะแต่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น เพราะรูปเหล่านี้เกิดมาจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรมโดยส่วนเดียว ส่วนรูปที่เหลือ ๙ นั้น เกิดในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายก็ได้ เกิดในสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลายก็ได้ เพราะเป็นรูปที่เกิดมาจากสมุฏฐานอื่นๆ ก็มี

จิตตชรูป รูปที่เกิดจากจิต ๑๕ คือ

วิญญูติรูป ๒ สัททารมณํ ๑ วิจารณ์รูป ๓ อวินิฟโภกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๕

จำแนกจิตตชรูป ๑๕ โดยแน่นอน (เอกัณตะ)

และโดยไม่แน่นอน (อนกัณตะ)

วิญญูติรูป ๒ เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานโดยแน่นอน ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๓ รูป มี สัททารมณ์เป็นต้นนั้น เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานไม่แน่นอน

หมายความว่า การเคลื่อนไหวร่างกาย หรือการพูดจา ทั้ง ๒ อย่างนี้ย่อมเกิดอยู่แต่ ในสิ่งที่มิมีชีวิตเท่านั้น เพราะเป็นรูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตและเจตสิกโดยส่วนเดียว

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๓ นั้น ไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว เกิดจากอตุกัมี เกิดจากอาหารก็มี เช่น เสียง ถ้าเป็นเสียงคนพูดหรือเสียงของสัตว์ทั้งหลายที่ร้องขึ้นนั้น มี สมุฏฐาน ๒ อย่าง คือ จิตตสมุฏฐาน และอตุกัสมุฏฐาน ถ้าเป็นเสียงฟ้าร้อง ลมพัด น้ำไหล ไบไม้ไหว เสียงรถ เรือ ระฆัง เป็นต้น เหล่านี้ ย่อมเกิดจากอตุกัเป็นสมุฏฐาน

ความเบาของร่างกาย ความอ่อนของร่างกาย และความควรแก่การงานของร่างกาย ในการทำ การพูด ทั้ง ๓ รูปนี้ เกิดจากจิตก็มี เกิดจากอตุกัมี เกิดจากอาหารก็มี เช่น เวลาที่ จิตใจสบาย ร่างกายก็รู้สึกเบา คล่องแคล่ว ไม่ขัดข้องในการงาน หรือถ้าได้รับอากาศที่ดีๆ ได้รับอาหารที่ดีๆ ร่างกายก็รู้สึกเบา คล่องแคล่ว ไม่ขัดข้องในการงานเช่นเดียวกัน

วิการรูป ๓ นี้ เมื่อเกิดย่อมเกิดพร้อมกัน และเกิดได้แต่ในสิ่งที่มิมีชีวิตเท่านั้น

ส่วนอวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวม ๙ รูปนี้ เป็นรูปที่เกิดจากจิตเป็น สมุฏฐานไม่แน่นอน เช่นเดียวกับกัมมชรูป ๕ ที่ไม่แน่นอน

อตุกัชรูป รูปที่เกิดจากอตุกั ๑๓ คือ

สัททารมณ์ ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๓ ในจำนวน อตุกัชรูป ๑๓ นี้ รูปที่เกิดจากอตุกัเป็นสมุฏฐานอย่างเดียวไม่มี ฉะนั้น อตุกัชรูปโดยแน่นอนจึง ไม่มี ทั้ง ๑๓ รูปเหล่านี้ เป็นอตุกัชรูปโดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น

อาหารชรูป รูปที่เกิดจากอาหาร ๑๒ คือ

วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๒ ในจำนวนอาหารชรูป ๑๒ นี้ รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานอย่างเดียวไม่มี ฉะนั้น อาหารชรูปโดยแน่นอนจึงไม่มี ทั้ง ๑๒ นี้ เป็นอาหารชรูปโดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น

ส่วนลักษณะรูปทั้ง ๔ นั้น ไม่ได้เกิดมาจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นสภาพของนิปผันรูป ๑๘ ที่เกิดขึ้นมาจากสมุฏฐานทั้ง ๔ เท่านั้น และเมื่อเวลาที่นิปผันรูป ๑๘ เกิดขึ้นโดยอาศัยสมุฏฐานทั้ง ๔ อย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ในตัวของนิปผันรูปนั้นแหละย่อมมีลักษณะรูปทั้ง ๔ ปรากฏติดอยู่ด้วย คือ การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป ของรูปเหล่านั้นนั่นเอง เหมือนกับคนเราที่เกิดมาคนหนึ่งๆ นั้น ย่อมมีลักษณะ ๔ ประการ ติดประจำตัวมาด้วยแล้ว คือ การเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง การเติบโตขึ้นอย่างหนึ่ง การแก่อย่างหนึ่ง การตายอย่างหนึ่ง ซึ่งการเกิด การเติบโต การแก่ การตาย เหล่านี้ ไม่ใช่มีขึ้นได้โดยเฉพาะ ต้องอาศัยร่างกายของคนหรือสัตว์ที่เกิดขึ้นมานั่นเองจึงจะเรียกได้ว่า **การเกิด** เมื่อร่างกายของคนหรือสัตว์นั้นค่อยๆ เติบโตขึ้นมาจนถึงที่สุด ก็เรียกได้ว่า **การเติบโต** เมื่อร่างกายของคนหรือสัตว์นั้นเริ่มแก่ลงก็เรียกได้ว่า **การแก่** และเมื่อคนหรือสัตว์นั้นตายก็เรียกได้ว่า **การตาย** ถ้าไม่มีร่างกายของคนหรือสัตว์ปรากฏขึ้นแล้ว เครื่องหมายทั้ง ๔ อย่างนี้ก็จะไม่ปรากฏมีขึ้นได้ และข้อนี้ฉันใด ร่างกายของคนหรือสัตว์ก็เปรียบเหมือนกับนิปผันรูปที่เกิดมาจากสมุฏฐานทั้ง ๔ อย่างหนึ่งอย่างใด การเกิด การเติบโต การแก่ การตาย ของคนหรือสัตว์นั้นก็เปรียบเหมือนลักษณะรูปทั้ง ๔ ฉะนั้น ฉะนั้น ลักษณะรูปทั้ง ๔ เหล่านี้ จึงไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการอาศัยสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เรียกว่า **นุกโตจิสมุฏฐานนิกรูป**

จำแนกรูป ๒๘ โดยจำนวนสมุฏฐาน

๑. **เอกสมุฏฐานนิกรูป** = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานอย่างเดียว มี ๑๑ คือ

ปสาทรูป	๕	}	๕ รูปนี้เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว
ภาวรูป	๒		
หทยรูป	๑		
ชีวีตรูป	๑		

วิญญูติรูป ๒ เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว

๒. **ทวิสมุฏฐานนิกรูป** = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๒ ได้ มี ๑ คือ

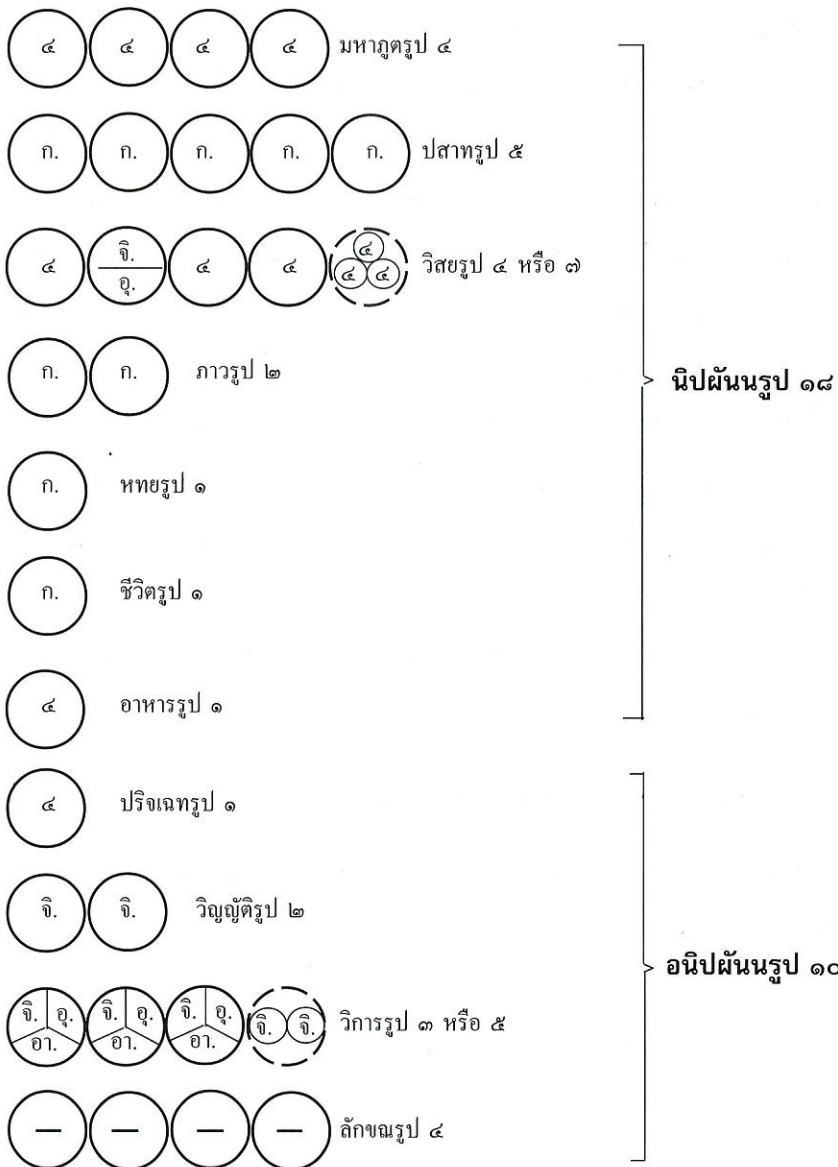
สัททารมณ เกิดจากจิต หรือ อุตุ เป็นสมุฏฐาน

๓. **ติสมุฏฐานนิกรูป** = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๓ ได้ มี ๓ คือ

วีการรูป ๓ เกิดจากจิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน

รูปสมมุฐานัย

ก. = กรรมสมมุฐาน

จิ. = จิตสมมุฐาน

อุ. = อุดสมมุฐาน

อา. = อาหารสมมุฐาน

(๔) = รูปที่เกิดจากสมมุฐานทั้ง ๔ ได้ คือ เกิดจาก กรรมก็ได้ จิตก็ได้ อุดก็ได้ อาหารก็ได้

(-) = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมมุฐานอย่างหนึ่งอย่างใด

ในวงกลมที่มีอักษรย่อของสมมุฐานมากกว่า ๑ ตัว หมายถึงรูปนั้นเกิดจากสมมุฐานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ในสมมุฐานเหล่านั้น

๔. จตุสมุฏฐานิกรูป = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ได้ มี ๕ คือ

มหาภูตรูป ๔	}	เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน
รูปารมณ		
คันธารมณ		
รสารมณ		
อาหาร		
ปริจเฉทรูป		

๕. นกฺโขจิสุมุฏฐานิกรูป = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด มี ๔ คือ ลักขณรูป ๔

ความเป็นไปของรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในร่างกาย

ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายที่มีรูปร่างสัณฐานอวัยวะต่างๆปรากฏขึ้นได้นั้น ย่อมอาศัยกัมมรูปเป็นพื้นก่อน แล้วรูปอื่นๆ จึงช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานและอวัยวะปรากฏชัดเจนขึ้นได้ ถ้าไม่มีกัมมรูปเป็นพื้นรองรับอยู่แล้ว ร่างกายของสัตว์นั้นๆ ก็ไม่ผิอะไรรักับต้นไม้ หรือท่อนไม้ รูปที่เป็นผู้ช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานอวัยวะปรากฏได้ชัดเจนนั้น ได้แก่ อุตุรูป ๔ อย่าง และอาหารรูป

อุตุรูป มี ๔ อย่าง คือ

๑. กัมมปัจจัยอุตุรูป = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน
๒. จิตตปัจจัยอุตุรูป = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน
๓. อุตุปัจจัยอุตุรูป = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน
๔. อาหารปัจจัยอุตุรูป = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ด้วยเหตุนี้ ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย จึงมีอุตุรูปปกคลุมอยู่ทั่วไปหมด ฉะนั้น เมื่อสัตว์นั้นตายก็ตาม อุตุรูปก็ยังคงปรากฏอยู่ตลอดไป ส่วนกัมมรูปและอาหารรูปนั้น ปรากฏอยู่ได้ในระหว่างที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อสัตว์นั้นตายลงแล้ว รูปทั้ง ๒ นี้ก็ดับสิ้นไปหมด

สำหรับจิตตรูปนั้นปรากฏขึ้นไม่ได้โดยเฉพาะตนเอง ต้องอาศัยกัมมรูป อุตุรูป อาหารรูป ทั้ง ๓ นี้เป็นที่ตั้งจึงเกิดขึ้นได้ หมายความว่า จิตตรูปนี้ต้องอาศัยร่างกายของสัตว์เกิดขึ้นนั่นเอง ถ้าไม่มีร่างกายแล้ว จิตตรูปก็เกิดไม่ได้

จิตตชรูป มี ๗ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ
๓. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้
๔. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนิริยาบถน้อย
๕. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
๖. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
๗. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๑. จิตตชรูปสามัญ หมายถึง จิตตชรูปที่เป็นไปอย่างธรรมดา เช่น การหายใจเข้า ออก

๒. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ ได้แก่ การหวัระ การยิ้ม

๓. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้ ได้แก่ การร้องไห้นั้นเอง

๔. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนิริยาบถน้อย ได้แก่ การคู้เหยียด ก้มเงย เหลียวซ้ายแลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา อ้าปาก เคี้ยว เป็นต้น

๕. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด ได้แก่ การพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง

๖. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน

๗. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอนได้เป็นปกติ

ในจำนวนจิตตชรูป ๗ อย่างที่กล่าวมานี้ เมื่อก้าวโดยองค์ธรรมแล้ว ก็ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ นั้นเอง แต่ในจิตตชรูป ๑๕ นี้ รูปที่ปรากฏสังเกตได้มี ๑๐ รูป คือ วัณณะ สัททะ โภภุสัพพะ ๓ วิการรูป ๕ ส่วนรูปที่เหลืออีก ๕ คือ อาโป คันธะ รสะ อาหาระ ปริจเฉทะ เหล่านี้ไม่ปรากฏ

จำแนกจิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่าง

๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ จิต ๗๕ ทั้งหมด

๒. จิตที่ทำให้การหวัระเกิดขึ้นได้ มี ๑๓ ดวง คือ โภภุส ๔ โภษะ ๔ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากริยาโสมนัส ๔

๓. จิตที่ทำให้การร้องไห้เกิดขึ้นได้ มี ๒ ดวง คือ โภษุส ๒

๔. จิตที่ทำให้การเคลื่อนไหวอริยาบถน้อยเกิดขึ้นได้ มี ๓๒ ดวง คือ มโนทวารารัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๕ อภิญญาจิต ๒

๕. จิตที่ทำให้การพุดเกิดขึ้นได้ มี ๓๒ เหมือนกับข้อ ๔

๖. จิตที่ทำให้อริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ เกิดขึ้นได้ มี ๓๒ เหมือนกับข้อ ๔

๗. จิตที่อุดหนุนให้อริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น มี ๕๘ คือ มโนทวารารัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๕ อภิญญาจิต ๒ อัปปนาชวนะ ๒๖

หมายเหตุ ในจำนวนจิต ๕๘ ดวง ที่อุดหนุนอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ให้ตั้งมั่นนั้น นับ อภิญญาจิต ๒ โดยเฉพาะอีก ถ้าไม่นับอภิญญาจิตโดยเฉพาะอีกแล้วคงมีแต่เพียง ๕๖ ดวง เท่านั้น คือ มโนทวารารัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๕ อัปปนาชวนะ ๒๖ ทั้งนี้เพราะว่าอภิญญาจิต ๒ ดวงนั้น สงเคราะห์เข้าอยู่ในอัปปนาชวนะ ๒๖ ดวงแล้ว คือ รูปาวจรปัญจกามานุสสติจิต ๑ กิริยาจิต ๑ นั้นเอง แต่ที่นับโดยเฉพาะอีก ก็เพราะรูปาวจรปัญจกามานุสสติจิตและกิริยาจิต ๒ ดวงนี้ เป็นชนิดสามัญไม่มีการรู้พิเศษก็มี มีการรู้พิเศษก็มี ฉะนั้น จึงได้นับโดยเฉพาะอีก

จำแนกจิตตชรูป ๗ อย่าง ตามประเภทของจิต

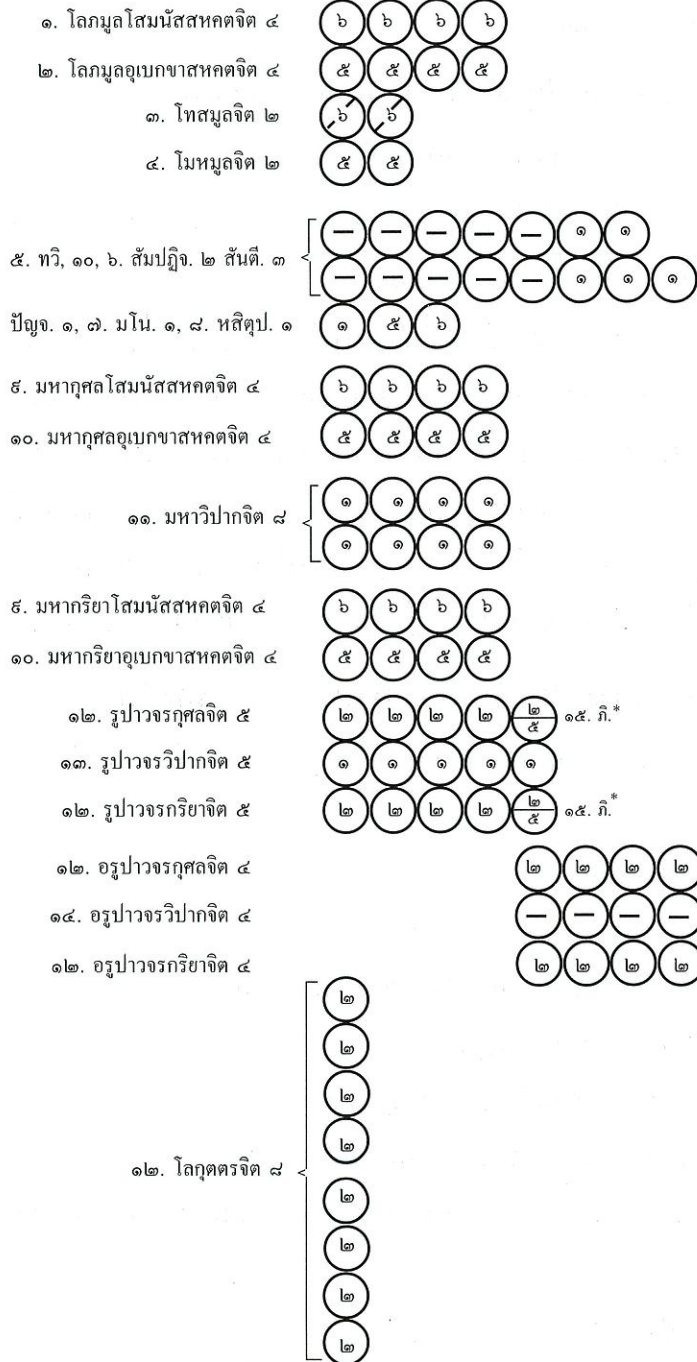
๑. จิตตชรูปที่เกิดจากโลภมูลโสมนัสสหคจิต ๔ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๒๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพุด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๒. จิตตชรูปที่เกิดจากโลภมูลอุเบกขาสหคจิต ๔ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๒๑ ดวง มี ๕ อย่างคือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพุด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

ภาพแสดงการจำแนกจิตโดยจิตตชรูป ๗ อย่าง

- ๖ = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นจิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้) เกิดขึ้นได้
- ๗ = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นจิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ) เกิดขึ้นได้
- ๘ = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๕ อย่าง (เว้นจิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะและร้องไห้) เกิดขึ้นได้
- ๑๒ = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๒ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ และจิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๓ (เว้นการเดิน) ตั้งมั่นอยู่ได้นาน เกิดขึ้นได้
- ๑ = จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้โดยตรง
- ๑ = จิตที่ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้เลย
- * = จิตที่เป็นอภิญญาจิตนี้ ก็คือรูปาวจรปัญจกามกุศลและรูปาวจรปัญจกามกริยาจิตนั่นเอง แต่ไม่ใช่ชนิดสามัญ หากเป็นจิตที่มีอำนาจพิเศษมากกว่า

จำแนกจิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่างและ
จำแนกจิตตชรูป ๗ อย่างตามประเภทของจิต

จำแนก	จิตตชรูป ๗ อย่าง ตามประเภทของจิต	จิตตชรูป ๖ อย่างที่เกิดจาก	จิตตชรูป ๕ อย่าง ที่เกิดจาก	จิตตชรูป ๒ อย่าง ที่เกิดจาก	จิตตชรูป ๑ อย่าง ที่เกิดจาก	รวมจิตที่ทำให้จิตตชรูปแต่ละอย่างเกิด	
จิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่าง		โลกนุสโลสมนัส ๔	โลกนุสลดอุเบกขา ๔	อปปนาชวณะ ๒๖ (เว้นอภิญญา)	สัมปฏิจจิน ๒	๑๕	
		หัตถุปบาท ๑	โมหมูล ๒		สันติธรรม ๓		
		มหากุศลโลสมนัส ๔	มโนทวาราวชชน ๑		ปัญญาทวาราวชชน ๑		
		มหากิริยาโลสมนัส ๔	มหากุศลอุเบกขา ๔		มหาวีรยา ๘		
		๑๓	มหากิริยาอุเบกขา ๔		รูปาวจรวิบาก ๕		
			๒		อภิญญา ๒		๑๖
					๒		
๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้น ๒. จิตที่ทำให้การหัวเราะเกิดขึ้น ๓. จิตที่ทำให้การร้องไห้เกิดขึ้น ๔. จิตที่ทำให้การเคลื่อนไหวอริยาบถน้อยเกิดขึ้น ๕. จิตที่ทำให้การพูดเกิดขึ้น ๖. จิตที่ทำให้ริยาบถใหญ่ ๔ เกิดขึ้น ๗. จิตที่อุดหนุนให้อริยาบถใหญ่ ๔ ตั้งมั่น		๖	๖	๖	๖	๖๕*	
		๖	๖	๖	๖	๑๓	
		๖	๖	๖	๖	๒	
		๖	๖	๖	๖	๓๒	
		๖	๖	๖	๖	๓๒	
		๖	๖	๖	๖	๓๒	
		๖	๖	๖	๖	๕๕	
หมายเหตุ ชื่อประเภทของจิต ที่ใช้ยกยดวณ หมายถึง กามฉวนจิต							

* ไม่นับรวมอภิญญาจิต ๒ ด้วย (จึงได้ ๗๕) เพราะจิต ๒ ดวงเป็นจิตประเภทเดียวกันกับรูปาวจรปัญญาชนานุสส-กริยา

** อปปนาชวณจิต (เวณิกัญญาจิต) อุดหนุนให้อริยาบถใหญ่ ๓ (เวณการคิน) ซึ่งเกิดจากมโนทวาราวชชนจิต ๑ กามฉวนจิต ๒๕ และอภิญญาจิต ๒ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

๓. จิตตชรูปที่เกิดจากโทสมูลจิต ๒ ประกอบด้วยเจตสิก ๒๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๔. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิต ๒ ประกอบด้วยเจตสิก ๑๖ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๕. จิตตชรูปที่เกิดจากทวิปัญญาญาณจิต ๑๐ ประกอบด้วยเจตสิก ๗ ดวงไม่มี

๖. จิตตชรูปที่เกิดจากสัมปฏิจฉนจิต ๒ สันตிரณจิต ๑ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑

รวม ๖ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๑๑ ดวง มี ๑ คือ **จิตตชรูปสามัญญ**

๗. จิตตชรูปที่เกิดจากมโนทวาราวชชนจิต ๑ ประกอบด้วยเจตสิก ๑๑ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๘. จิตตชรูปที่เกิดจากหสิตุปปาทจิต ๑ ประกอบด้วยเจตสิก ๑๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ

- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนิริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๘. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลโสมนัสสหคจิต ๔ มหาริยาโสมนัสสหคจิต ๔ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๘ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนิริยาบถน้อย
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๑๐. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลอุเบกขาสหคจิต ๔ มหาริยาอุเบกขาสหคจิต ๔ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๗ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนิริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๑๑. จิตตชรูปที่เกิดจากมหาวิปากจิต ๘ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๓ ดวง มี ๑ คือ
จิตตชรูปสามัญ

๑๒. จิตตชรูปที่เกิดจากอัปนาชวนะ ๒๖ (เวณิกัญญาจิต ๒) คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรกิริยาจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๘ ดวง มี ๒ อย่าง คือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปให้อิริยาบถทั้ง ๓ (การยืน การนั่ง การนอน) ที่เกิดจากมโนทวารวิชชจิต ๑ กามชวณจิต ๒๕ อภิญญาจิต ๒ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

๑๓. จิตตชรูปที่เกิดจากอรูปาวจรวิปากจิต ๕ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๕ ดวง

มี ๑ คือ **จิตตชรูปสามัญ**

๑๔. จิตตชรูปที่เกิดจากอรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๓๐ ดวง ไม่มี

๑๕. จิตตชรูปที่เกิดจากอภิญญาจิต ๒ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๐ ดวง มี ๕ อย่างคือ

- (๑) จิตตชรูปสามัญ
- (๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนิริยาบถน้อย
- (๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- (๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- (๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จำแนกโสมนัสกามฉนนะ ๑๓

ที่ทำให้การหวัระะเกิดโดยบุคคล ๓ จำพวก

๑. ปุณฺณหวัระด้วยจิต ๘ ดวง คือ โลกมุลโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔

๒. ผลเสกขบุคคล ๓ หวัระด้วยจิต ๖ ดวง คือ ทิฏฐิกตวิปยุตตโสมนัส ๒ มหากุศลโสมนัส ๔

๓. พระอรหันต์หวัระด้วยจิต ๕ ดวง คือ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากริยาโสมนัส ๔

จบ รูปสมุฏฐานนัย

หมวดที่ ๔

รูปกลาปนัย

การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวด ๆ

คำว่า ‘กลาป’ แปลว่า หมวด หมู่ มัด ฉะนั้น คำว่า **รูปกลาป** จึงหมายถึงรูปที่เป็นหมวดๆ เป็นหมู่ๆ และในรูปกลาปหนึ่งๆ นั้นจะต้องมีสภาพความเป็นไปพร้อมกัน ๓ อย่าง ที่เรียกว่า **สหवृत्ति** คือ

๑. **เอกุปปาตะ** เกิดพร้อมกัน

๒. **เอกนิโรธะ** ดับพร้อมกัน

๓. **เอกนิสสยะ** มีที่อาศัย คือ มหาภูตรูปอย่างเดียวกัน

เมื่อมีความเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว จึงเรียกว่า **รูปกลาป**

รูปกลาป มีอยู่ ๒๓ กลาป คือ

กัมมชกลาป	๕	} รวม ๒๓ กลาป
จิตตชกลาป	๘	
อุตฺตชกลาป	๔	
อาหารชกลาป	๒	

ดังมีคาถาแสดงว่า

กมฺมจิตฺโตตฺตกาหาร

สมฺภูจฺจนา ยถากมฺ

นวภูจ จตฺโร เทวติ

กลาปา หิ เตวีสติ

รูปกลาป ที่มี กรรม จิต อุตฺต อาหาร เป็นสมุฏฐานเหล่านี้ เมื่อว่าโดยจำนวนที่แท้จริงแล้ว มีตามลำดับดังนี้ คือ กัมมชกลาป ๕ จิตตชกลาป ๘ อุตฺตชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ รวมเป็น ๒๓ กลาป

ในจำนวนรูปกลาป ๒๓ เหล่านี้ เมื่อนับจำนวนรูปแล้วได้รูป ๒๓ คือในจำนวนรูป ๒๘ นั้น ยกเว้นปริจเฉทรูป ๑ และลักขณรูป ๔ คงเหลือ ๒๓

ที่เว้นปริจเฉทรูป ๑ นี้ ก็เพราะปริจเฉทรูปเป็นรูปที่กำหนดขอบเขตระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป ฉะนั้น จึงไม่นับเข้าอยู่ในองค์กลาป

ส่วนลักษณะรูป ๔ ก็เป็นรูปที่เป็นเครื่องหมายของรูปกลาป ฉะนั้น จึงไม่นับเข้าอยู่ในองค์กลาป เช่นเดียวกัน ดังแสดงคาถาว่า

กลาปानํ ปริจุเจท-

ลกฺขณตฺตา วิจฺจุชฌา

น กลาปงฺคฺมิจุจาทุ

อาภาสํ ลกฺขณานิ จ

อาภาสรูป ๑ และลักษณะรูป ๔ บัณฑิตทั้งหลายไม่แสดงว่าเป็นองค์ของกลาป เพราะรูปทั้ง ๔ เหล่านี้ เป็นเพียงส่วนแยกของรูปกลาป และเป็นเครื่องหมายของรูปกลาปเท่านั้น

กัมมชกลาป ๙ คือ

๑. จักขุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี จักขุปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ จักขุปสาท ๑
๒. โสตทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี โสตปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ โสตปสาท ๑
๓. ฆานทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี ฆานปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ ฆานปสาท ๑
๔. ชิวหาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี ชิวหาปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ ชิวหาปสาท ๑
๕. กายทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี กายปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ กายปสาท ๑
๖. อิตถิภาวทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี อิตถิภาวรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ อิตถิภาวรูป ๑
๗. ปุริสภาวทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี ปุริสภาวรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ ปุริสภาวรูป ๑
๘. วัตถุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี หทยวัตถุรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑ หทยวัตถุรูป ๑
๙. ชีวีตนวกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๙ มี ชีวีตรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ ชีวีตรูป ๑

อธิบาย กัมมชกฺลาปทั้ง ๕ นี้ ได้แก่รูปที่เกิดจากกรรม คือ กัมมชรูป ๑๗ (เว้น ปริจฺเจทรูป ๑) นั้นเอง ฉะนั้น กัมมชกฺลาป ๕ นี้ จึงเกิดได้เฉพาะแต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ในคนๆ หนึ่งเกิดได้อย่างมาก ๘ กลาป เพราะอิตถิภาวทสกฺลาปและปฺริสภาวทสกฺลาปทั้ง ๒ นี้ จะเกิดพร้อมกันในคนๆ เดียวกันไม่ได้ ถ้าเป็นหญิงก็ต้องเว้นปฺริสภาวทสกฺลาปออก และถ้าเป็นชายก็ต้องเว้นอิตถิภาวทสกฺลาปออก ฉะนั้น จึงเหลือเพียง ๘ เท่านั้น นี่มุ่งหมาย เอาแต่กัมมชกฺลาปโดยแท้ ไม่ได้มุ่งหมายเอากัมมปิจฺจยอตุชฺชกฺลาป คือ รูปกลาปที่เกิดจาก อตุที่มิกรรมเป็นสมุฏฐาน หมายความว่า .ในกัมมชกฺลาปทั้ง ๕ นั้น มีอตุอยู่ในนั้นด้วย คือ เตโชธาตุนั่นเอง อตุชนิดนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยกรรม ฉะนั้น เรียกว่า **กัมมชรูป** ส่วนรูปที่เกิดจากอตุที่อยู่ในกัมมชกฺลาปเหล่านี้ไม่ใช่เป็นกัมมชรูปโดยตรง เรียกว่า **กัมมปิจฺจยอตุชฺชรูป** ฉะนั้น อวัยวะต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย มี ผม ขน เล็บ ฟัน เขา งา เขน ขา เป็นต้นนั้น ล้วนแต่เป็นอตุชฺชรูปต่างๆ ทั้งนั้น คือ กัมมปิจฺจยอตุชฺชรูปบ้าง จิตตปิจฺจยอตุชฺชรูปบ้าง อตุปิจฺจยอตุชฺชรูปบ้าง อาหารปิจฺจยอตุชฺชรูปบ้าง แต่มีกัมมปิจฺจยอตุชฺชรูปเป็นประธาน อตุชฺชรูปที่เหลือ ๓ ชนิดนั้น เป็นส่วนประกอบ จะรู้ชัดได้ในเวลาที่สัตว์ทั้งหลายตายลง เพราะตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อตายแล้ว กัมมชรูป จิตตชรูป อาหารชรูป ทั้ง ๓ นี้ ย่อมดับสิ้นไม่มีเหลือ คงเหลือแต่อตุชฺชรูปเท่านั้น อตุชฺชรูปที่เหลืออยู่นี้แหละเป็นอตุชฺชรูป ๔ ชนิด ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในคนหนึ่งๆ มีกัมมชกฺลาปเพียง ๘ กลาปเป็น อย่างมากดังนี้

จำแนกกัมมชกฺลาป ๘ โดยกาย ๓ ส่วน

ในร่างกายของคนเรานี้ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. **อุปริมกาย** กายเบื้องบน นับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดศีรษะ
๒. **มัชฌิมกาย** กายเบื้องกลาง นับตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ
๓. **เหตุฎิมกาย** กายเบื้องต่ำ นับตั้งแต่สะดือลงมาถึงเท้า

ในอุปริมกาย มีกัมมชกฺลาปเกิดได้ ๗ กลาป คือ

๑. จักขุทสกฺลาป ๒. โสตทสกฺลาป ๓. ขานทสกฺลาป ๔. ชีวหาทสกฺลาป
๕. กายทสกฺลาป ๖. ภาวทสกฺลาป ๗. ชีวิตนวกฺลาป

ในมัชฌิมกาย มีกัมมชกฺลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ

๑. กายทสกฺลาป ๒. ภาวทสกฺลาป ๓. วัตถุทสกฺลาป ๔. ชีวิตนวกฺลาป

ในเหตุฎิมกาย มีกัมมชกฺลาปเกิดได้ ๓ กลาป คือ

๑. กายทสกฺลาป ๒. ภาวทสกฺลาป ๓. ชีวิตนวกฺลาป

จิตตชกกลาป ๘ คือ

มูลกกลาป	๑. สุทธัญญูกกลาป	หมายถึง กกลาปที่มีจำนวนรูป ๘ ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ โดยเฉพาะ		
	๒. สัททณวกกลาป	" "	๘	ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ สัททะ ๑
	๓. กายวิญญูตินวกกลาป	" "	๘	ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ กายวิญญูติ ๑
	๔. วจีวิญญูติสัทททสกกลาป	" "	๑๐	ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ วจีวิญญูติ ๑ สัททะ ๑
มูลิกกลาป	๕. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป	" "	๑๑	ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ วิการูป ๓
	๖. สัททลหุตาทีทวาทสกกลาป	" "	๑๒	ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ สัททะ ๑ วิการูป ๓
	๗. กายวิญญูติลหุตาทีทวาทสกกลาป	" "	๑๒	ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ กายวิญญูติ ๑ วิการูป ๓
	๘. วจีวิญญูติสัททลหุตาทีเตรสกกลาป	" "	๑๓	ได้แก่ อวินิพโกกรูป ๘ วจีวิญญูติ ๑ สัททะ ๑ วิการูป ๓

วิการูป ๓

อธิบาย จิตตชกกลาป ๘ ที่แสดงมานี้ แสดงตามวิสุทธิมรรคอรรถกถา สำหรับในอภิธัมมัตถสังคหะ แสดงเพียง ๖ กกลาปเท่านั้น คือ เว้นสัททณวกกลาป และ สัททลหุตาทีทวาทสกกลาป และจิตตชกกลาปทั้ง ๘ นี้ ได้แก่ จิตตชรูป ๑๔ (เว้นปริจเจทรูป ๑) นั้นเอง ฉะนั้น จิตตชกกลาปเหล่านี้ย่อมเกิดได้เฉพาะในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น

ในจิตตชกกลาปทั้ง ๘ นั้น

๑. สุทธัญญูกกลาป เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่ไม่ได้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว การพูด หรือ มีเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดปรากฏออกมา และในขณะที่จิตใจอ่อนเพลีย หรือไม่เข้มแข็ง ได้แก่ อาการที่หายใจเข้าออก มีลักษณะอาการพองขึ้น ยุบลงที่ท้อง ในเวลาที่เสียใจ โกรธ มีลักษณะอาการ หน้าแดง หน้าซีด ในเวลาที่เกลียด กลัว มีลักษณะอาการขนลุก ขนพอง เป็นต้น

สุทธัญญูกกลาปนี้ เมื่อมีวิธีการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **ลหุตาทีเอกาทสกกลาป** เกิดขึ้นในเวลาที่จิตใจสบายหรือเข้มแข็ง ได้แก่ อาการที่หายใจเข้าออก ในเวลาที่จิตใจมีลักษณะอาการหน้าตาชื่นบาน ในเวลาที่ปีติเกิด มีลักษณะอาการขนลุก ขนพอง เป็นต้น

๒. สัททณวกกลาป เกิดเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏโดยไม่เกี่ยวกับการพูดและเกิดในเวลาที่จิตใจอ่อน ท้อถอย ไม่เข้มแข็ง ได้แก่ เสียงที่เกิดจากลมหายใจเข้าออก เสียงไอ จาม เรอ หาว เสียงละเมอที่ไม่รู้เรื่อง

สัททณวกกลาปนี้ เมื่อมีวิธีการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **สัททลหุตาทีทวาทสกกลาป** และเกิดในเวลาที่จิตใจสบาย เข้มแข็ง ได้แก่ เสียงชนิดเดียวกันกับสัททณวกกลาป แต่เสียงนั้นแจ่มใสกว่า และเสียงละเมอก็เป็นเรื่องเป็นราว

๓. กายวิญญูตินวกกลาป เกิดเมื่อเวลาเคลื่อนไหวร่างกายต่างๆ ที่ไม่เป็นปกติ คือ

ในเวลาทีจิตใจอ่อน ไม่เข้มแข็ง ได้แก่ การเดิน ขึ้น นั่ง นอน กู้ เขยียด เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา เป็นต้น

กายวิญญูตินวกกาลานี้ เมื่อวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า กายวิญญูติ-
 ลหุตาทิหาวาสกกาลา และเกิดในเวลาທີ່จิตใจสะดวกสบาย หรือเข้มแข็ง ได้แก่ การเดิน
 ยืน นั่ง นอน เป็นต้น ที่คล่องแคล่วสะดวกสบาย

๔. **วชิรวิญญูดีส์ททสกกกลาป** เกิดเมื่อเวลาพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง สวดมนต์ เป็นต้น ที่ไม่เป็นปกติ คือในเวลาที่รู้สึกไม่ค่อยสบาย หรือในเวลาที่จิตใจห่อถอย ไม่เต็มใจพูด ไม่เต็มใจอ่าน เป็นต้น

วชิญาณุตติสัททสกกกลาปนี้ เมื่อมีการรูป ๓ เกิดรวมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **วชิญาณุตติสัททลหุตาทีเตรสกกกลาป** เกิดในเวลาปกติ หรือเวลาที่จิตใจสบาย การพูด การอ่าน เหล่านั้น ก็เป็นไปได้โดยสะดวก

จำแนกจิตตชกลาป ๘ โดยกาย ๓ ส่วน

ในอุปริมกาย มีจิตตชกฺลาปเกิดได้ทั้ง ๘ กฺลาป

ในมัชฌิมกัถ และเหตุจุมกัถ มิจิตตชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ

๑. สุนทรียะวิภาษวิทยา

๒. กายวิญญูตินวกกถาป

๓. ลหุตาทีเภาทสกกลาป

๔. กายวิญญูตูลหุตาทิทวาทสกกลาป

อุตสาหกรรม ๔ คือ

มูลกလာป	{ ๑. สุธัตถฐกกลาป	หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป	๘	ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ โดยเฉพาะ
	{ ๒. สัทททวักกกลาป	" "	๘	ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ สัททะ ๑
มุลิกกลาป	{ ๓. ลหุตาทีเอกาทสกกกลาป	" "	๑๑	ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ วิการรูป ๓
	{ ๔. สัททลหุตาทีหาวาทสกกกลาป	" "	๑๒	ได้แก่ อวินิพโกครูป ๘ สัททะ ๑ วิการรูป ๓

อธิบาย อุตุชกาลทั้ง ๔ นี้ ได้แก่ อุตุรูป ๑๒ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) นั้นเอง และในอุตุชกาลทั้ง ๔ นี้ ย่อมเกิดภายในร่างกายของสัตว์ได้ทั้งหมด ส่วนภายนาสัตว์คือในสิ่งที่ไม่มีชีวิตนั้น เกิดได้เพียง ๒ กลาป คือ สัทธฐกกลาป กับ สัททนวกกลาป เท่านั้น

อตุขกลาป ๔ ที่เกิดภายในสัตว์

๑. **สุทธัญญูกถาป** ได้แก่ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง เพราะอตุขกถาปนี้เป็น
กถาปที่เป็นพื้นรองรับกถาปอื่นๆ อีกทีหนึ่ง ถ้าไม่มีอตุขกถาปแล้ว กถาปอื่นๆ มีกัมมช-

กลาป เป็นต้น ก็ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้ และสุทธัญญุกกลาปนี้เกิดเมื่อเวลาที่ร่างกายของสัตว์นั้นๆ ไม่เป็นปกติ เช่น อ่อนเพลีย ไม่สบาย

สุทธัญญุกกลาปนี้ เมื่อมีวិการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **ลหุตาทีเอกาทสกกลาป** ได้แก่ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เวลาที่เป็นปกติสบาย

๒. สัททนวกกลาป เกิดเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏออกมาจากร่างกายบางส่วน เช่น ท้องร้อง กรน หรือเสียงที่เกิดจากการตบมือ คัดมือ และเสียงที่เกิดจากการตีลงในส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย แต่เสียงเหล่านั้นไม่สู้จะชัดเจนนัก

สัททนวกกลาปนี้ เมื่อมีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **สัททลหุตาทีทวาทสกกลาป** ได้แก่เสียงต่างๆ ที่กล่าวในสัททนวกกลาปนั่นเอง แต่เสียงนั้นปรากฏแจ่มใสชัดเจน

อตุชกลาป ๒ ที่เกิดภายนอกสัตว์

๑. สุทธัญญุกกลาป ได้แก่ วัตถุสิ่งของต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ และภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ไฟ ลม พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว แสงสว่าง เงาม เป็นต้น

๒. สัททนวกกลาป ได้แก่ เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงรถ เรือ ระฆัง เหล่านี้เป็นต้น

จำแนกอตุชกลาป ๔ โดยกาย ๓ ส่วน

ในกาย ๓ ส่วนนั้น อตุชกลาปทั้ง ๔ ย่อมเกิดได้ สำหรับสุทธัญญุกกลาป หรือ ลหุตาทีเอกาทสกกลาปนั้น เกิดเป็นประจำอยู่แล้ว ส่วนสัททนวกกลาปหรือสัททลหุตาทีทวาทสกกลาป ทั้ง ๒ นี้ เกิดเป็นบางเวลา ไม่ใช่เป็นประจำ

อาหารชกลาป ๒ คือ

มูลกลาป ๑. สุทธัญญุกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๘ ได้แก่ อวินิพโกรูป ๘ โดยเฉพาะ

มูลิกกลาป ๒. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๑ ได้แก่ อวินิพโกรูป ๘ วิการรูป ๓

อธิบาย อาหารชกลาปทั้ง ๒ นี้ ได้แก่ อาหารขรูป ๑๑ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) นั้นเอง และอาหารชกลาปทั้ง ๒ นี้ ย่อมเกิดเฉพาะภายในร่างกายของสัตว์เท่านั้น และความ เป็นไปของอาหารชกลาปทั้ง ๒ มีดังนี้ คือ

๑. สุทธัญจกกลาป เกิดเมื่ออาหารต่างๆ หรือยาต่างๆ จะดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม เมื่อกินลงไปแล้วไม่ทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า หรือ เมื่อกินลงไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกไม่สบาย แน่น อึดอัด เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกลาปที่เกิดจากยา หรืออาหารเหล่านี้ ยังไม่ได้ประกอบด้วยวิการรูปทั้ง ๓

๒. ลหุตาทีเอกาทสกกลาป เกิดเมื่ออาหารต่างๆ หรือ ยาต่างๆ เมื่อกินลงไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า สบาย เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกลาปที่เกิดจากยา หรือ อาหารเหล่านี้ ประกอบด้วยวิการรูปทั้ง ๓

อาหารชกลาปทั้ง ๒ นี้ เกิดภายนอกสัตว์ไม่ได้ เพราะอาหารชกลาปจะเกิดได้นั้น ต้องอาศัยกัมมขโชาที่อยู่ในร่างกายของสัตว์เป็นผู้อุปการะแก่พิทฺธิขโชา คือ ขโชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ นั้นอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น รูปกลาปที่อยู่ในอาหารต่างๆ ที่ยังไม่ได้บริโภคนั้น ไม่ใช่เป็นอาหารชกลาป เป็นอุตุชกลาปทั้งสิ้น

ต้นไม้ต่างๆ ที่เจริญงอกงามเติบโต ออกดอก ออกผลได้ โดยอาศัยดิน น้ำ และปุ๋ย เหล่านี้ เข้าใจกันว่า ดิน น้ำ และปุ๋ย นั้น ทำให้อาหารชกลาปเกิดแก่ต้นไม้มาก ความจริง ดิน น้ำ และปุ๋ยเหล่านั้น ไม่ได้ทำให้อาหารชกลาปเกิดแก่ต้นไม้ได้แต่อย่างใดเลย เพียงแต่ทำให้อุตุชกลาปเกิดต่างหาก เพราะต้นไม้บริโภคอาหารอย่างสัตว์ไม่ได้ ดิน และน้ำ หรือปุ๋ยที่รดให้ต้นไม้ นั้น ย่อมซึมเข้าไปในลำต้นโดยทางรากแก้วและรากฝอยของต้นไม้ที่เป็นไปตามธรรมชาติเท่านั้น ถ้าจะเรียกว่าต้นไม้กินอาหารก็เรียกได้ แต่เรียกตามโวหาร หาใช่เป็นสภาพปรมัตถ์ไม่ ทำนองเดียวกันกับที่เราพูดกันว่า “รถคันนี้กินน้ำมันมาก รถคันนี้กินน้ำมันน้อย” ซึ่งความจริงนั้นรถหาได้กินน้ำมันเข้าไปได้ไม่ ใช้กล่าวเรียกกันโดยโวหารสมมุติเท่านั้น

จำแนกอาหารชกลาป ๒ โดยกาย ๓ ส่วน

ในกายทั้ง ๓ ส่วนนั้น อาหารชกลาปทั้ง ๒ ย่อมเกิดได้

จบ รูปกลาปนี้

หมวดที่ ๕

รูปปวัตติกมณัย

แสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

คาถาแสดงรูปที่เกิดได้และไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ

อฏฐวิสติ กาเมสุ

โหนติ เตวีสุ รูปิสุ

สตรเสวสญญินํ

อรูเป นตฺถิ กิณฺณจิปี

ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้ ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) รูป ๒๓ (เว้น ฆานะ จิวหา กายะ ภาวะรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในอสังขยัตตภูมิ ๑ รูป ๑๓ (เว้น ปสาทรูป ๕ สัททรูป ๑ ภาวะรูป ๒ หทยรูป ๑ วิญญูติรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในรูปภูมิ ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

อธิบาย คาถาที่แสดงนี้ เป็นหลักที่แสดงถึงจำนวนรูปที่เกิดได้และเกิดไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ และผู้ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ นั้น รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้โดยบริบูรณ์ในปวัตติกาล ไม่ยิ่งไม่หย่อนไปกว่านี้ แต่เมื่อว่าโดยบุคคลแล้ว ถ้าเป็นเพศหญิง ก็ต้องเว้นปฐิหารูปออกเสีย ถ้าเป็นเพศชาย ก็ต้องเว้นอติถิหารูปออกเสีย และถ้าผู้ใดมีอวัยวะ เช่น ตา หู จมูก เพศ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓ อย่าง ขาดตกบกพร่องแล้ว ก็ต้องเว้นรูปนั้นๆ ออกตามสมควร แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้ ดังคาถาที่แสดงว่า **อฏฐวิสติ กาเมสุ**

ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) อันเป็นที่เกิดของพวกพรหมทั้งหลายนั้น ฆานะ จิวหา กายะ และภาวะทั้ง ๒ ย่อมไม่เกิด เพราะรูปทั้ง ๕ นี้ เป็นรูปที่สนับสนุนในกามคุณ อารมณ์โดยส่วนเดียว ส่วนพรหมนั้นเป็นบุคคลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปฌาน ซึ่งปราศจาก กามฉันทะ ฉะนั้น รูปทั้ง ๕ นี้ จึงเกิดไม่ได้แก่พวกพรหม

สำหรับ จักขุ และโสตะ ที่เกิดได้กับพวกพรหมนั้น ก็เพราะรูปทั้ง ๒ นี้มิได้มีแต่ โทษอย่างเดียว ย่อมมีคุณประโยชน์ได้เป็นอย่างมาก คือ ตา มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้ แลเห็นผู้ที่ทรงคุณอันประเสริฐ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น เรียกว่า ทสฺสนานุตตรียคุณ หู มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้ฟังธรรมอันประเสริฐเรียกว่า **สวานานุตตรียคุณ** ฉะนั้น รูปทั้ง ๒ คือ ตา และหูนี้ จึงเกิดได้แก่พวกพรหม และรูปทั้งหมดที่เกิดกับพวกพรหมนั้น มี

แสดง รูปที่เกิดขึ้นได้และไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ พร้อมทั้งจำแนกโดยสมมุฐาน ๔

ในกาณภูมิ ๑๑ รูปเกิดได้ทั้ง ๒๘ รูป	ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอดีตภูมิ) รูปเกิดได้ ๒๓ รูป	ในอดีตภูมิตตภูมิ ๑ รูปเกิดได้ ๑๗ รูป	ในรูปภูมิ ๔
มหาภูตรูป ๔ 			ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดได้เลย
ปสาทรูป ๕ 			
วิสหรูป ๔ 			
ภาวรูป ๒ *			
หทยรูป ๑			
ชีวิตรูป ๑			
อาหารรูป ๑			
ปริเจตھرรูป ๑			
วิญญูติรูป ๒			
วิการรูป ๓			
ลักขณรูป ๔			

อักษรย่อและเครื่องหมายในแผนภาพ

ก. = กรรมสมมุฐาน จิ. = จิตสมมุฐาน
 ⊖ = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมมุฐานใดเลย ⊗ = รูปที่เกิดขึ้นไม่ได้ในภูมินี้
 ในวงกลมได้มีอักษรย่อตัวใด หมายถึง รูปนั้นในภูมินี้เกิดจากสมมุฐานซึ่งแทนด้วยอักษรย่อตัวนั้น
 ในวงกลมได้มีอักษรย่อมากกว่า ๑ ตัว หมายความว่า รูปนั้นในภูมินี้เกิดจากสมมุฐานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ใน ๔ หรือ ๓ หรือ ๒ สมมุฐาน
 อ. = อหการสมมุฐาน
 * = ภาวรูปเกิดได้อย่างหนึ่งในบุคคลหนึ่งๆ

จำนวน ๒๓ รูปด้วยกัน รูปที่ขาดตกบกพร่องแก่พวกพรหมนั้นไม่มี ดังคาถาที่แสดงว่า
โหนดิ เตวีสุ รูปิสฺ

ในอสังขยัตตภูมิ ย่อมมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ เท่านั้น คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจ-
เฉทรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ วิการรูป ๓ ลักษณะรูป ๔ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่าพวกอสังขยัตต-
พรหมทั้งหลายนี้ เป็นพรหมที่ไม่มีนามธรรม คือ จิตและเจตสิกเกิดขึ้นเลย ด้วยเหตุนี้ รูป
อันเป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิก จึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นแก่พรหมเหล่านี้ ส่วนภารูป ๒
แม้ว่าจะไม่ใช่เป็นรูปที่เกิดจากจิต เจตสิก คือไม่ใช่จิตตชรูปก็จริง แต่สำหรับพวกพรหมทั้ง
เหล่านั้น ปราศจากการมีราคะอยู่แล้วและภารูป ๒ นี้ ก็เป็นรูปที่ทำให้เกิดการมีราคะเป็น
ส่วนมาก ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องสำหรับพวกพรหมทั้งหลาย ฉะนั้น พวกอสังขยัตตพรหม
ทั้งหลายจึงมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ รูปเท่านั้น ดังคาถาที่แสดงว่า **สตุตฺตเสวสยฺญินํ**

ในอรุปภูมิ ๔ อันเป็นที่เกิดของพวกอรุปพรหมทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจการ
เจริญฉานที่เกี่ยวข้องกับรูปวิราคภาวา คือความปราศจากการยินดีในรูป ฉะนั้น พวกอรุป-
พรหมทั้งหลายจึงไม่มีรูปเกิดขึ้น ตลอดจนกระทั่งในภูมิที่อยู่ ก็ไม่มีรูปอย่างหนึ่งอย่างใดเกิด
ขึ้นเช่นเดียวกัน ดังคาถาที่แสดงว่า **อรุเป นตฺถิ กิณฺณจิปิ**

จำแนกรูป ๒๘ ที่เกิดในกามภูมิ ๑๑ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๒๘ ที่เกิดได้ในกามภูมิทั้งหมดนั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ก็ได้ครบทั้ง ๔
สมุฏฐาน ทั้งจำนวนรูปสมุฏฐานก็เกิดได้ครบ คือ

กัมมชรูป ๑๘ จิตตชรูป ๑๕ อุตฺตชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒ รวมเป็น ๕๘ และใน
จำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๔ สมุฏฐานเหล่านี้ แต่ละสมุฏฐานๆ ย่อมมีลักษณะรูปทั้ง ๔ ประการ
อยู่ด้วยทุกๆ สมุฏฐาน คือ ในกัมมชรูป ๑๘ ก็มีลักษณะรูปทั้ง ๔ ได้แก่ อุปจยกัมมชรูป
สันตติกัมมชรูป ชรตักัมมชรูป อนิจจตักัมมชรูป รวมเป็น ๔

ในจิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ฉะนั้น เมื่อรวม
ลักษณะรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในรูป ๔ อย่าง ดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็น ๑๖ และเมื่อนับรวมเข้ากับ
จำนวนรูป ๕๘ จึงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในกามภูมิ ๗๔ ในจำนวนรูป ๗๔ เหล่านี้ ถ้า
นับอย่างสามัญแล้ว ก็คงมีจำนวน ๒๘ นั่นเอง

จำแนกรูป ๒๓ ที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕

(เวณอสังขยัตตภูมิ) โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๒๓ ที่เกิดได้ในรูปภูมิ ๑๕ นั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ย่อมได้เพียง ๓ สมุฏฐาน (เวณอาหารสมุฏฐาน) เพราะบรรดารูปพรหมทั้งหลายไม่ได้กินอาหารอย่างพวกมนุษย์หรือเทวดา รูปพรหมทั้งหลายย่อมอ้อมอยู่ได้ด้วยปีติ ฉะนั้น ปีติจึงเท่ากับอาหารของพวกรูปพรหม ด้วยเหตุนี้ในจำนวน ๒๓ นั้น จึงไม่มีอาหารชรูปอยู่ด้วยเลย

ในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๓ นั้น กัมมชรูปย่อมเกิดได้ ๑๓ (เวณ ฆานะ ชิวหา กายะ ภาวะ) จิตตชรูปเกิดได้ทั้งหมด ๑๕ อุดุชรูปเกิดได้ทั้งหมด ๑๓ รวมเป็น ๔๑ และเมื่อรวมกับลักขณรูป ๑๒ แล้ว คงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในรูปภูมิ ๕๓ ถ้านับอย่างสามัญแล้วก็คงได้จำนวนรูป ๒๓ นั้นเอง

จำแนกรูป ๑๗ ที่เกิดในอสังขยัตตภูมิ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๑๗ ที่เกิดได้ในอสังขยัตตภูมินั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ย่อมได้เพียง ๒ สมุฏฐาน คือ กัมมสมุฏฐาน และอุดุสมุฏฐาน เพราะพวกอสังขยัตตพรหม เป็นพรหมที่ไม่มีจิตและเจตสิก ฉะนั้น รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานจึงไม่มี ส่วนรูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานนั้น ไม่มีเป็นธรรมดาสำหรับพวกพรหมอยู่แล้ว

ในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๒ นั้น กัมมชรูปย่อมเกิดได้ ๑๐ คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อุดุชรูปเกิดได้ ๑๒ (เวณสัททะ) รวมเป็น ๒๒ และเมื่อรวมกับลักขณรูป ๘ แล้ว คงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในอสังขยัตตภูมิ ๓๐ ถ้านับอย่างสามัญแล้ว ก็คงได้จำนวนรูป ๑๗ นั้นเอง

หมายเหตุ ที่นับลักขณรูป ๔ เข้าไปรวมกับรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ นั้น นับโดยส่วนรวม คือ กัมมชรูป ๑๘ รวมกับลักขณรูป ๔ เป็น ๒๒ จิตตชรูป ๑๕ รวมกับลักขณรูป ๔ เป็น ๑๙ ดังนี้เป็นต้น แต่ถ้าจะนับเอาลักขณรูป ๔ ที่เกิดอยู่กับนิปผันนรูปโดยเฉพาะๆ แล้ว ในกัมมชรูป ๑๘ นั้น มีนิปผันนรูป ๑๗ (เวณปริจเฉทรูป) ในนิปผันนรูป ๑๗ นั้น รูปหนึ่งๆ มีลักขณรูป ๔ เกิดอยู่ด้วย ฉะนั้น จึงรวมเป็นลักขณรูป ๖๘ และเมื่อรวมกับกัมมชรูป ๑๘ แล้วจึงคงเป็นกัมมชรูป ๘๖

ในจิตตชรูป ๑๕ มีนิปผันนรูป ๕ คือ อวินิพโกรูป ๘ สัททรูป ๑ นิปผันนรูป ๕ รูปหนึ่งๆ มีลักขณรูป ๔ รวมเป็นลักขณรูป ๓๖ และเมื่อรวมกับจิตตชรูป ๑๕ แล้ว คงเป็นจิตตชรูป ๕๑

ในอุตุขรูป ๑๓ มีนิพผันนรูป ๕ เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ลักษณะรูปจึงมี ๓๖ และเมื่อรวมกับอุตุขรูป ๑๓ แล้ว คงเป็นอุตุขรูป ๔๙

ในอาหารขรูป ๑๒ มีนิพผันนรูป ๘ คือ อวินิพโกขรูป ๘ ฉะนั้น ลักษณะรูปคงมี ๓๒ และเมื่อรวมกับอาหารขรูป ๑๒ แล้ว คงเป็นอาหารขรูป ๔๔ ดังนี้

คาถาแสดงรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล แต่เกิดได้ในปัตติกาล

สทโท วิกาโร ชรตา

มรณญโจบปตติย

น ลพฺภณติ ปวตฺเต ตุ

น กิณฺณิปี น ลพฺภติ

สัททรูป ๑ วิจารณ์รูป ๕ ชรตารูป ๑ อนิจจตารูป ๑ รวม ๘ รูปนี้ เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล คือ อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิต ส่วนในปัตติกาลนั้น รูปใดรูปหนึ่งที่จะเกิดไม่ได้นั้น ไม่มีเลย ย่อมเกิดได้ทั้งหมด

อธิบาย อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิตนั้น เรียกว่า **ปฏิสนธิกาล** ตั้งแต่ฐิตินะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา จนถึงฐิตินะของจุติจิต เรียกว่า **ปัตติกาล** นี้เป็นไปตามสภานัย

รูป ๘ รูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลนั้น หมายความว่า ในปฏิสนธิขณะของสัตว์ทั้งหลายนั้น เสียงยังไม่มี การเคลื่อนไหวร่างกาย การพูด ก็ยังไม่มี รูปเบา รูปอ่อน รูปอันควรแก่การงาน รูปที่กำลังแก่ รูปที่กำลังดับ ก็ยังมีไม่ได้ ข้อนี้อุปมาเหมือนหนึ่ง หม้อข้าวที่เริ่มตั้งบนเตา จะให้ข้าวเดือดทันทีย่อมไม่ได้ ฉะนั้น ปฏิสนธิขณะของสัตว์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ดังกล่าวแล้วนั้น

คาถาสังคหะนี้ แสดงแต่เฉพาะรูป ๘ รูป มี สัททะ เป็นต้น เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล ฉะนั้น จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า รูปที่เหลืออีก ๒๐ รูป ย่อมเกิดได้ในปฏิสนธิกาล ในจำนวนรูป ๒๐ รูปเหล่านี้ กัมมขรูปก็อยู่ในจำนวนนี้ จิตตขรูป อุตุขรูป อาหารขรูป ก็อยู่ในจำนวนนี้ แต่พวก จิตตขรูป อุตุขรูป อาหารขรูป ทั้ง ๓ พวกนี้ ย่อมเกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล เกิดได้แต่ในปัตติกาลเท่านั้น ฉะนั้น รูป ๒๐ รูปที่เกิดได้ในปฏิสนธิกาล จึงคงเป็นพวกกัมมขรูปพวกเดียว คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกขรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ อุปจยรูป ๑ สันตติรูป ๑ รวม ๒๐

ในอภิธัมมัตถสังคหะ แสดงจำนวนรูป ๘ รูป ที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล แต่ถ้าแสดงตามนัยแห่งอรรถกถาและฎีกาแล้ว รูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลจะต้องมี ๕ รูป คือ

เพิ่มสันตติรูปอีกรูปหนึ่ง ฉะนั้น ในจำนวนรูป ๒๘ จึงคงเป็นรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล ๘ รูป เกิดได้ ๑๘ รูป

ส่วนในปวัตติกาลนั้น รูป ๒๘ ที่เป็น กัมมชะ จิตตชะ อุตฺตชะ อาหารชะ ย่อมเกิดได้ทั้งหมด

กัมมรูป ๑๘ ที่เกิดได้ในปฏิสนธิกาลนั้น ถ้าจัดเป็นกလာปแล้ว ก็ได้แก่กัมมชกลาป ๘ นั้นเอง และในกัมมชกลาป ๘ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นทั้งหมดแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไปในปฏิสนธิขณะ ต้องแล้วแต่กำเนิดของสัตว์ และภูมิตามสมควร

กำเนิดหรือโยนิ

กำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย มี ๑ หรือ ๔ คือ

๑. สังเสทชะกำเนิด หมายถึง เกิดในที่ที่มียางเหนียว
๒. โอปปาติกะกำเนิด หมายถึง เกิดผุดขึ้นโตทันที คล้ายกับว่าตกลงมาจากที่สูง
๓. คัพภเสยยกะกำเนิด หมายถึง เกิดในครรภ์มารดา
- คัพภเสยยกะกำเนิด แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ
  ๑. อัณฑชะกำเนิด หมายถึง เกิดในฟอง
  ๒. ชลาพุชะกำเนิด หมายถึง เกิดในมดลูก

ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วจึงได้กำเนิด ๔ คือ ๑. สังเสทชะกำเนิด ๒. โอปปาติกะกำเนิด ๓. อัณฑชะกำเนิด ๔. ชลาพุชะกำเนิด

อธิบายในกำเนิดทั้ง ๔

๑. สังเสทชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยสังเสทชะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยมีบิดา มารดา อาศัยเกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ โลหิต น้ำโสโครก เป็นต้น เช่น นางจิฏจมานวิกา เกิดจากต้นมะขาม นางเวฬุวดี เกิดจากต้นไผ่ นางปทุมวดี เกิดจากดอกบัว ไอรสของนางปทุมวดี ๔๕๕ องค์ เกิดจากโลหิต พวกหนอนต่างๆ ที่เกิดจากผลไม้ หรือสิ่งโสโครก เหล่านี้เป็นต้น แต่สัตว์ที่เป็นสังเสทชะกำเนิดนี้ไม่ได้เกิดโตขึ้นมาทีเดียว ค่อยๆ เติบโตคล้ายกับพวกคัพภเสยยกะ

๒. โอปปาติกะกำเนิด สัตว์ที่ปฏิสนธิด้วยโอปปาติกะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยอะไรทั้งหมด อาศัยอดีตกรรมอย่างเดียว และเมื่อเกิดนั้นก็เติบโตขึ้นทีเดียว เช่น พวกสัตว์นรก เปเรต เทวดา พรหม มนุษย์ในสมัยต้นกับ

๓. อัณฑะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยอัณฑะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดา แต่เมื่อปฏิสนธิที่แรกนั้น ต้องอยู่ในฟองเสียก่อน เมื่อมารดาคลอดฟองออกมาแล้ว สัตว์นั้นก็จะคลอดจากฟองอีกทีหนึ่ง การเกิดของสัตว์พวกนี้ค่อยๆ เติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ พวกไก่ เป็ด นก กา จิ้งจก ตุ๊กแก งู เป็นต้น

มนุษย์ที่เป็นอัณฑะกำเนิดก็มี เช่น พระ ๒ องค์ที่เรียกกันว่า ทเวพาติกเถระ ซึ่งเป็นลูกของโกนตะกินรินัน เมื่อเกิดที่แรกเกิดออกมาเป็นฟองไขก่อนแล้วจึงคลอดออกมาจากฟองอีกทีหนึ่ง เรื่องนี้แสดงไว้ในธัมมบท

๔. ชลาพุชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยชลาพุชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดาเช่นเดียวกัน แต่ไม่ต้องมีฟองหุ้มห่อเช่นอย่างพวกอัณฑะกำเนิด และการเกิดของสัตว์พวกนี้ก็ค่อยๆ เกิดเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่พวกมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน ที่นอกจากพวกอัณฑะกำเนิด

จำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔

นिरเย ภูมิ มวชเชสุ

เทเวสุ จ น โยนิโย

ติสโส ปุริมิกา โหนติ

จตสโส ปี คตติตเตย

(มาในสัมโมทนีทนีอรรคถา)

ในนिरยภูมิที่ดี ในเทวภูมิ ๖ ชั้น * เว้นพวกภุมมัญญเทวดา^๒ ก็ดี ในนิชฌามัตถนิกเปรตก็ดี (นิชฌามตถนิกเปเตสุ จ) กำเนิด ๓ คือ สัตว์เพศกำเนิด อัณฑะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิด เหล่านี้ย่อมมีไม่ได้ ในคติทั้ง ๓ คือ มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต กำเนิดทั้ง ๔ ย่อมมีได้

กาลานี้ไม่ได้แสดงถึงกำเนิดที่มีได้ในรูปภูมิ ทั้งนี้ก็เพราะว่า พวกรูปพรหมเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปกุศลที่ถึงฉาน ฉะนั้น จึงมีกำเนิดหลายอย่างไม่ได้ คงมีแต่โอปปาติกะกำเนิดอย่างเดียว ต่างกับพวกกามบุคคล ซึ่งมีกำเนิดหลายอย่างได้

* เทวภูมิ ๖ ชั้นคือ จาตุมาหาราชิกภูมิ ๑, ดาวดึงส์ภูมิ ๑, ยามาภูมิ ๑, ดุสิตาภูมิ ๑, นิมมานรติภูมิ ๑ และปรนิมมิตวสวัตติภูมิ ๑

^๒ ภุมมัญญเทวดา เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งในชั้นจาตุมาหาราชิกภูมิ ซึ่งอาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ บ้าน เจดีย์ เป็นต้น (ดูรายละเอียดในมหาอภิธัมมคถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ ภูมิจุฑกะจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ)

เมื่อสรุปใจความแล้ว ผู้ที่เป็นพวกโอปปาติกะกำเนิดได้อย่างเดียวนั้น มี ๒๔ พวก คือ สัตว์นรก ๑ นิชฌามัตถิกเปรต ๑ เทวดาที่อยู่ในจาตุมหาราชิกา ๑ (เว้นพวกภุมมัญญู เทวดา) เทวดาที่อยู่ในเทวภูมิเบื้องบน ๕ รูปพรหม ๑๖

สำหรับมนุษย์ ภุมมัญญูเทวดา สัตว์ครึ่งจัน อสุรกาย เปรต (เว้นนิชฌามัตถิกเปรต) ได้กำเนิดทั้ง ๔ (ดูตารางจำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔)

จำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกกลาป ๘

๑. พวกสังเสทชะกำเนิด และ โอปปาติกะกำเนิด ทั้ง ๒ นี้ ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกกลาปทั้ง ๘ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ย่อมเกิดได้ด้วยการกำหนดไว้อย่างมากที่สุด นี่ว่าโดยอุกกัญฐนัย

เมื่อว่าโดยโอมกนัยแล้ว กลาปที่ขาดตกบกพร่องได้นั้นมีดังนี้ จำพวกสังเสทชะกำเนิด กัมมชกกลาปขาดได้ ๔ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป และ ภาวทสกกลาป

พวกทุกคติโอปปาติกะกำเนิด กัมมชกกลาปขาดได้ ๓ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ภาวทสกกลาป

พวกสุคติโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นมนุษย์ กัมมชกกลาปขาดได้ ๑ คือ ภาวทสกกลาป (ข้อนี้มุ่งหมายเอาเฉพาะมนุษย์ในสมัยต้นกับเท่านั้น ต่อจากนั้นมาไม่มี)

ส่วนพวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นเทวดาทั้งหลาย ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกกลาป ย่อมเกิดได้โดยไม่มีขาดตกบกพร่อง

๒. พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นรูปพรหมทั้งหลาย (เว้นอสังขยัตตพรหม) ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกกลาป ๔ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป ย่อมเกิดได้

๓. พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นอสังขยัตตพรหม ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกกลาป ย่อมเกิดได้กลาปเดียว คือ ชีวิตนวกกลาป

๔. พวกคัพภเสยยกะกำเนิด ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกกลาป ย่อมเกิดได้มากที่สุด (ว่าโดยอุกกัญฐนัย) ๓ กลาป คือ กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป

เมื่อว่าโดยโอมกนัย คือ เกิดได้น้อยที่สุด ๒ กลาป ได้แก่ กายทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ส่วนภาวทสกกลาปนั้น อาจขาดตกบกพร่องได้ (ดูตารางจำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกกลาป ๘)

แสดงกัมมชกฺลาปที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลโดยเฉพาะตามกำเนิด

พวกสังเสทชะกำเนิด และ โอปปาติกะกำเนิด ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ในปวัตติกาล กัมมชกฺลาปเกิดได้ ๑ คือ ชีวิตนวกกฺลาป

เมื่อรวมกัมมชกฺลาปที่เกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลแล้ว มี ๘

พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เกิดอยู่ในรูปภูมิ ในปวัตติกาล ไม่มีกัมมชกฺลาปที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอีก คงมีแต่กัมมชกฺลาป ๔ ^๑ สำหรับพวกอสังฺกตพรหม มี ๑ ^๒

พวกคัพภเสยยกะกำเนิด ในปวัตติกาล กัมมชกฺลาปเกิดได้ ๕ คือ จักขุทสก-ชกฺลาป โสตทสกกฺลาป ฆานทสกกฺลาป ชิวหาทสกกฺลาป ชีวิตนวกกฺลาป ในจำนวน ๕ กฺลาปนี้ กฺลาปที่ขาดตกบกพร่องได้ มี ๓ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ

เมื่อรวมกัมมชกฺลาปที่เกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิ และปวัตติกาลแล้ว มี ๘ ขาดตกบกพร่องได้ มี ๔

(ดูตารางจำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกฺลาป ๕)

แสดงการเกิดขึ้นของกัมมชกฺลาปทั้ง ๕

มีจักขุทสกกฺลาปเป็นต้น ของพวกคัพภเสยยกะกำเนิด

ตโต ปรั ปวตฺติมหิ

วทุตฺตมานสฺส ชนฺตฺโน

จกฺขุทสกาทโย จ

จตฺตารโ โหนฺติ สมฺภวา

(ปรมัตถวินิจัย) ^๓

ต่อจากปฏิสนธิกาลแล้ว ในปวัตติกาล กัมมชกฺลาปทั้ง ๔ มีจักขุทสกกฺลาป เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ค่อยๆ เจริญขึ้นแล้วตามสมควรที่จะเป็นได้ ไม่จำกัดลงไปว่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดทีหลัง

^{๑,๒} กัมมชกฺลาป ๔ ของพวกรูปพรหม (เว้นอสังฺกตพรหม) คือ จักขุทสกกฺลาป, โสตทสกกฺลาป, ฆานทสกกฺลาป และ ชีวิตนวกกฺลาป และกัมมชกฺลาป ๑ ของพวกอสังฺกตพรหมคือ ชีวิตนวกกฺลาปนั้นเกิดเป็นครั้งแรกในปฏิสนธิกาลแล้ว แม้ในปวัตติกาลก็เกิดสืบเนื่องมาได้อีก แต่ไม่มีกัมมชกฺลาปอื่นเกิดขึ้น โดยเฉพาะอีกในปวัตติกาล

^๓ ฉ. หน้า ๗๑ ภาดาที่ ๘๐๕

จักขุทสกกลาป โสททสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ทั้ง ๔ กลาปนี้เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๑๑ คือระหว่าง ๗๐ ถึง ๗๗ วัน แต่การเกิดขึ้นของกลาปทั้ง ๔ นี้ไม่ได้จำกัดลงไปว่า กลาปไหนเกิดก่อน กลาปไหนเกิดทีหลัง เพราะพระพุทธรองค์ทรงแสดงลำดับแห่งกัมมชกลาปทั้ง ๕ นั้น ไม่ใช่ทรงแสดงโดยอุปปัตติกมนัย เป็นการแสดงโดยเทศนากมนัย เช่นเดียวกับการแสดงจันทร์ ๕ และสัจจะ ๔ ดังที่กถาวัตถุรรถกถาแสดงว่า **เสธานี จตุตตาริ สดุดสตุตติ รตฺติมฺหิ ขายนฺติ** กัมมชกลาป ๔ ที่เหลือจากกายะ ภาวะ วัตถุ จีวิตะ ย่อมเกิดขึ้นในเวลา ๗๗ วัน คือสัปดาห์ที่ ๑๑

ส่วนชีวิตนวกกลาปนั้น เกิดขึ้นในสัปดาห์แรกหลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา คือในระหว่าง ๗ วัน

สำหรับชีวิตนวกกลาป ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของพวกสังฆะกะกำหนดและโอปปาติกะกำหนดในกามภูมินั้น เกิดขึ้นตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

แสดงคาถาที่กล่าวถึงความเจริญแห่งรูป

ตั้งแต่ปฏิสนธิ จนกระทั่งถึงมีอวัยวะครบถ้วน

ปจम् กลลํ โหติ

กลลา โหติ อพฺพุทํ

อพฺพุทา ขายเต เปสึ

เปสึ นิพฺพตฺตตี มโน

มนา ปสาชา ขายนฺติ

เกสา โลมา นขาปิ จ

(สคาถาวัคค ยักขสังยุตตพระบาลี)*

ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้น เกิดเป็นกลลรูป คือเป็นหยาดน้ำใสเหมือนน้ำมัทนา

ในสัปดาห์ที่ ๒ หลังจากกลลรูป เกิดเป็นอพพุทรูป มีลักษณะเป็นฟองสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ ๓ หลังจากอพพุทรูป เกิดเป็นเปสิรูป มีลักษณะเหมือนขึ้นเนื้อที่เหลวๆ สีแดง

ในสัปดาห์ที่ ๔ หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นมนรูป มีลักษณะเป็นก้อน มีสีฐานเหมือนไข่ไก่

* จ. สังยุตตนิกาย สคาถาวัคค ยักขสังยุตต์ อินทกสูตร หน้า ๒๐๘

ในสัปดาห์ที่ ๕ หลังจากมนรูป เกิดเป็นปัญจสาขา คือ รูปนั้นแตกออกเป็นปุ้ม ๕ ปุ้ม (ตโต ปริ) ต่อจากนั้น คือ ระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผม ขน เล็บ เหล่านี้ก็ปรากฏ

แสดงการเกิดขึ้นของจิตตชรูป อุตฺตชรูป และอาหารชรูป

ในภพหนึ่งๆ นั้น จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายนั้น ได้แก่ ปฏิสนธิจิต เมื่อ ปฏิสนธิจิตดับลงแล้ว จิตดวงที่ ๒ ที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิต ได้แก่ ปฐมภวังค์ **จิตตชรูป** ตั้ง ตื่นขึ้นที่อุปาทกขณะของปฐมภวังค์นี้ และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุกๆ อุปาทกขณะของจิต ส่วนฐิตขณะและภังคกขณะของจิตนั้น จิตตชรูปไม่เกิด เพราะธรรมชาติจิต เจตสิกนั้นย่อมมี กำลังอยู่ที่ตรงอุปาทกขณะเท่านั้น

อุตฺตชรูป ตั้งต้นเกิดขึ้นที่ฐิตขณะของปฏิสนธิจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุกๆ ขณะ ของจิต เพราะอุตฺตชรูปนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยอุตฺตเป็นสมุฏฐาน มิใช่เกิดจากจิต เจตสิก เป็นสมุฏ- ฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุกๆ ขณะของจิต

อาหารชรูป สำหรับสังเสทชะและโอปปาติกะบุคคลนั้น เมื่อปฏิสนธิขึ้นแล้ว ต่อ จากนั้นก็กินอาหารได้ทันที ฉะนั้น อาหารชรูปของบุคคล ๒ จำพวกนี้ จึงตั้งต้นเกิดขึ้นที่ มโนทวารวิถี ที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสนธิจิต และ ภวังคจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุกๆ ขณะ ของจิต เพราะอาหารชรูปเกิดขึ้นโดยอาศัยอาหารเป็นสมุฏฐาน มิใช่เกิดจากจิต เจตสิก เป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุกๆ ขณะของจิตเช่นเดียวกันกับอุตฺตชรูป

ส่วนอาหารชรูปที่เกิดในพวกคัพภเสยยกะบุคคล ย่อมเกิดขึ้นเมื่ออาหารต่างๆ ที่ มารดาบริโภคนั้น แผล้ซึมซาบไปในร่างกายของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดา ระยะเวลาที่ อาหารตั้งต้นแผล้ซึมซาบเข้าไปเลี้ยงร่างกายของสัตว์ที่ปฏิสนธิขึ้น ในสัปดาห์แรกที่ยังเป็น กลดะสัตตทาหะอยู่นั้น อาหารยังแผ่ไปไม่ได้ ต่อเมื่อถึงสัปดาห์ที่ ๒ หรือสัปดาห์ที่ ๓ ที่เป็น อัพพุทะสัตตทาหะ และเปสิสัตตทาหะ อาหารจึงจะเริ่มแผ่เข้าไปสู่ร่างกายของสัตว์นั้นได้ และ เมื่ออาหารชรูปเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดต่อไปทุกๆ ขณะของจิต ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง แสดงไว้ในสคาถาวัคค ยักขสังยุตตพระบาลี * ว่า

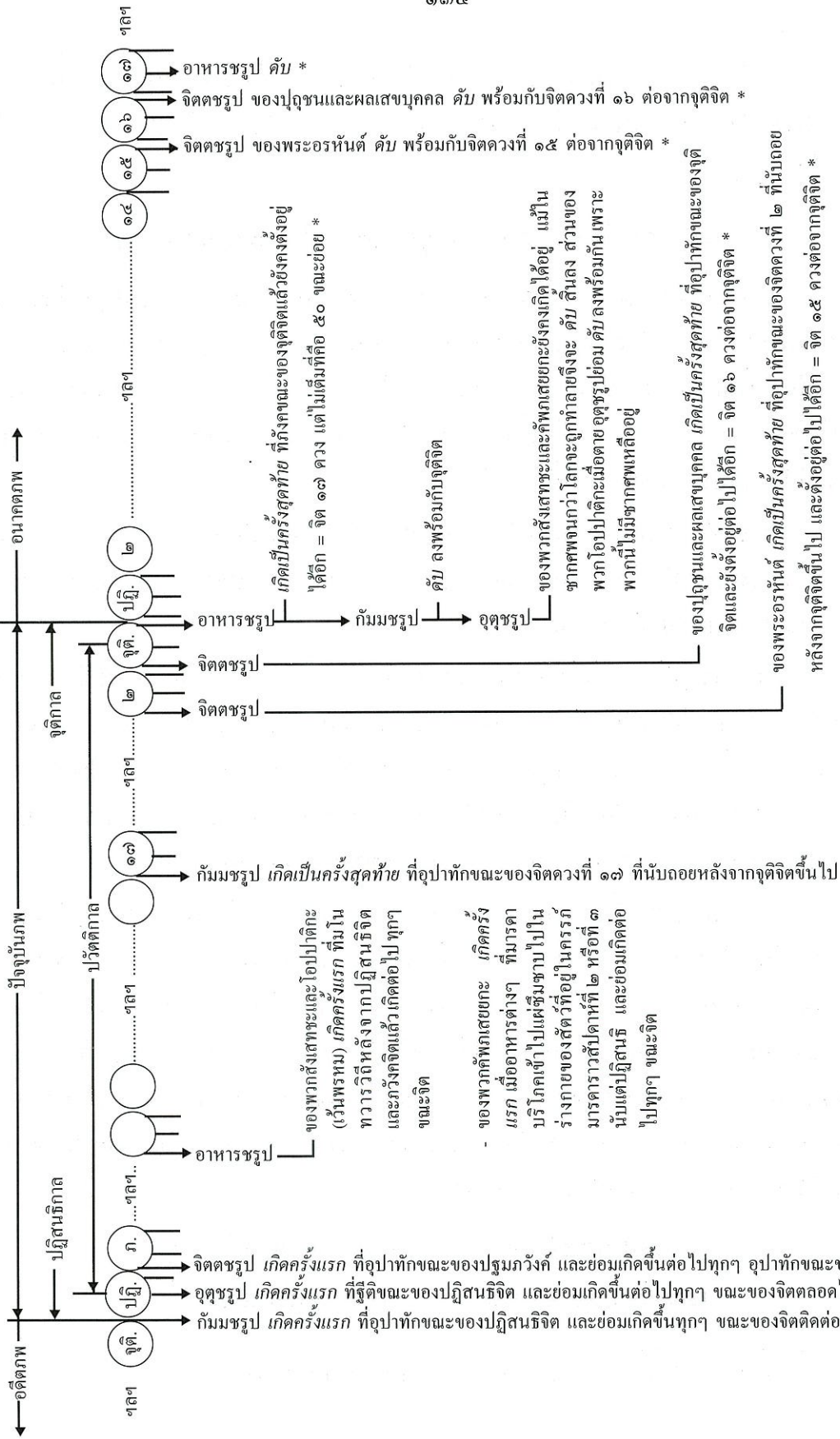
ยญฺจสฺส ญญชฺธี มาตา

อนนํ ปานญจ โภชนํ

เตน โส ตตฺถ ยาเปติ

มตฺตญฺจจิตฺโต นโรติ

แผนภาพแสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก การเกิดขึ้นครั้งสุดท้าย และการต่อไปของจุดสรุป

* นี่เป็นการพิชชชยของรูป (ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายในปัจจุบันภาพ) ที่จะดับกับจำนวนจิตเท่านั้น มิได้หมายความว่ารูปเหล่านี้จะ "ได้ลง" ในอนาคตภพ และ ไม่เกี่ยวข้องกับจิตในอนาคตภพแต่อย่างใด และ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอรหันต์นั้น จิต เจตสิก รูป ย่อม "ไม่เกิดขึ้น" ในภพใหม่อีกโดยแน่นอน

มารดาของทารกนั้น บริโภคอาหารใดๆ จะเป็นข้าวหรือเครื่องดื่มก็ตาม ทารกที่เกิดอยู่ในครรภ์มารดา อันมีเครื่องหุ้มห่ออยู่นั้น ก็ได้อาศัยอาหารนี้ดำรงอัตภาพให้เป็นไปอยู่ในครรภ์มารดาได้

(ดูแผนภาพแสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก การเกิดขึ้นครั้งสุดท้าย และการดับไปของจตุรรูป)

แสดงความเป็นอยู่แห่งรูปทั้ง ๔ ในกามภูมิ ที่เหมือนกับแสงไฟ หรือกระแสน้ำ

อิจฺเจว ปฐิสฺสนธิมุปาทาย กมฺมสมฺภูจฺจานา, ทุตฺติยจิตฺตมุปาทาย จิตฺตสมฺภู-
จฺจานา, จิตฺตีกาลมุปาทาย อุตฺตสมฺภูจฺจานา, โอชาผณฺณมุปาทาย อาหารสมฺภูจฺจานา เจติ
จตฺตสมฺภูจฺจานารูปกลาปสนฺตติ กามโลเก ทิปฺชาลา วีย, นทีโสโต วีย จ ยาวตายุก-
มพฺโพจฺจินฺนา ปวตฺตติ

โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วนั้น กัมมชรูปย่อมเกิดตั้งแต่อุปาทักขณะของปฐิสฺสนธิจิต
จิตตชรูปเกิดตั้งแต่อุปาทักขณะของปฐมภวังคจิต อุตฺตชรูปเกิดตั้งแต่ฐิติขณะของปฐิสฺสนธิจิต
อาหารชรูปเกิดตั้งแต่ขณะที่โอชาแผ่ซึมซาบทั่วไป รวมการสืบต่อแห่งรูปกลาปที่เกิดจาก
สมฺภูจฺจานาทั้ง ๔ ในกามภูมิ ย่อมเกิดขึ้นไม่ขาดสายตลอดชีวิต เสมือนหนึ่งแสงไฟและกระแส
น้ำ ดังนี้

แสดงความดับของรูปทั้ง ๔

๑. มรณกาลे ปน จุตฺติจิตฺโตปฺริสฺตฺตรสมฺจิตฺตสฺส จิตฺตีกาลมุปาทาย กมฺมชรูปานิ
น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเรตฺตรมุปฺปนฺนานิ จ กมฺมชรูปานิ จุตฺติจิตฺตสมฺกาสเมว ปวตฺตติว
นिरุชฺฌนฺติ,

๒. ตโต ปรี จิตฺตชาหารชรูปญจ โวจฺฉิขฺชติ,

๓. ตโต ปรี อุตฺตสมฺภูจฺจานารูปปรมฺปฺรา ยาว มตฺกเพวรสงฺขตาตา ปวตฺตนฺติ

๑. ส่วนเมื่อเวลาใกล้จะตาย ตั้งแต่ฐิติขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับจากจตุตฺติจิตขึ้นไป
กัมมชรูปใหม่ไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นี้ ย่อมตั้ง
อยู่ได้จนถึงจตุตฺติจิต แล้วดับลงพร้อมกับจตุตฺติจิตนั้น

๒. ภายหลังจากกัมมชรูปดับลงแล้ว จิตตชรูป และอาหารชรูปก็ดับลง

๓. หลังจากทีติชรูป คือ กัมมชรูป จิตตชรูป อาหารชรูปดับลงแล้ว การเกิดขึ้น
ติดต่อกันแห่งอุตฺตชรูปก็เกิดขึ้นตลอดจนถึงตาย เป็นซากศพ

อธิบาย ในบาลีข้อที่ ๑ ตั้งแต่ **มรณกาล** **ปน** เป็นต้นจนถึง **นิรุชฌนติ** นั้น อธิบายว่า กัมมชรูปเมื่อเริ่มเกิดตั้งแต่อุปปาตักขณะของปฏิสนธิจิตแล้ว ก็เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อยๆ ไปไม่ขาดสายทุกๆ ขณะของจิต ตลอดเวลาที่สัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่ จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลง และในเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ กัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้ายที่อุปปาตักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไป แล้วก็ไม่มีเกิดอีกต่อไป ส่วนกัมมชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายนั้น เมื่อมีอายุเทียบเท่ากับ ๑๗ ขณะของจิตครบแล้ว ก็ย่อมดับลง ฉะนั้น กัมมชรูปนี้จึงดับลงพร้อมๆ กันกับจิต

ในการที่กัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้าย ที่อุปปาตักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นั้น ก็เพราะว่า ธรรมชาติอายุของรูปหนึ่งๆ นั้นมีอายุเท่ากับจิต ๑๗ ขณะแล้วก็ดับลง และจิตติดกับกัมมชรูปก็ต้องดับลงพร้อมกัน จึงจะเรียกว่า สัตว์นั้นตาย จิตติดเกิดขึ้นแล้วดับไปก่อน กัมมชรูปนั้นมีไม่ได้เลย ถ้ากัมมชรูปยังไม่ดับ จิตติดก็ย่อมไม่เกิด นี่เป็นไปตามสภาวะ ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดบังคับได้ ด้วยเหตุนี้การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของกัมมชรูป จึงต้องเกิดที่อุปปาตักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไปดังกล่าวแล้ว

ในบาลีข้อที่ ๒ ที่ว่า **ตโต ปรี** เป็นต้น จนถึง **โวจฺจิชฺชติ** นั้น อธิบายว่านอกจากจิตติดของพระอรหันต์แล้ว จิตติดของปุถุชน และพระเสกขบุคคลทั้งหลายนั้นย่อมทำให้เกิดจิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น การเกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายของจิตตชรูปจึงเกิดขึ้นที่อุปปาตักขณะของจิตติด สำหรับพระอรหันต์นั้น จิตตชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้าย ที่อุปปาตักขณะของจิตดวงที่ ๒ ที่นับถอยหลังจากจิตติดขึ้นไป ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่า แม้จิตติดจะดับลงแล้วคือผู้นั้นตายแล้วก็ตาม จิตตชรูปก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเล็กน้อย คือสำหรับปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลเมื่อตายแล้ว จิตตชรูปยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต ๑๖ ดวง จึงดับลง ส่วนพระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้ว จิตตชรูปยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต ๑๕ ดวง แล้วก็ดับลง ที่กล่าวดังนี้ กล่าวตามสภาวะความเป็นไปแห่งนามวิถีและรูปวิถีเท่านั้น ถ้ากล่าวโดยโวหารแล้ว กล่าวได้ว่า เมื่อตายแล้วจิตตชรูปก็ดับไปพร้อมกันด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าเวลาที่เทียบเท่ากับจิต ๑๕ ดวง หรือ ๑๖ ดวงนี้ ยังไม่ได้เท่ากับเศษหนึ่งส่วนร้อยของ ๑ วินาที

สำหรับอาหารชรูปที่กล่าวไว้ว่า เกิดขึ้นทุกๆ ขณะของจิตนั้น เมื่อถึงภังคักขณะของจิตติด อาหารชรูปก็ยังเกิดขึ้นได้เป็นครั้งสุดท้าย และเมื่อจิตติดดับลงแล้ว หมายถึงผู้นั้นตายแล้ว สำหรับในกามบุคคล อาหารชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย ยังคงตั้งอยู่ได้อีกเท่ากับจิต ๑๗ ดวง แต่ไม่เต็มที คือเท่ากับ ๕๐ ขณะเล็กเท่านั้น

ส่วนพรหมทั้งหลายนั้น ไม่มีอาหารรูปเกิดอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่ต้องกล่าว

ในบาลีข้อที่ ๓. ที่ว่า **ตโต ปริ** เป็นต้น จนถึง **กเขวรสขาทา ปวตฺตณฺติ** ซึ่งมีข้อความว่า การเกิดขึ้นติดต่อกันแห่งอตุขรูปนั้น เกิดขึ้นตลอดจนถึงตายเป็นซากศพนั้น อธิบายว่า อตุขรูปนี้เกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ตลอดไป แม้ว่าสัตว์นั้นจะตายแล้วก็ตาม อตุขรูปก็ยังคงเกิดได้อยู่ ซากศพของสัตว์นั้นก็ยังคงมีอตุขรูปเกิดอยู่ แม้ซากศพจะกลายเป็นกระดูกหรือจีเถ้า หรือกลายเป็นดินก็ตาม อตุขรูปก็ยังคงเกิดอยู่เช่นเดียวกัน เพราะอตุขรูปนี้เกิดได้ตลอดไปจนกระทั่งถึงโลกถูกทำลาย จึงจะดับสิ้นลง ที่กล่าวมานี้หมายเอาอตุขรูปของสัตว์พวกสังเสทชะกำเนิดและกัปปกเสยยกะกำเนิด สำหรับอตุขรูปของพวกโอปปาติกะกำเนิด ซึ่งได้แก่ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา พรหม เหล่านี้ เมื่อตายลงแล้ว อตุขรูปย่อมดับลงพร้อมกัน เพราะพวกที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดนี้ เมื่อตายลงไม่มีซากศพเหลืออยู่ เหมือนกับดวงไฟที่ดับไป (ดูแผนภาพแสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายและการดับไปของจตุขรูป)

คาถาที่แสดงถึงความมวนเวียนอยู่ในวัฏฏสังสารของรูป

อิจุเจวํ มตสตุตตานํ

ปุณเทว ภวนฺตเร

ปฏิสนฺธิมุปาทาย

ตถา รูปี ปวตฺตติ

ในสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลายที่ตายจากโลกนี้แล้ว รูปทั้ง ๔ ย่อมเกิดอีกในภพใหม่ ตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป ทำนองเดียวกันกับภพนี้ ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว

จบ รูปปวัตติกกมณั

ปัญหาในรูปปรมาณ

๑. การแสดงรูปปรมาณนี้ แบ่งออกเป็นกี่นัย คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของนัยนั้นๆ มาด้วย

๒. รูปมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้แสดงชื่อของรูปเหล่านั้นตามลำดับโดยเฉพาะๆ

๓. รูป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทใหญ่แล้ว มีเท่าใด คืออะไรบ้าง และเมื่อจัดเป็นประเภทเล็ก จะมีเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๔. ให้จำแนกรูป ๒๘ โดยเป็นปรมาณแท้และเทียม และให้แสดงความหมายของชื่อรูปดังต่อไปนี้ สภาวรูป อสภาวรูป สลักขณรูป อสลักขณรูป นิพัตถนรูป อนิพัตถนรูป รูปรูป อรูปรูป สัมมสนรูป อสัมมสนรูป

๕. ให้อธิบายความหมายของคำว่า มหาภูตรูป และอุปาทายรูป และให้แสดงองค์ธรรมของรูปดังต่อไปนี้ :- ปลวี่ อาโป เตโช วาโย จักขุปสาธ รุปารมณ โณฏฐัพพารมณ อิตถิภาวะ ชีวิต กายวิญญูติ ลหุตตา อุปจยะ อนิจจตา

๖. ให้แสดงที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายของสัตว์

๗. ให้แสดงสภาวลักษณะของรูปดังต่อไปนี้โดยสังเขป :- ปลวี่ อาโป เตโช วาโย และอาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ แบ่งออกเป็นกี่อย่าง คืออะไรบ้าง?

๘. ให้แสดงจกนัตตะและอธิบายของรูปดังต่อไปนี้ :- จักขุปสาธ โสตปสาธ มานปสาธ ชีวหาปสาธ กายปสาธ

๙. เพราะเหตุใด สัตว์ต่างๆ จึงชื่อว่า รุปารมณ และกลืนต่างๆ จึงชื่อว่าคันธารมณ ?

๑๐. ให้แสดงจกนัตตะและอธิบายใน ภาวรูปทั้ง ๒ ทพรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑

๑๑. วิญญูติรูป ๒ เมื่อแบ่งออกแล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายด้วย และให้แปลจกนัตตะดังต่อไปนี้

กาเยน วิญญูติ = กายวิญญูติ

วิเสโส อากาโร = วิกาโร

ลหุโน ภาโว = ลหุตตา

รูปสส ลหุตตา = รูปลหุตตา

ลกขียนติ วินิจฉียนติ ธมฺมา อิเม สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกขณ

๑๒. รูป ๒๘ นั้น เมื่อเรียกชื่อตามสภาวะแล้ว มีกี่ชื่อ ก็อะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของชื่อนั้นๆ ด้วย

๑๓. อัชฌัตติกรูป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอปาริกรูป ที่เกิดได้ในศีรษะของท่านนั้น มีจำนวนเท่าใด ก็อะไรบ้าง ? ให้แสดงโดยเฉพาะๆ

๑๔. ให้จำแนกรูป ๒๘ โดยโอพาริกรูป กับ สุขุมรูป อุปาทินรูป กับ อนุปาทินรูป อวินิพโกกรูป กับวินิพโกกรูป

๑๕. ให้จำแนกทวารรูป ๗ โดยอุปปัตติทวาร และ กัมมทวาร พร้อมด้วยอธิบาย

๑๖. โคจรคคากรูป หมายความว่าอะไร? และให้จำแนกโคจรคคากรูป เหล่านั้น โดยอัมปัตตโคจรคคากรูป และสัมปัตตโคจรคคากรูป พร้อมด้วยอธิบาย

๑๗. ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ รวม ๑๒ นี้ ชื่อว่า สัปปฏิหารูป นั้นหมายความว่าอะไร ให้อธิบาย และอินทริยรูป หมายความว่าอะไร มีจำนวนเท่าใด ก็อะไรบ้าง? ให้อธิบาย และยกตัวอย่างมาให้เห็นสัก ๑ รูป

๑๘. ให้อธิบายในอวินิพโกกรูป กับวินิพโกกรูป ตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก

๑๙. ให้แสดงรูปดังต่อไปนี้

ก. รูปที่เป็นอินทริยรูปได้ แต่เป็นสุขุมรูปไม่ได้

ข. รูปที่เป็นสุขุมรูปได้ แต่เป็นอินทริยรูปไม่ได้

ค. รูปที่เป็นอินทริยรูป และ สุขุมรูปได้ทั้ง ๒

ง. รูปที่เป็นอินทริยรูป และ สุขุมรูปไม่ได้ทั้ง ๒

จ. รูปที่เป็นอุปาทินรูปได้ แต่เป็นวินิพโกกรูปไม่ได้

ฉ. รูปที่เป็นวินิพโกกรูปได้ แต่เป็นอนุปาทินรูปไม่ได้

ช. รูปที่เป็นอนุปาทินรูป และ วินิพโกกรูปได้ทั้ง ๒

ซ. รูปที่เป็นอนุปาทินรูป และ วินิพโกกรูปไม่ได้ทั้ง ๒

๒๐. ให้แสดงจำนวนของ กรรม จิต อุตฺ อาหาร ที่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้ และกรรม จิต ที่ไม่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่กรรมชนิดไหน และจิตชนิดไหน? ให้อธิบายโดยเฉพาะๆ

๒๑. รูปที่เกิดจากเจตสิกที่ดับไปแล้วก็มี รูปที่เกิดจากเจตสิกที่เกิดขึ้นใหม่ก็มี รูป ๒

พวกนี้เป็นรูปชนิดไหน และทำไมรูปเหล่านี้พระพุทธรองค์จึงไม่ทรงเรียกว่า เจตสิกรูป? ให้อธิบาย

๒๒. โอชาที่ทำให้อาหารรูปเกิดขึ้นนั้น มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และโอชาชนิดไหนที่ทำให้อาหารรูปเกิดโดยตรง ชนิดไหนที่เป็นเพียงแต่ช่วยอุปถัมภ์?

๒๓. ให้แปลในคาถาดังต่อไปนี้

อฏฺฐารส ปนฺนรส   เตรส ทวาทสาติ จ
กมฺมจิตฺโตตฺตกาหาร   ขานิ โหนติ ยถากุมํ

และให้จำแนกกัมมรูป ๑๘ โดย อัมมตติกรุป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอฬาริกรุป

๒๔. ให้จำแนกรูปดังต่อไปนี้โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

- ก. สุขุมรูป ๑๖
- ข. เอกสมุฏฐานิกรุป ๑๑
- ค. ทวิสมุฏฐานิกรุป ๒
- ง. ตติสมุฏฐานิกรุป ๓
- จ. จตุสมุฏฐานิกรุป ๕

๒๕. ลักษณะรูปทั้ง ๔ นั้น ท่านกล่าวว่า ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อเป็นเช่นนี้ จะกล่าวได้ใหม่ว่า ลักษณะรูปทั้ง ๔ นี้ เกิดขึ้นโดยพระเจ้าเป็นผู้สร้าง? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้อง

๒๖. อุดฺดรูป ๔ อย่าง ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านนั้น คืออะไร? ให้แสดงความหมายของอุดฺดรูปนั้นๆ ด้วย

๒๗. ให้แสดงจิตที่ทำให้จิตตชรูปเกิดได้ดังต่อไปนี้

- ๑) จิตตชรูปสามัญ
- ๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระ
- ๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้
- ๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
- ๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
- ๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
- ๗) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๒๘. ให้แสดงจิตตชรูปที่เกิดจากจิตดังต่อไปนี้

โลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ (เว้นอภิญญา) รูปาวจรวิปากจิต ๕ อภิญญาจิต ๒ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ ผลจิต ๔

๒๙. ให้จำแนกโสมนัสสหคตจิต ๑๓ ที่ทำให้การหัวเราะเกิดโดยบุคคล ๓ จำพวก

๓๐. คำว่า กลาป หมายความว่าอะไร และ รูปกลาป มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้ยกหลักฐานแสดงด้วย

๓๑. ทำไมพระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า รูปที่เป็นรูปกลาปเดียวกันนั้นจะต้องพร้อมด้วยองค์ ๓ ที่เรียกว่า สหสูตริ จะมากกว่า ๓ หรือน้อยกว่า ๓ ไม่ได้หรือ ? ให้อธิบาย

๓๒. รูปอื่นๆ เป็นองค์กลาปได้ แต่ทำไมปริจเฉทรูป และลักษณะรูป ๔ จึงเป็นองค์กลาปไม่ได้ ? ให้อธิบาย และยกหลักฐานแสดงด้วย

๓๓. ให้แสดงกัมมชลาป ๕ โดยลำดับ พร้อมด้วยความหมาย และองค์ธรรม

๓๔. ในคนหนึ่งๆ มีกัมมชลาปเกิดได้อย่างมากที่สุดเท่าใด และอิทธิบาททสกกลาป กับ ปุริสบาททสกกลาป ทั้ง ๒ นี้ เกิดขึ้นในคนๆ เดียวกันได้หรือไม่? ให้อธิบาย และจงจำแนกร่างกายทั้ง ๓ ส่วนนั้น โดยกัมมชลาป

๓๕. ให้แสดงชื่อของจิตตชกลาป ๘ ตามลำดับ และให้อธิบายในสัตตทณกกลาป และ สัตตทณดาทิตททสกกลาป

๓๖. ตั้งแต่ตกลงมาจนถึงสะดือ มีจิตตชกลาปเกิดได้เท่าใด คืออะไรบ้าง และจิตตชกลาปทั้ง ๘ นั้น ได้แก่รูปพวกไหน มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๓๗. อุดุขรูป ๑๓ เมื่อจัดเป็นรูปกลาปแล้ว ได้จำนวนกลาปเท่าใด คืออะไรบ้าง? และจงจำแนกอุดุชกลาปเหล่านั้นโดยการเกิดขึ้นภายในและภายนอก

๓๘. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง เสียงร้องเพลง และเสียงดนตรี และระหว่างจิตตชสุทฐัญญูกกลาป กับ อุดุชสุทฐัญญูกกลาป

๓๙. อาหารชกลาป ทั้ง ๒ นั้น เกิดภายนอกสัตว์ได้หรือไม่? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก

๔๐. ให้แปลคณาดังต่อไปนี้

อฏฐวีสติ กาเมสุ

สตตฺรเสวสณณินิ

โหนติ เตวีส รูปิสฺ

อรุเป นตฺถิ กิณฺณิจิ

๔๑. ท่านกล่าวว่า กัมมชกฺลาป ที่เกิดได้ในรูปพรหม มีเพียง ๔ คือ จักขุทสกกฺลาป โสตทสกกฺลาป วัตถุทสกกฺลาป ชีวิตนวกกฺลาป เมื่อเป็นเช่นนี้ในสัณเฑาะรูปพรหมนั้น ก็มีแต่ตา กับ หู เท่านั้น ไม่มี จมูก ลิ้น เช่นนั้นหรือ และในการที่รูปพรหม มี ตา และหู เกิดได้นั้น เพราะเหตุใด ? ให้อธิบาย

๔๒. รูปที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตพรหมนั้น มีกี่ชนิด รูปที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่าน มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และรูปที่เกิดจากกรรม เมื่อนับโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนเท่าใด อะไรบ้าง และให้แสดงรูปที่เกิดในกามภูมิโดยพิสดาร

๔๓. ให้แปลลาดังต่อไปนี้

สพฺโท วิกาโร ชรตา   มรณญฺโจปปตฺตยํ
น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตู   น กิณฺจปิ น ลพฺภติ

๔๔. รูปที่เกิดในขณะปฏิสนธินั้น ได้แก่รูปชนิดไหน มีจำนวนเท่าใด อะไรบ้าง? และให้จำแนกกัมมชกฺลาปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิของสังเสทชะกำเนิด คัพภเสยยกะกำเนิด และโอปปาติกะกำเนิดในรูปภูมิ (เว้นอสัญญสัตตะ)

๔๕. กัมมชกฺลาปที่ขาดตกบกพร่องได้แก่ผู้ที่เป็นสังเสทชะกำเนิด และคัพภเสยยกะกำเนิดนั้น ได้แก่กัมมชกฺลาปไหน? และให้แสดงเวลาที่ ตา หู จมูก ลิ้น ชีวิตนวกกฺลาปที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายของท่าน

๔๖. สัตว์ที่เกิดขึ้นโดยเดียวได้แน่นอนนั้น มีกี่พวก คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความเจริญแห่งร่างกายของท่านตามลำดับ นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมาจนถึงมีอวัยวะครบถ้วน

๔๗. ให้แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก และการเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของรูป ดังต่อไปนี้ กัมมชรูป จิตตชรูป อุดฺดชรูป อาหารชรูป

๔๘. รูปทั้ง ๔ มีกัมมชรูปเป็นต้น ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านจะดับเวลาไหน ให้แสดงโดยเฉพาะๆ และท่านอรรถกถาจารย์ ฎีกาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าในมนุษย์ภูมิ กินอาหารครั้งหนึ่งแล้วอยู่ไปได้ ๗ วัน ในเทวภูมินั้นกินอาหารครั้งหนึ่งแล้วอยู่ไปได้ ๑ เดือน หรือ ๒ เดือน แต่พระอนุรุธทราจารย์กล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้กินอาหารก็อยู่ไปได้ตลอด ๗ เดือน หรือ ๑๐ เดือน ก็มี อยากทราบว่ มนุษย์ชนิดนี้ได้แก่มนุษย์จำพวกไหน อยู่ได้โดยอาศัยอะไร?

๔๙. ให้อธิบายในบาลีทั้ง ๒ ข้อ ต่อไปนี้

๑) มรณกาลเ ปณ จุติจิตฺโตปฺริสฺตฺตรสมจิตฺตสฺส จิตฺติกาลมฺพาทาย กมฺมช
 ฐปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเรตรมฺบุปฺพนานิ จ กมฺมชฐปานิ จุติจิตฺตสมกาลเมว ปวตฺตติว
 นิรุชฺฌนฺติ

๒) ตโต ปรี จิตฺตชาหารชฺรูปญจ โวจฺฉิษฺติ

๕๐. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ และใน ๓๑ ภูมิ ทั้งหมดจะเป็นไปตามคาถานี้ได้
 หรือไม่? ให้อธิบาย

อิจฺเจวํ มตฺสฺตตฺตานํ ปุณฺเทว ภวนฺตเร

ปฏิสนฺธิมฺพาทาย ตถา รุปํ ปวตฺตติ

๕๑. จงแสดงภาพรูปปรมัตถ์ ๒๘ มาโดยลำดับ

จบปัญหาในรูปปรมัตถ์

ปริเฉทที่ ๖ นิพพานปรมัตถ์

ปทมจจุตมจจนุต

อสงขตมมุตตร

นิพพานมิตติ ภาสนติ

วานมุตตา มเลสโย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ คือ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมกล่าวสภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ไม่มีความตาย และก้าวล่วงไปจากขันธ์ ๕ เสียได้ ไม่ถูกปรุ้งแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่ประเสริฐสุดนั้นว่า **นิพพาน**

อธิบายในคาถาข้อนี้ว่า พระอนุรุทธาจารย์พรรณนาคุณของพระนิพพานและแสดงให้รู้ว่า นิพพานนั้นคืออะไร

การพรรณนาคุณของพระนิพพานในคาถานี้ มีอยู่ ๕ บท คือ **ปท** บทหนึ่ง **อจุจตุ** บทหนึ่ง **อจุจนุต** บทหนึ่ง **อสงขต** บทหนึ่ง **อนุตตร** บทหนึ่ง รวมเป็น ๕ บทเหล่านี้เป็นสภาพของพระนิพพาน ฉะนั้น ธรรมใดมีสภาพ ๕ อย่างดังกล่าวนี้แล้ว ธรรมนั้นแหละชื่อว่า พระนิพพาน ตามคำกล่าวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย

คำว่า **ปท** แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า สภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า **อจุจตุ** แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หมายความว่า ไม่มีเกิด ไม่มีตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต้องมีความเกิด เมื่อไม่มีความเกิดแล้วความตายก็มีไม่ได้ ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า **อจุจนุต** แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต และอนาคต ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนั้นก้าวล่วงจากขันธ์ ๕ ที่ดับไปแล้ว คือ ปุพพันตขันธ์ และก้าวล่วงขันธ์ ๕ ที่จะเกิดข้างหน้า คือ อปรินตขันธ์ แม้ว่าไม่ได้แสดงการก้าวล่วงขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็จริง แต่เมื่อได้แสดงการก้าวล่วงจากขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต และอนาคตแล้ว การแสดงการก้าวล่วงจากขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็สำเร็จไปด้วย เพราะถ้าขันธ์ ๕ ที่เกิดไปแล้ว และที่จะเกิดต่อไปข้างหน้าไม่มีแล้ว ขันธ์ ๕ ที่กำลังเกิดก็มีไม่ได้ อุปมาเหมือนมีคนพูดว่า เราไม่เคยเห็นเลือดที่ในถ้วย และต่อไปข้างหน้าก็จะไม่แลเห็นเช่นเดียวกัน การพูดเช่นนี้ก็หมายความว่า ในปัจจุบันนี้เขาไม่แลเห็นนั่นเอง

ขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันนี้แหละ เป็นอนาคตขันธ์ของขันธ์ ๕ ที่ล่วงไปแล้วและจะเป็นอดีตขันธ์ของขันธ์ ๕ ที่จะเกิดต่อไปข้างหน้าอีก ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องแสดงการ

ก้าวล่วงจากปัจจุบันชั้นโดยเฉพาะ และเป็นที่รู้ได้ว่าพระนิพพานนี้ เป็นธรรมที่พ้นจากกาล ทั้ง ๓ เรียกว่า **กาลวิมุต** และเป็นธรรมที่พ้นจากชั้น ๕ เรียกว่า **ชั้นวิมุต**

คำว่า **อสังขต** แปลว่า ธรรมที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนี้เป็นธรรมที่ไม่ใช่จิต เจตสิก รูป เพราะ ธรรมคา จิต เจตสิก รูป เหล่านี้ เกิดขึ้นได้ก็โดยมีปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓-๔ เป็นผู้ปรุงแต่ง เรียกว่า **สังขตธรรม**

เมื่อพูดโดยสามัญแล้วคำว่า **อสังขตธรรม** ก็ได้แก่ บัญญัติด้วยเหมือนกัน แต่สำหรับในที่นี้แสดงแต่เฉพาะปรมาตมธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีจริงๆ ฉะนั้น อสังขตธรรมในที่นี้จึงหมายถึงพระนิพพานเท่านั้น

คำว่า **อนุตตร** แปลว่า เป็นธรรมที่ประเสริฐ ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า ธรรมอื่นๆ ที่จะประเสริฐกว่าพระนิพพานนั้นไม่มีเลย

เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว **อนุตตรธรรม** ก็ได้แก่ โลกุตตรจิตและเจตสิก ๓๖ นิพพาน แต่สำหรับในที่นี้หมายถึงพระนิพพานอย่างเดียว ก็เพราะคาถาที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น แสดงถึงเรื่องพระนิพพานอย่างเดียว

แสดงวจนัตถะ และอธิบายในคำว่า นิพพาน

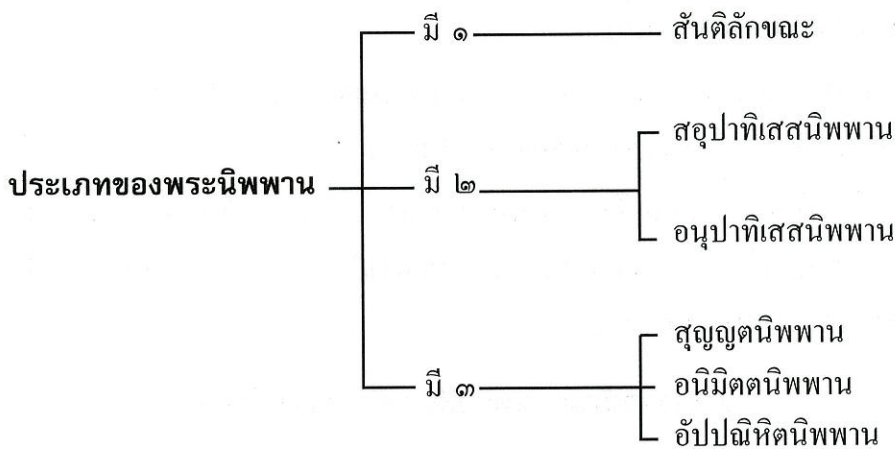
คำว่า **นิพพาน** เมื่อแยกออกแล้วมี ๒ บท คือ นิ + วาน, นิ แปลว่า พ้น วาน แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยงไว้ หมายถึง ตัณหา เมื่อรวม ๒ บทเข้ากันแล้วเป็น **นิวาน** แปลว่า ธรรมที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง หมายถึงพ้นจากตัณหา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

วินติ ลลิตัพพตติ = วาน ธรรมชาติโดยย่อเป็นผู้เกี่ยวไว้ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **วาน** ได้แก่ **ตัณหา วานโต นิขุขุตนฺติ = นิพพาน** ธรรมชาติโดยย่อพ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง คือตัณหา ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน

ธรรมาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ ความเกิดและความตายในคนหนึ่งๆ ที่ผ่านมาแล้วนั้นมากมายจนไม่สามารถจะคำนวณได้ว่า เคยเกิดเคยตายมาแล้วเท่าไร และต่อไปข้างหน้า ความเกิดและความตายก็จะมีต่อไปเรื่อยๆ กำหนดไม่ได้ว่าจะสิ้นสุดลงเมื่อไร ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอาศัยตัณหา คือความพอใจ ติดใจ ต้องการในอารมณ์ต่างๆ นั้นเอง เป็นผู้เกี่ยวสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดพ้นจากความเกิดและความตายไปได้ เหมือนหนึ่งช่างเย็บผ้าที่เอาผ้าหลายๆ ชิ้นมาเย็บให้ติดต่อกันฉันใด ตัณหาก็ก่เปรียบได้เหมือนกับช่างเย็บผ้า คือเกี่ยวสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกันกับภพใหม่เรื่อยๆ ไป ด้วยเหตุนี้แหละตัณหาจึงได้ชื่อว่า **วาน**

สำหรับพระนิพพานนั้น เป็นธรรมชาติที่พ้นจากค้นหาไปแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่า **นิพาน** คำว่า **วาน** เป็นชื่อของธรรมที่ไม่ดี แต่เมื่อมีคำว่า **นิ** ประกอบอยู่ข้างหน้าแล้ว ก็กลายเป็นชื่อของธรรมที่ดีที่สุดไป เช่นเดียวกับผู้ที่ได้ชื่อว่า **พระชินาสพ** คำว่า **ชินาสพ** นี้ เมื่อแยกออกแล้วได้ ๒ บท คือ **ชิน + อาสว**, **ชิน** = หมด **อาสว** = ธรรมที่ไหลไปได้ใน ๓๑ ภูมิ ได้แก่ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ชื่ออาสวะเป็นชื่อที่ไม่ดี แต่เมื่อเอาคำว่า **ชินะ** เติมลงข้างหน้าแล้ว กลายเป็นสิ่งที่ดีไป ว่าโดยบุคคล ได้แก่พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ดังนี้

แสดงประเภทของพระนิพพาน

นิพพาน มี ๑

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึง สงบจากกิเลสและขันธ ๕ ทั้งหลาย ที่กล่าวว่าพระนิพพานว่าโดยสภาวะลักษณะของตนแล้ว มีอยู่อย่างเดียวนั้น ไม่เหมือนกับวัตถุสิ่งของที่มีสิ่งเดียว แต่มีเจ้าของหลายๆ คน ฉะนั้น จะใช้สิ่งของนั้นพร้อมๆ กันไม่ได้ จำเป็นจะต้องผลัดกันใช้ทีละคน ส่วนพระนิพพานหาเป็นเช่นนั้นไม่ พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อปรินิพพานแล้ว ย่อมได้เข้าถึงสันติสุขด้วยกันทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่า นิพพาน คือ สภาวะสันติสุขนี้นับไม่ถ้วน แล้วแต่จำนวนพระอรหันต์ที่ปรินิพพานไปแล้ว

นิพพาน มี ๒

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุ (การอุปจารณ) แล้วมี ๒ คือ

๑. สุปปาติเสสนิพพาน

๒. อนุปาติเสสนิพพาน

๑. **สอุปาทิเสสนิพพาน** หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับกับขันธ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูปที่หลุดจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังแสดงวจนัตถะว่า

(๑) **กมฺมกิลเลเสหิ อุปาทียตฺติติ = อุปาทิ (วา) อารมฺมณกรณวเสน ตณฺหา ติฏฺฐีหิ อุปาทียตฺติติ = อุปาทิ**

กรรมและกิเลสเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาขันธ ๕ คือ วิบาก และ กัมมชรูป ว่าเป็นของเรา ฉะนั้น ขันธ ๕ คือ วิบาก และ กัมมชรูปนี้ ชื่อว่า **อุปาทิ**

หรืออีกนัยหนึ่ง ตณฺหาและติฏฺฐีเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาขันธ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูป โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ของเรา ฉะนั้น ขันธ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูปนี้ชื่อว่า **อุปาทิ**

(๒) **สิสฺสสตติ อวสิสฺสสตฺติติ = เสโส, อุปาทิ จ เสโส จาติ = อุปาทิเสโส**

ขันธ ๕ คือ วิบากและกัมมชรูป ชื่อว่า **เสสสะ** เพราะยังเหลืออยู่จากกิเลส

ขันธ ๕ คือ วิบากและกัมมชรูป เหล่านี้ชื่อว่า **อุปาทิ** ด้วย ชื่อว่า **เสสสะ** ด้วย เพราะถูกกรรมและกิเลสยึดถือเอาว่าเป็นของเรา หรือถูกตณฺหาและติฏฺฐียึดถือเอา โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ และเป็นธรรมที่ยังเหลืออยู่จากกิเลส ฉะนั้น ขันธ ๕ คือวิบาก และกัมมชรูปเหล่านี้ ชื่อว่า **อุปาทิเสส**

หมายความว่า วิบากและกัมมชรูปที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสารเหล่านี้ ย่อมเกิดเกี่ยวเนื่องกันกับกิเลสอยู่เสมอ ครั้นเมื่ออรหัตตมรรคประหารกิเลสทั้งหลายหมดสิ้นไปโดยไม่มีเหลือแล้ว แต่วิบากและกัมมชรูป ซึ่งเป็นผลของกิเลสเหล่านั้นยังเหลืออยู่ ฉะนั้น วิบากและกัมมชรูปนี้แหละ จึงได้ชื่อว่า **อุปาทิเสส** เมื่อว่าโดยบุคคลาธิษฐานแล้ว ก็ได้แก่ร่างกายของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่นั่นเอง

(๓) **สห อุปาทิเสเสน ยา วตฺตตฺติติ = สอุปาทิเสสา**

นิพพานใด ย่อมเกิดพร้อมด้วยวิบากและกัมมชรูปที่หลุดจากกิเลสทั้งหลาย ฉะนั้น นิพพานนั้น ชื่อว่า **สอุปาทิเสส** ได้แก่ นิพพานที่พระอรหันต์ทั้งหลายเข้าไปรู้แจ้ง

ในข้อที่ว่า นิพพานที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยวิบากและกัมมชรูปนั้น ไม่เหมือนกับจิตที่เกิดพร้อมด้วยเจตสิก มุ่งหมายเอาว่าวิบากและกัมมชรูปที่ยังเหลืออยู่นั้นเป็นเหตุให้รู้ถึงพระนิพพาน

๒. **อนุปาทิสถนิพพาน** หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีขั้น ๕ คือ วิบาก และ กัมมชรูปเหลืออยู่ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว ดังแสดงวจนัตถะว่า

นตถิ อูปาทิสโส ยสฺสาติ = อนุปาทิสโส

ขั้น ๕ คือ วิบากและกัมมชรูปที่เหลือไม่มีแก่นิพพานใด ฉะนั้น นิพพานนั้นชื่อว่า **อนุปาทิส**

ในการที่ว่า เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุแล้ว นิพพานมี ๒ อย่างนั้น หมายความว่า วิบาก กับกัมมชรูปยังคงเหลืออยู่ และไม่มีเหลืออยู่ ทั้ง ๒ นี้ เป็นเหตุให้รู้ถึงสถานะของ พระนิพพาน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงว่าพระนิพพานมี ๒ ตามเหตุดังกล่าวนั้น แต่ก็เป็นการแสดงโดยปริยายไม่ใช่โดยตรงทีเดียว

อนึ่ง สอุปาทิสถนิพพานนั้น จะเรียกว่า **ทิฏฐธัมมนิพพาน** ก็ได้ เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายผู้ซึ่งเข้าไปรู้แจ้งพระนิพพานนั้น ยังมีชีวิตอยู่ ยังไม่ได้ปรินิพพาน

อนุปาทิสถนิพพาน จะเรียกว่า **สัมปรายิกนิพพาน** ก็ได้ เพราะ พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อปรินิพพานแล้ว จึงเข้าถึงพระนิพพานนั้น

การแสดงพระนิพพานทั้ง ๒ ที่เรียกว่า **สอุปาทิสถนิพพาน** และ **อนุปาทิสถนิพพาน** นี้ เป็นการแสดงโดยอภิธรรมนัย

ส่วนการแสดงโดยสุดตันตณัยนั้น มีแจ้งอยู่แล้วในปุจฉาวิสัชนาโชติกะ หลักสูตรชั้นอาจารย์อภิธรรมกถิกะโท

นิพพาน มี ๓

๑. สุธมฺมุตนิพพาน

๒. อนิมิตตนิพพาน

๓. อัปปณฺหิตนิพพาน

๑. **สุธมฺมุตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลสและขั้น ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ฉะนั้น จึงเรียกว่า สุธมฺมุตนิพพาน

๒. **อนิมิตตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะอย่างใดเลย

ธรรมคารูปขั้นนั้น ย่อมมีรูปกลาปเกิดรวมกันอยู่ ฉะนั้น รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะจึงปรากฏได้ ส่วนนามขั้น ๔ แม้ว่า รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะ ปรากฏไม่ได้

เหมือนรูปจันทร์ก็จริง แต่ความเกิดสืบต่อกันของนามจันทร์ ทั้ง ๔ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และปรจิตตวิฆานนอภิญญาลาภิบุคลทั้งหลายย่อมเห็นได้ด้วยปัญญา คล้ายกับว่า นามจันทร์ ๔ เหล่านั้น มีรูปร่าง สันฐาน ฉะนั้น จึงมีนิमितเครื่องหมาย ส่วนความเป็นอยู่ของพระนิพพานไม่เป็นเช่นนั้นแม้แต่ประการใดเลย ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **อนิมิตตนิพพาน**

๓. **อัปป์นิตินิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น อธิบายว่า สังขตธรรมทั้งหลาย ที่เป็นรูปก็ตาม นามก็ตาม ต้องมีสภาพปณิหิตะ คือ มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ หรือมีตัณหา ทั้ง ๒ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๒ อย่าง แม้ว่าโลกุตตรจิตเจตสิกเหล่านี้ จะไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัวตัณหาที่จริง แต่ก็ยังไม่พ้นจากความเป็นปณิหิตธรรม เพราะต้องเกิดอยู่กับบุคคล ส่วนนิพพานนั้นไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล เป็นธรรมภายนอกโดยส่วนเดียว ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อัปป์นิตะ**

ความปรารถนาพระนิพพานที่จัดว่าเป็นวิภวตัณหา

ผู้ที่ไม่เข้าใจในสถานะความเป็นอยู่ของพระนิพพานดีพอ เมื่อได้ยินว่า พระนิพพานนั้นไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจแต่ประการใด มีแต่ความสุขล้วนๆ เพราะเป็นธรรมที่พ้นจากโลกเช่นนี้แล้วก็เกิดความอยากได้พระนิพพาน เพราะต้องการความสุขกายสุขใจที่ไม่เกี่ยวกับโลก และไม่ต้องการความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่คิดไม่ถึงว่า สภาพความไม่เกิดของพระนิพพานนั้นคืออะไร? (ธรรมดาความสุขกายสุขใจจะเกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม ที่อยู่ในโลกนั้นไม่มี)

ฉะนั้น ความปรารถนาพระนิพพานของบุคคลจำพวกนี้จัดเป็น **วิภวตัณหา**

จบ นิพพานปรมัตถ์

ปัญหาในนิพพานปรมัตถ์

๑. ท่านกล่าวว่า ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและขันธ ๕ นั้น ชื่อว่า นิพพาน เพราะเหตุใด เป็นธรรมชาติพวกไหน เข้าไปรู้แจ้งด้วยญาณอะไร เป็นอารมณ์โดยตรงของธรรมพวกไหน? ให้อธิบายและยกหลักฐาน พร้อมทั้งคำแปลประกอบด้วย

๒. ให้แปลคำถ้อยต่อไปนี้ พร้อมด้วยอธิบายโดยเฉพาะๆ

ปทมจุจตุตมจุจันตํ

อสงฺขตมฺนุตฺตรํ

นิพพานมิตฺติ ภาสณฺติ

วานมุตฺตา มฺหเสโย

๓. คำว่า นิพพาน เมื่อตัดออกแล้วมีกี่บาท? และให้แสดงความหมายของบทนั้นๆ ด้วย และจงแปลในวจนัตถะดังต่อไปนี้

วินฺติ สํ สิปฺพตฺติติ = วานํ

วานโต นิกฺขนฺตฺนฺติ = นิพฺพานํ

๔. ค้นหา ชื่อว่า วานะ เพราะเหตุใด และที่ตั้งชื่อว่า นิพพาน นั้น ก็ยกค้นหาขึ้นเป็นประธานอยู่ในชื่อนั้น ดูๆ ก็ไม่น่าจะเป็นชื่อของธรรมที่ประเสริฐ แต่ชื่อนิพพานนี้เป็นชื่อของธรรมอันประเสริฐ ฉะนั้น อยากทราบว่าเป็นไปได้เพราะเหตุใด? ให้อธิบาย

๕. พระนิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? ให้แสดงความหมายของสภาวะลักษณะนั้นด้วย

๖. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง สอุปาทิเสสนิพพาน กับอนุปาทิเสสนิพพาน และจงจำแนกนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้โดยบุคคล

๗. คำว่า อุปาทิ มีในบทว่า สอุปาทิเสสนิพพาน นั้น องค์ธรรมได้แก่อะไร จัดเป็นขันธได้เท่าใด?

๘. ให้แสดงความหมายในนิพพานทั้ง ๒ คือ **ทิวฺฐธัมฺมนิพฺพาน** และ **สัมปฺรายิก-นิพฺพาน**

๙. นิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของนิพพานนั้นๆ โดยสังเขป

๑๐. บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีในการเกิดอยู่นั้น ไม่ควรปรารถนานิพพาน ประการหนึ่ง บัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่ยังไม่เบื่อในร่างกายของเรา

และของคนอื่นนั้น ก็ไม่ควรปรารถนานิพพาน และบัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส คิดนึก อยู่ นั้น ก็ยังไม่ควรปรารถนานิพพาน คำกล่าวเหล่านี้มีเหตุผลอย่างไร? ให้อธิบายคำพูดทั้ง ๓ ข้อนี้โดยเฉพาะๆ

๑๑. ธรรมดา จิต เจตสิก นั้น ไม่มีรูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะ เหมือนกับร่างกายของสัตว์อยู่แล้ว ฉะนั้น จิต เจตสิก เหล่านี้จะเรียกว่า อนิมิตตนิพพาน จะได้หรือไม่? ให้อธิบาย

๑๒. อรหัตตผลจิตและเจตสิกที่ประกอบนี้ เป็นธรรมที่พ้นจากโลกทั้ง ๓ ไม่ใช่เป็นอารมณ์ของตัณหา ไม่ได้ประกอบกับตัณหา และผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้นก็ไม่มีกิเลสแล้ว แต่ทำไมอรหัตตผลจึงเรียกว่า อปณิหิตนิพพาน ไม่ได้? ให้อธิบาย

๑๓. ให้แสดงองค์ธรรมในบทดังต่อไปนี้

๑) สุขุณฺต ๒) นิมิตฺต ๓) ปณฺหิต

๑๔. ในขณะที่เข้าผลสมาบัติอยู่นั้น มีความรู้สึกคล้ายกับได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้ถูกต้อง ได้นึกคิด หรือไม่? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกหลัก

๑๕. ความปรารถนาพระนิพพาน ที่จัดเป็นวิภวตัณหาได้นั้น เป็นอย่างไร? ให้อธิบาย

๑๖. จงแสดงภาพนิพพานปรมัตถ์ ๖ หรือ ๕ มาโดยลำดับ

จบ ปัญหาในนิพพานปรมัตถ์

จบ

หลักสูตรชั้นจุฬารักษิณมิกะตรี

ทัศนคติธรรม

จาก ท่านอาจารย์ พระสัทธัมมโชติกะ

“...ธรรมดาคงดีมีค่าสูงนั้น ย่อมรักษาได้ยาก ต้องอาศัยผู้ที่เข้าใจในการรักษา มีความสนใจ และต้องเป็นผู้มีบุญบารมี ครบลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้แล้วจึงจะสามารถรักษาสสิ่งมีค่านั้นให้ดำรงอยู่ได้ถาวร ไม่สูญหาย ถ้าขาดผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ สมบัติที่มีค่าเหล่านั้นก็จะค่อยๆ สูญหายไป...

....ในปัจจุบันนี้ ระเบียบประเพณีที่ดีงาม และวิชาความรู้ในด้านพุทธศาสนาก็ค่อยๆ สูญหายไปไม่น้อย ทั้งนี้ก็เป็นเพราะหมู่ชนในประเทศนั้นๆ ขาดความรู้ ความเข้าใจ หรือขาดความเอาใจใส่ต่อการรักษาหรือไม่มีบุญญาสนาที่จะรักษาเอาไว้ได้นั่นเอง...”

คำนำใน ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒

“.....การศึกษาเล่าเรียนในวิชาต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน ผู้ศึกษาจำเป็นจะต้องจับหลักวิชานั้นๆ ให้ได้เสียก่อน แล้วต่อไปจึงค่อยขยายข้อความอธิบายให้กว้างขวางพิสดารออกไปเท่าใดก็ได้ นักศึกษาที่จับหลักไว้ได้แล้ว จะไม่รู้สึกลำบากใจอย่างใดเลย...”

คำนำ ในปรมัตถโชติกะ หลักสูตรจุฬาทิธรรมิกะโท

“...ปริยัติศาสนา ย่อมเป็นส่วนที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ในอันที่จะจรรโลงพระพุทธศาสนา ให้สถิตเสถียรถาวร และเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นต่อไปในอนาคตกาล นับตั้งแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานเป็นต้นมา ถ้าพระเถรานุเถระทั้งหลายไม่สนใจในการศึกษาเล่าเรียนท่องบ่นพุทธวจนะ และอรรถกถาสืบต่อกันมาแล้ว พระพุทธศาสนาก็ไม่อาจสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ ถ้าการเป็นดังนั้น บรรดาประชาชนทั้งหลายที่เกิดมาในสมัยหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วมาก็ไม่อาจรู้จักพระพุทธศาสนาไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนธรรมะในพระพุทธศาสนา เมื่อไม่ได้ศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ย่อมจะหันไปนิยมนับถือลัทธิต่างๆ อันมิใช่พระพุทธศาสนา ซึ่งจะกระทำให้วิญญูะของบุคคลทั้งหลายเหล่านั้นไม่มีสิ้นสุด อันเป็นที่น่าสงสารเวทนาและน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง”

คำปรารภเบื้องต้นใน ธรรมสังคณีสถูปัตถอนิสสยะ

“...การที่กล่าวว่า **ปริยัติศาสนา** เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ก็เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาไว้ใน ปัญจกุตตรพระบาลี (ปัญจกนิบาต จตุตถปัณณาสก สัทธัมมวัคค) ว่า

ปณฺธิเม ภิกฺขเว ชมฺมา สทฺธมฺมสุส จิตฺติยา
อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตุนฺติ กตฺเม ปณฺจ?
อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สกฺกจํ ชมฺมํ สุฉนฺนํ สกฺกจํ ชมฺมํ
ปริยาปฺณนฺติ สกฺกจํ ชมฺมํ ฐาเรนฺติ สกฺกจํ ฐทานํ
ชฺมมานํ อตฺถํ อุปปริกฺขนฺติ สกฺกจํ อตฺถมณฺเฑน
ชฺมมมณฺเฑน ชฺมมานุชฺมมํ ปฏิปชฺชนฺติฯ

แปลเป็นใจความว่า คูกริกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล ที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรม คือ คำสั่งสอนของพระตถาคต อันได้แก่ ปิฎกทั้ง ๓ และ อรรถกถาตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองไม่สูญหาย ธรรม ๕ ประการนั้นคือ

๑. คูกริกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้มีความสนใจใน **การสดับตรับฟังจดจำ** พระไตรปิฎก อรรถกถา ประการหนึ่ง

๒. มีความสนใจใน **การศึกษาเล่าเรียน** พระไตรปิฎก อรรถกถา ประการหนึ่ง

๓. มี **ความทรงจำ** ข้อธรรมที่สำคัญๆ ในพระไตรปิฎก อรรถกถาไว้ได้ประการหนึ่ง

๔. มีความสนใจ **พิจารณา** เนื้อความข้อความที่สำคัญๆ อันตนทรงจำไว้ได้นั้นว่า มีความหมายอย่างไรโดยถูกต้องประการหนึ่ง

๕. มีความสนใจ **ปฏิบัติตาม** หลักธรรมนั้นๆ เพื่อประสบธรรมรส และอรรถรสประการหนึ่ง

รวมธรรมทั้ง ๕ ประการนี้แล ที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรม คือ คำสั่งสอนของตถาคต อันได้แก่ ปิฎกทั้ง ๓ และอรรถกถาตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองไม่สูญหาย

....อนึ่ง ธรรม ๕ ประการนี้ เมื่อได้พิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว จะเห็นได้ว่า ย่อมรวมอยู่ในฐานะ ๒ ประการ คือ **คันถธุระ** และ **วิปัสสนาธุระ** เท่านั้น กิจกรรมอื่นๆ แม้เป็นกิจกรรมอันเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่พระพุทธองค์มิได้ทรงแสดงไว้ในธรรม ๕ ประการที่เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองแต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะว่ากิจกรรมอื่นๆ นอกจากธรรม ๕ ประการนี้ พระพุทธองค์มิได้ทรงถือว่าเป็นข้อสำคัญในพระพุทธศาสนาเลย เพราะการงานอื่นๆ นอกจากนี้ก็เป็นเพียงแค่ ปริมาณของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้ที่กำลังใส่ใจในกิจกรรมอื่นๆ นอกจากธรรม ๕ ประการนี้ ควรจะได้หันมาพิจารณาช่วยเหลือรับภาระในธรรม ๕ ประการนี้ เพื่อให้ตรงตามพุทธประสงค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาแห่งเราทั้งหลาย...”

คำปรารภเบื้องต้น ใน รัมมสังคณีสรูปตถนิสสยะ